

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİ
TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

DEĞERLER EĞİTİMİ AÇISINDAN ATABETÜ'L HAKÂYIK'IN
İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Emel AYDIN

Antalya, 2019

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİ
TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

DEĞERLER EĞİTİMİ AÇISINDAN ATABETÜ'L HAKÂYIK'IN
İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Emel AYDIN

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Adile YILMAZ

Antalya, 2019

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı dūřecek bir yol ve yardıma başvurmaksızın yazdığımı, yararlandığım eserlerin kaynakalardan gōsterilenlerden oluştuğunu ve bu eserleri her kullanımında alıntı yaparak yararlandığımı belirtir; bunu onurumla doğrularım. Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durum saptanması durumunda, ortaya çıkacak tūm ahlaki ve hukuki sonuçlara katlanacağımı bildirim.

05/ 07/ 2019

Emel AYDIN

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Emel AYDIN' ın bu çalışması **05.07.2019** tarihinde jürimiz tarafından **Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi** Anabilim Dalı **Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi** Tezli Yüksek Lisans Programında **Yüksek Lisans Tezi** olarak **oy birliği/oy çokluğu** ile kabul edilmiştir.

İMZA

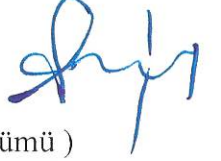
Başkan Dr. Öğr. Üyesi Melek KÜLCÜ
(Çanakkale 18 Mart Üniv. Eğitim Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Atila KARTAL
(Akdeniz Üniv. Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü)

Üye (Danışman) : **Dr. Öğr. Üyesi Adile YILMAZ**
(Akdeniz Üniv. Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü)

YÜKSEK LİSANS TEZİNİN ADI:

ONAY: Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen yukarıdaki jüri üyeleri tarafından uygun görülmüş ve Enstitü Yönetim Kurulunun tarihli ve sayılı kararıyla kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Ramazan KARATAŞ

Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

İnsan, hem çevresini etkileyen hem de çevresinden etkilenen sosyal bir varlıktır. Toplumların huzur içinde ve gelişerek gelecek yıllara sağlıklı uzanabilmesi için o toplumu oluşturan fertlerin sağlıklı bir kişilik geliştirmesi gerekir. İnsanların sağlıklı ve sağlam kişiliklere sahip olmaları ise edindiği değerlere bağlıdır.

Eskiden insanların daha geniş ailelerde ve daha sıkı insan ilişkileriyle doğal ortamlarında kazandıkları değerleri; daha yalnız ve daha az iletişim kuran günümüz insanın kazanması giderek zorlaşmaktadır. Burada en önemli görev de eğitime, eğitimin ağırlıklı olarak verildiği okullara düşmektedir.

Değer aktarımında en büyük öneme sahip olan okullarda, ders kitaplarında işlenen konuların değerler bakımından zengin olması gerekir. Bu da bize edebî eserlerin önemini anımsatmaktadır. Kültürümüz çok zengin kaynaklarla doludur. Türklerin İslamiyeti kabulünden sonra ortaya konan pek çok eser, dinî inancın da etkisiyle değerler bakımından oldukça zengindir. Atebetü'l- Hakâyık, ilk İslamî eserler arasında yer alan öğütler kitabıdır. Edip Ahmed Bin Mahmud Yüknekî'nin kaleme aldığı Atebetü'l Hakâyık, Klasik Türk edebiyatında görülen düzene sahiptir. Eserin baş tarafında besmele ile başlayan 10 beyitlik bir 'tevhid', ardından 5 beyitlik 'naat' ve 5 beyitlik (Dört sahabenin övgüsü) yer almaktadır" (Çağbayır, 2009, s. 48-49). Kitabın ithaf edildiği ve sunulduğu Büyük Emir Muhammed Dâd İspehsâlâr Bey'in methiyesi 14 beyit tutmaktadır. Beşinci bölümde yazar, kitabını niçin yazdığını anlatmaktadır. Bu bölüm 6 beyittir. Bundan sonra asıl konuya geçilmektedir. Şair düşüncelerini bölümler hâlinde aktarmaktadır. Her bölümün başlığı Arapça ile yazılmıştır. Ayrıca manzumenin biçimi değişmektedir. Buraya kadar olanlar, beyitler hâlinde iken bundan sonrası dörtlüklerle yazılmıştır. Yazıldığı döneme pek çok açıdan ışık tutan eser, günümüzde değerler aktarımında zengin içeriğiyle faydalanılması gereken türdendir.

Edip Ahmed Bin Mahmud Yüknekî'nin yazmış olduğu Atebetü'l- Hakâyık, değer aktarımında son derece faydalı bir başucu kitabıdır demek yanlış olmaz. İçindeki öğütler incelendiğinde dilin ne kadar doğru kullanıldığı, değerlerin örneklerle ve karşıt anlamlarıyla verilerek daha kolay ve etkili anlaşılabilirliği, aradan geçen dokuz asra rağmen güncelliğini

koruduğu ve bunun gibi pek çok özelliği göz önünde bulundurulduğunda önemi daha da iyi anlaşılmaktadır.

Bu çalışmanın her aşamasında bana yardımcı olan çok kıymetli hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Adile YILMAZ' a ve benden hiçbir desteğini esirgemeyen ailem ve yakın arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım.

Emel AYDIN

ÖZET

DEĞERLER EĞİTİMİ AÇISINDAN ATABETÜ'L HAKÂYIK'IN İNCELENMESİ

AYDIN, Emel

Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Programı

Tez Yöneticisi: Dr. Öğr. Üyesi Adile YILMAZ

Temmuz 2019, 149 sayfa

Bu çalışmanın amacı, İslamî Türk Edebiyatı'nın Kutadgu Bilig'den sonra yazıya geçirilmiş en eski ikinci eseri olan Atabetü'l Hakâyık'ı değerler eğitimi açısından incelemektir. İncelemenin sonunda eserde, 2018 yılı Türk Dili ve Edebiyatı öğretim programında yer alan kök değerler ve bu kök değerlerle ilgili olan alt değerlere ne kadar yer verildiğinin belirlenmesidir. Ayrıca Atebetü'l-Hakâyık'ın bu değerler bağlamında kültürümüze olan katkısını belirlemektir. Bu bağlamda çalışma nitel araştırma yaklaşımında olup, veri toplamak amacıyla doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Araştırma sonunda elde edilen verilerin analizinde betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Atabetü'l Hakâyık'ta yer alan 512 mısra incelenmiş, Türk Dili ve Edebiyatı öğretim programında yer alan 10 kök değer yer alma durumu tespit edilmiştir. Ayrıca programda yer alan kök değerlerle ilgili alt değer çalışması yapılmış, örnek beyit ve dörtlükler verilmiştir. Bulunan değerlerin frekansları tabloya dökülerek somutlaştırılmıştır.

Çalışmanın sonunda programda yer alan kök değerlerden sorumluluk, öz denetim, sevgi, yardımseverlik ve vatanseverlik değerlerinin daha çok işlendiği; saygı, dürüstlük, dostluk, sabır ve adalet değerlerinin ise daha az işlendiği görülmüştür. Elde edilen bulgular sonucunda, incelenen beyit ve dörtlüklerin değerler eğitimine kaynaklık edip etmeyeceği saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı, Değerler Eğitimi, Atabetü'l Hakâyık.*

ABSTRACT
**AN INVESTIGATION IN TO ATABETÜ'L HAKÂYIK REGARDING VALUES
EDUCATION**

AYDIN, Emel

Master Thesis, Turkish Language and Literature Education Program

Thesis Supervisor: Asst. Prof. Dr. Adile YILMAZ

July 2019, 149 pages

The aim of this study is to examine Atabetü'l Hakâyik, which is the second oldest work of Islamic Turkish Literature after Kutadgu Bilig, in terms of values education. As a result of the study, the root values in the 2018 Turkish Language and Literature curriculum and the focus on the sub-values related to these root values are determined. In addition, we aim to assess the contribution of Atabetü'l Hakâyik to our culture. In this context, the study adopts a qualitative research approach and document analysis technique used to collect data. Descriptive analysis method is used to analyze the data obtained from the research. In Atabetü'l Hakâyik, 512 lines have been scanned and presence of 10 root values in the Turkish Language and Literature curriculum have been identified. In addition, a sub-value study of the root values in the program has been provided. The frequencies of the values found are embodied in the table.

As a result of the study, it has been observed that the values of responsibility, self-control, love, benevolence and patriotism are processed less frequently. As a result of findings obtained, it was determined whether the couplets and quatrains examined could be a source of values education.

Keywords: *Turkish Language and Literature Curriculum, Values Education, Atabetü'l Hakâyik.*

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	i
İÇİNDEKİLER.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	viii

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Problem Durumu.....	2
1.2. Araştırmanın Amacı.....	2
1.3. Araştırmanın Önemi	3
1.4. Sınırlılıklar	3
1.5. Tanımlar.....	3
1.5.1. Değer Nedir?.....	3
1.5.1.1. Değer Kavramının Özellikleri ve İşlevi.....	5
1.5.1.2. Değerlerin Sınıflandırılması	7
1.5.2. Değerler Eğitimi	11
1.5.3. Edip Ahmed Bin Mahmud Yüknekî ve Atabetü'l Hakâyık	12
1.5.3.1. Edip Ahmed bin Mahmud Yüknekî.....	12
1.5.3.2. Atabetü'l Hakâyık'ın Anlamı	15
1.5.3.3. Atabetü'l Hakâyık'ın Konusu ve Özellikleri	16

BÖLÜM II

İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

BÖLÜM III

YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli.....	21
3.2. Veri Toplama Araçları	21
3.3. Verilerin Toplanması ve Analizi.....	22

BÖLÜM IV

BULGULAR VE YORUM

4.1. Adalet.....	24
4.1.1. Adil Olma	24
4.2. Dostluk.....	26
4.2.1. Dostluk/ Düşmanlık.....	27
4.2.2. Vefa/Cefa.....	29
4.2.3. Dinî Şahsiyetler (Dört Sahabe).....	31
4.3. Dürüstlük	32
4.3.1. Doğruluk.....	33
4.3.2. Sır Saklamak.....	36
4.3.3. Haram / Helal.....	38
4.3.4. Şeref.....	39
4.4. Öz Denetim	40
4.4.1. Utanmak	41
4.4.2. Ayıp	44
4.4.3. Nefis	44
4.4.4. Düşünmek/ Düşünce.....	45
4.4.5. Cimrilik (Hasislik).....	47
4.4.6. Açgözlülük (Harislik).....	49
4.4.7. Tokgözlülük.....	53
4.4.8. Dünya Hayatına Meyl Etmemek	55
4.5. Sabır.....	57
4.5.1. Sabırlı olma	57
4.5.2. Kader/ Kaza	59
4.6. Saygı	61
4.6.1. Alçakgönüllü Olma (Tevazu)/Kibir.....	62
4.6.2. Selam vermek	66
4.6.3. Empati Kurmak	67
4.6.4. Dinlemek	68
4.7. Sevgi	68
4.7.1. Sevgi.....	69
4.7.2. Hediye vermek.....	70

4.7.3.	Aile/Soy	72
4.7.4.	Dua	73
4.7.5.	Affetmek	75
4.7.6.	Övmek/ Övülmek	76
4.8.	Sorumluluk	77
4.8.1.	İbadet	78
4.8.2.	Bilgili Olmak	79
4.8.3.	Okumak	86
4.8.4.	Konuşmanın/Sözün Önemi	87
4.8.5.	Öğüt	97
4.8.6.	Hadis	98
4.9.	Vatanseverlik	100
4.9.1.	Dilini Sevme	101
4.9.2.	Atasözü	103
4.10.	Yardımseverlik	107
4.10.1.	İhsan/İyilik	108
4.10.2.	Cömertlik	110
4.10.3.	Şefkat (Merhametli Olma)	114

BÖLÜM V

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

KAYNAKÇA.....	129
BİLDİRİM.....	135
ÖZGEÇMİŞ	136
İNTİHAL RAPORU	137

TABLolar LİSTESİ

Tablo 3.1 Türk Dili ve Edebiyatı programında yer alan kök değerler.	23
Tablo 3.2 Kök değerler ve kök değerlerle ilgili alt değerler	23
Tablo 4.1 Adalet Değeri Frekans Dağılımı	24
Tablo 4.2 Dostluk Değeri Frekans Dağılımı	27
Tablo 4.3 Dürüstlük Değeri Frekans Dağılımı	33
Tablo 4.4 Öz Denetim Değeri Frekans Dağılımı.....	41
Tablo 4.5 Sabır Değeri Frekans Dağılımı.....	57
Tablo 4.6 Saygı Değeri Frekans Dağılımı	62
Tablo 4.7 Sevgi Değeri Frekans Dağılımı	69
Tablo 4.8 Sorumluluk Değeri Frekans Dağılımı	78
Tablo 4.9 Vatanseverlik Değeri Frekans Dağılımı.....	101
Tablo 4.10 Yardımseverlik Değeri Frekans Dağılımı.....	108

BÖLÜM I

GİRİŞ

Dünya ve insanlık sürekli bir değişim ve gelişim içindedir. Bu değişim ve gelişime ayak uyduramayan toplumlar geri kalarak güçsüzlüşmeye mahkûmdur. Toplumların güçlenmesi için en önemli faktörlerden birisi de eğitimidir. Sabit bir eğitim programı ile değişen dünyanın koşullarına ayak uydurmak oldukça güçtür. Eğitim programlarında güncellemeler yapılarak, değişime ayak uydurulmaya çalışılmalıdır.

Kişiliğimizin yapı taşı olan ve toplumların dinamiğini oluşturan değerler günümüzde oldukça önemli bir yere sahiptir. Bize düşen en büyük sorumluluk ise değerleri yeni nesillere kazandırabilmektir.

12. yüzyılda Eski Türkçe dil özellikleriyle Yüknekî Edip Ahmet tarafından kaleme alınan hakikatlerin eşiği anlamındaki Atabetü'l Hakâyık, manzum tarzda yazılmış didaktik bir söyleyiş özelliği taşıyan bir ahlak kitabıdır. İslamiyetin kabulünden sonra yazılan eser, eğitim amacına yönelik olarak insanın nasıl olması gerektiği konusu üzerinde durur. Eserde, ideal bir insan, inanmış bir mümin, gerçek bir kulun özellikleri sıralanırken hem millî hem de evrensel sistem içerisindeki değerler ortaya konulmuştur (Pilav, 2019).

Son yıllarda değerler eğitiminin önemi artmış ve öğretim programlarında daha fazla yer almaya başlamıştır. 2018 yılı Türk Dili ve Edebiyatı öğretim programında kök değer tanımıyla çeşitli değerlere yer verilmiştir. Programda yer alan on tane kök değer, alt değerlerle de ilişkilendirilmiştir. Değerlerin kazandırılmasında edebî eserlerin önemli bir yeri vardır. Bu bağlamda çalışmamızda 2018 yılı Türk Dili ve Edebiyatı Programında yer alan kök değer ve bunlarla ilgili alt değerlerin Atabetü'l Hakâyık'ta yer alma durumu incelenmiştir.

Atabetü'l Hakâyık, edebiyatın eğitim işlevini yansıtması bakımından önem arz etmektedir. İnsanî ve İslamî özellikleri öğretici tarzda dile getiren bu eserin özellikle öğretim programları aracılığıyla eğitim çağındaki çocuklarla buluşturulması bireysel anlamda olumlu kişilik gelişimine, toplumsal anlamda ise ideal ve huzurlu bir toplum oluşturma amacına hizmet edecektir (Pilav, 2019).

1.1. Problem Durumu

Bu çalışmada Edip Ahmed Bin Mahmud Yükneki'nin Atabetü'l Hakâyık adlı eserinde yer alan öğütlerin, 2018 yılı Türk Dil ve Edebiyatı öğretim programındaki kök değerlere yer verilme durumunu belirlemek, bu değerleri gelecek nesillere aktarmak amaçlanmıştır.

Atabetü'l Hakâyık'ın değer aktarımı açısından da önemli olduğu savunulmaktadır; çünkü bu eser tür olarak, toplumsal, ahlâki, insânî ve evrensel değerler bakımından oldukça zengin, bir düşünceyi, bir dönemi, edebi veya tarihi bir şahsiyeti anlatan eğitimde etkili olarak kullanılabilir edebî ürünlerdendir. Alanyazında değerler eğitimi ile ilgili olarak yapılan çalışmalar (Sever, 2017; Kasapoğlu, 2011, vb.) oldukça fazladır. Fakat Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı'nda yer alan değerler açısından ve bir ders içeriği olarak değerler süzgecinden geçirilerek Atabetü'l Hakâyık'ta Değerler Eğitimi ile ilgili detaylı yapılmış bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu yönüyle araştırmanın alanyazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Edip Ahmed Bin Yükneki'nin İslâmi Türk Edebiyatının ilk örneklerinden biri olan dinî-ahlâki ve didaktik bir eser olan Atabetü'l Hakâyık'ın Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı'nda(2018) yer alan “kök değerler” açısından incelenmesidir. Bu amaçla Atabetü'l Hakâyık'ın değerler eğitimi bağlamında bir ders içeriği olarak uygunluğu ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Çalışmada “Atabetü'l Hakâyıkta kök değerlerin yer alma durumu nedir?” sorusuna cevap aranmaktadır. Ayrıca:

Atabetü'l Hakâyık'ta yer alan kök değerlerle ilgili alt değerler nelerdir?

Atabetül Hakâyık'ta insanın vurgulanan yönleri nedir?

Atabetü'l Hakâyık'ta en çok yer alan kök değer nedir?

Atabetü'l Hakâyık'ta bilginin önemi ve işlevleri ile ilgili unsurlar neledir?

Atabetü'l Hakâyık'ta dünya hayatının nitelikleri ve yapılması gerekenler ile ilgili unsurlar nelerdir?

Atabetü'l Hakâyık'ta cömertliğin faydaları ve uygulanma şekilleri ile ilgili unsurlar nelerdir?
Türk Dili ve Edebiyatı (2018) öğretim programına seçilen değerlerin güncelliği ve geçerliliği yansıtma durumu nasıldır?

1.3. Araştırmanın Önemi

Araştırmadan elde edilen bulguların;

- Atabetü'l Hakâyık'taki konuların ortaokul ve lise ders kitaplarında örnek metin olarak yer alabileceği,
- Atabetü'l Hakâyık ve diğer edebî eserlerimizin öğretim programlarında daha fazla yer alabileceği,
- Kültürel kaynaklarımızın zenginliğini ortaya çıkarıp gelecek nesillerde farkındalık yaratacağı,
- Değerler eğitiminin aktarımında kültürel kaynaklarımızdan daha fazla yararlanılabileceği umulmaktadır.

1.4. Sınırlılıklar

Araştırmanın evreni yazılı belgelerle sınırlandırılmıştır. Bu çalışma Reşid Rahmetî Arat tarafından bilimsel çalışması yapılmış olan Atabetü'l Hakâyık adlı eser üzerinde yapılmıştır.

Atabetü'l Hakâyık'ta ele almış olduğumuz değerler, Türk Dili Edebiyatı öğretim programındaki (2018) kök değerler ve bunlarla ilgili olan alt değerler ile sınırlı tutulmuştur.

1.5. Tanımlar

1.5.1. Değer Nedir?

Bu bölümde değer kavramı, değer kavramının özellikleri ve işlevi, değerlerin sınıflandırılması gibi kavramlar üzerinde durulacaktır.

Hem insanın kendisini hem de içinde yaşadığı toplumu etkileyen en önemli faktör sahip olduğumuz değerlerdir. Değerler kişiliğimizi oluşturur. Kişiliğimiz de toplumdaki yerimizi oluşturur. Toplum oluşturana her birey istedik değerlere sahip olursa bugün çözmeye çalıştığımız pek çok toplumsal sorun kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Bu yüzden hem kendi iyiliğimiz hem de toplumların iyiliği için değerler eğitimi çok önemli bir yere sahiptir.

Değerle ilgili Türkçe Sözlükte (2011, s. 607) “Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet. Bir şeyin para ile ölçülebilen karşılığı, bedel, kıymet, paha, valör. Üstün nitelik, meziyet, kıymet. Üstün, yararlı nitelikleri olan kimse. Kişinin isteyen, gereksinim duyan bir varlık olarak nesne ile bağlantısında beliren şey. Bir değişkenin veya bilinmeyenin sayı ile anlatımı. Bir ulusun sahip olduğu, sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünü.” şeklinde tanımlar yapılmıştır.

“Değerler üzerine pek çok araştırma, çalışma yapılmış ve yapılmaya da devam etmekteyken değerlerin kapsamı konusunda ortak bir görüş birliğine varılamamıştır. Bu durumun nedeni, değer kavramının disiplinlerarası bir bakış açısıyla ele alınmasıdır. Bu yüzden herkes tarafından kabul edilebilecek bir değer tanımı yapılamamaktadır” (Güven, 2014, s. 15).

Literatürde yer alan bazı tanımlar ise şöyledir:

“Değer, iktisattan etiğe kadar birçok disiplin tarafından kullanılan oldukça geniş bir kavramdır. Köken itibari ile iktisattan etiğe geçmiştir” (Kuçuradi, 2003, s. 38).

“Değerler, bir kimsenin değişik durumlarda gösterdiği sürekli davranışlarına yön veren köklü inançlardır. Değerlerin kaynağını toplumun gelenek ve görenekleri oluşturmaktadır. Zaman içinde ortaya çıkan değişimler, değer algılarında ve uygulamalarda da değişikliklerin olmasına yol açmaktadır” (Oğuzkan, 1981, s. 45).

“İnsanın, bireysel olarak hayatını, eylemlerini amaç ve ideallerini belirlemesi ve onlara uygunluk sağlaması değerlerle mümkündür. Zaten, insanın iç dünyasının zengin ve derin bir kişilik haline ulaşması, ancak dayandığı değerler ile ölçülebilir. Bu anlamda, “İnsanı insan yapan değerleridir.” sözü oldukça yerindedir” (Aydın ve Gürler, 2014, s. 3).

“Değer kelimesini, günlük dilde, bir şey için biçilen kıymet şeklinde kullanıyoruz. Bu nedenle sözlüklerde değer, bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet olarak tanımlanmaktadır” (Demir ve Acar, 1992, s. 82).

“Değer, arzu edilen, ilgi duyulan, ihtiyaç duyulan şeydir. Değer kavramı, ‘olması gerekeni’ ifade eder, bilimin ve bilginin doğrudan konusu olan ‘olmuş olan’ dan farklıdır. Dolayısıyla değer kavramı, teoriden çok amelî/ pratik bir karakter taşır. Yani, eyleme ve ideale yöneliktir. Bundan dolayı değerler, insanın varlık şartlarıdır, demek yanlış olmaz” (Bolay, 2007, s. 60).

“Sosyal bilimler literatüründe değer konusunda farklı tanım ve yaklaşımlar bulunmakla birlikte, değer, bireyin çevresiyle etkileşimi sonucunda içselleştirdiği, eylemlerini yönlendirdiği kalıcı bir yargı ve standart olarak tanımlanabilir. Toplumsal anlamda değerler, toplum tarafından en iyi, en doğru ve en faydalı olduğu kabul edilen genelleştirilmiş davranış ilkeleridir” (Kaymakcan, 2008, s. 12).

Teknolojinin ilerleyişi yaşam hayatımızı pek çok yönden etkilemektedir. Sayısız olumlu etkisinin yanında malesef olumsuz etkileri de vardır. Özellikle kültür aktarımında problemler ortaya çıkmaktadır. Daha çekirdek aileler, yoğun bir iş hayatı ebeveynlerin çocukları ile yeterince ilgilenememesine yol açmaktadır. Daha çok teknoloji ile karşı karşıya kalan çocuklar ise çoğu değerden mahrum kalmaktadır. Televizyon, tablet, telefon, internet derken daha sanal yaşayan nesiller yetişmektedir. Bu nesillere kültürü, kültürümüzün içinde yer alan sayısız değeri aktarmak deyim yerindeyse boynumuzun borcudur.

Yukarıdaki açıklamalara bakıldığında değerler toplumumuzun temel yapı taşlarından birisidir. İnsanın olduğu her yerde değerden bahsederek ne kadar geniş bir alanının olduğunu görmekteyiz. Hayatımızda böylesine önemli olan değerleri, değerlerimizi gelecek nesillere aktarmak da aslında en büyük görevlerimizdendir. Bunları tutum ve davranışlarımızla, kültürümüzle, yaşam tarzımızla, Yükneki’nin de öğütlediği gibi en çok da sevgi ve iyiliklerimizle gelecek nesillere aktarmaya çalışmalıyız.

1.5.1.1. Değer Kavramının Özellikleri ve İşlevi

“Değerler, herkes için iyi, herkes için arzulanır olma özelliğine sahip ve toplumlar arası geçerliliği olan özelliklerdir. Değerler, insanların çoğunluğu tarafından üzerinde uzlaştıkları ve paylaşılan gerçek davranış standartlarıdır. Ahlakî değerler davranış biçimleriyle ilgilidir ve kişinin kendisini ilgilendirdiği gibi daha çok kişiler arası ilişkileri ilgilendirir. Değerler bireyin süregelen eylemlerine yol gösteren standartlar olarak işlev görürler. Değerler, sosyal kontrol ve baskının araçlarıdır. Kişileri doğru şeyler yapmaya yönlendirir. Ayrıca onaylanmayan davranışları engelleme işlevi görür ve yasaklanmış davranışların neler olduğuna işaret eder. Değerler dayanışma araçları olarak da işlev görürler.

Ortak değerler, sosyal dayanışmayı yaratan ve sürekli kılan en önemli etkenlerden biridir”(Silah, 1998, s. 154-165).

“Değerler toplumdaki sosyal kontrol sistemine kaynaklık eder, bireyler arası bağlılığı artırır. Birlikte yaşayan insanların hangi değerleri merkez alacakları konusunda konuşmaları, fikir birliğine varmaları gerekir. Farklı değerlere sahip kişiler veya kuşaklar arasında oluşan farklı değerlerden kaynaklanan çatışmalar ortaya çıkabilir. Ancak bu çatışmaları da ‘barışmak, uzlaşmak’ gibi başka ortak evrensel değerler yardımıyla çözmek mümkündür. Kişiler arası ilişkileri düzenleme, karar verme, seçme, değerlendirme süreçlerinde de değerler birer ölçüttür. Saygı, sevgi kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarına erişmede itici güçtür. Bu yönüyle değerler insan hayatında düzenleyici, yönlendirici ve güdüleyici bir rol üstlenir” (Aydın ve Gürler, 2014, s. 3).

Gökçe’ye göre (Özensel, 2003, s. 231) değerlerin işlevleri şöyledir:

1. Sosyal değer bilinçli ve amaçlı değerlerin genel ölçütüdür. Bu bakımdan değer, sosyal eylemde bulunan bir kişinin sosyal olarak kabullenebilen olgu ve istekleri için temel atıf noktası görevini görmektedir.
2. Değerler, kültürel olarak şekillendirilmiştir ve aynı zamanda kültür üzerinde yönlendirici etkiye sahiptir. Belli bir kültürün gelişme süreci içinde şekil almaktadır. Bu da genel olarak sembol, moral ve estetik normlar, davranış şekilleri olarak belirginleşir. Bu açıdan değerler kültürün esasını oluşturmaktadır.
3. Değerler, insanlarla özdeşleşmiştir. Sosyalleşme sürecinde değerler kişiler tarafından öğrenilmekte ve üstlenilmektedir. Kısaca, kişinin şahsiyet yapısıyla bütünleşir.
4. Değerler, sosyal bir boyuta sahiptir. Yani değerler hem zihinsel (arzu ve eylem boyutunu belirten) hem de duygusal yönü belirten ifadelerdir. Sosyal değerler belli sosyal sonuçlara yol açar. Bu sosyal sonuçlar sosyal değerlerin işlevleri olarak adlandırılır.

“Değerlerin işlevlerini kişi ve toplum açısından açıklayan Fichter’e göre değerlerin koruyucu, yönlendirici, birleştirici işlevleri vardır ve değerler insanca yaşama şartlarını yaratıp, sürdürürler” (Özensel, 2003, s. 231).

Değerler, bireylerin hayatında işaret levhaları gibidir. Tehlikeli eğimlerde kaygan zeminlerde bireylerde hazır bulunuşluk oluşturup yol gösterirler. Değerler göz ardı edilerek yaşandığında olumsuzluklar yaşanması kaçınılmazdır. Bununla birlikte değerler, kişinin varlık sebebinin farkında olmasını, yakın ve uzak çevresinde gelişen olayları, durumları anlamlandırmasını, değerlendirmede ölçütler oluşturmasını sağlar. İnsanlar değerler sayesinde

mensubiyet bilincine ulaşır, bir olur ve birlikte yürür. Değerlerin aktarımı ve etkin olarak hayata geçirilmesi ne kadar güçlü olursa hedeflere ulaşma o oranda başarılı olur.

1.5.1.2. Değerlerin Sınıflandırılması

Değerler üzerinde çalışan pek çok bilim insanı değerleri çeşitli özelliklerine göre sınıflandırmıştır. Tıpkı değer tanımı üzerinde bir birliktelik, ortak bir tanımın olmaması gibi değerlerin sınıflandırılması noktasında da ortak bir sınıflandırma çalışmasından söz edemiyoruz. Aşağıda bazı bilim insanlarının yapmış olduğu değer sınıflandırmalarına yer verilmiştir.

“Birçok araştırmaya da konu olmuş değerler eğitimi, kimi zaman insanî değerler, evrensel değerler adı altında çalışılmış ve çeşitli modeller oluşturulmaya çalışılmıştır. Örneğin Bülent Dilmaç ‘İnsanî Değerler Eğitim Programı’ adı altında bir program üzerinde çalışmış, önce insanî değerler nelerdir, sorusunu cevaplayıp, ardından bu programın beş temel evrensel nitelikli değerinden bahsetmiştir” (Aydın ve Gürler, 2014, s. 13).

“İnsanî değerler nelerdir? İnsanî değerler hayata bir değerlilik ve saygı katarlar. Hayatın dürüstlük, hoşgörü, iyilik, merhamet gibi güzel yanlarını çoğaltırlar. Bütün bunlar da uyumlu yaşamaya yol açar. İnsanî değerler hayatın sütunlarıdır. Bu sütunları oluşturan değerler:

1. Sevgi: Sevgi tüm evreni bir arada tutan en yüce değerdir. Sevgiyle yaşamak herkese karşı merhametli olmak demektir. Hepimiz içimizdeki sevginin taşarak tüm dünyaya yayılmasını sağlayabiliriz.
2. Hakikat: Değerin edebî olduğu ve dünyanın değişip duran bakış açısının ötesinde yer aldığı düşünülür. Hakikat zaman, mekân ve yerdeki değişikliklerden etkilenmez ve idrak gücümüzün rolü de hakikati bulmaktır.
3. İç Huzur: Duyusal sistemimiz tedirgin edildiğinde, huzursuzluk ve kafa karışıklığı ortaya çıkar. Duyusal seviyede, son derece aranan bir insanî değer olan iç huzurun değeri gündeme gelir. Bir dengelilik ve sakinlik hâlidir.
4. Doğru Davranış: Doğru davranış eylem hâlindeki hakikattir.
5. Şiddetten Kaçınma: Şiddetten kaçınma, hemcinslerimiz olan insanlarla aramızdaki ilişkiyi de aşarak, canlı ve cansız her şeyi kucaklayan evrensel bir şeydir. Çevremize karşı bu yükümlülüğümüzün olduğu anlayışından kaynaklanır. Şiddetten kaçınma tüm hayat biçimlerine yönelik uyum ve anlayış demektir. Bunun uygulanması sadece

fiziksel yönüyle kısıtlanmış olmayıp, sözleri, düşünceleri ve hareketleri de kapsar” (Dilmaç, 2007, s. 7-9).

“Hayatımızda bizleri yönlendiren pek çok değer türü vardır: Sağlık gibi biyolojik; güzel- çirkin gibi estetik; iyi- kötü gibi ahlakî değerler; sevap- günah gibi dinî değerler; doğru- yanlış gibi mantıksal değerler; haz ve acı gibi hazcı değerler; faydalı- zararlı gibi faydacı değerler. Değerler, şekil olarak olumlu- olumsuz, mutlak- görelî ve öznel- nesnel olmak üzere değişik şekillerde de incelenmiştir” (Aydın ve Gürler, 2014, s. 8).

“Types of Men” kitabının yazarı Alman Psikolog Edward Spranger değerleri altı temel gruba ayırmıştır. Spranger’in değer sınıflaması estetik, teorik(bilimsel), ekonomik, siyasî, sosyal ve dinî değer şeklindedir. Bu değer grupları daha sonraki yıllarda Allport ve arkadaşları tarafından bir ölçüğe dönüştürülmüştür (Akbaş, 2004, s. 30-31). Spranger sınıfladığı değerlere bağlı olarak da altı insan tipi belirlemiştir.

Bilimsel Değer: Gerçeğe, bilgiye, muhakemeye ve eleştirel düşünceye önem veren bireyler tarafından önemsenen değerlerdir. Bilimsel değerleri olan insan deneysel, eleştirici, akılcı ve entelektüeldir.

Ekonomik Değer: Maddî getirilerin hayatta önemli olduğunu belirtir. Bu değeri benimseyen bireylere göre yararlı ve pratik olan önemlidir.

Estetik Değer: Bu değere sahip bireyler için, simetri, uyum ve şekil önemli unsurlardır. Birey, hayatı olayların bir çeşitliliği olarak görür ve sanatın toplum için bir gereklilik olduğunu düşünür.

Sosyal Değer: Başkalarını sevmeye, diğerlerine yardım etme ve bencil olmama bu değerlerin en temel bileşenleridir. Bu değerlere sahip birey, insan sevgisini en önemli değer olarak görür ve bu sevgiyi insanlara sunar. Nazik ve sempattir, bencil değildir.

Politik Değer: Kişisel güç, etki ve şöhret her şeyin üzerindedir ve esas olarak kuvvetle ilgilidir.

Dinî Değer: Dini değerleri benimseyen birey, evreni bir bütün olarak kavrar ve kendisini onun bütünlüğüne bağlar. Dini uğrunda dünyevi zevkleri ve hazları feda eder (Akbaş, 2004, s. 30-31).

Değerler sınıflaması üzerine deneme yapanlardan birisi de Nelson’dur. Nelson da değerleri yaratan, yaşayan insan ve insan grupları özelliklerini ön plana çıkarmıştır. Bireyden

topluma doğru açılan bir yelpazede değerleri birbirinden ayıran Nelson'un sınıflaması şu şekildedir:

Bireysel Değerler: Bireysel değerler seçim yapmada ve satın aldığımız ürünlerde, hobilerimizde olduğu gibi diğer kişisel tercihlerimizle ilişkilidir (Michaelis, 1988; aktaran: Akbaş, 2004, s. 19).

Grup Değerleri: Grup değerleri, belirli bir grubun üyeleri tarafından paylaşılan değerlerdir. Bu grup; aile, kulüp, dinî ya da politik bir grup olabilir “Naylor ve Diem, 1987; Aktaran: Akbaş, 2004, s. 19”.

Sosyal Değerler: Sosyal değerler ise adalet, saygı, farklılık, eşitlik gibi değerlerdir ve bireyin mevcut toplumsal yapı içerisinde varlığını devam ettirmesine yarar. Sosyal değerlerin tanımlanmasında sosyalleşme, sosyal bilinç, norm ve grup ruhu gibi kavramlar kullanılmaktadır (Michaelis, 1988; aktaran Akbaş, 2004, s. 19).

Rokeach da benzer şekilde değerleri amaç ve araç değerler şeklinde ayırmıştır. Amaç değerler hayatın temel değerlerini, araç değerler ise bu amaçlara ulaşmada kullanılacak davranış biçimlerini içermektedir “Akbaş, 2004, s. 30”. Örneğin bilge olabilmek için dürüst olmak, mutlu olabilmek için mantıklı hareket etmek, rahat bir yaşam sahibi olmak için, barış için bağışlayıcı olmak gerekmektedir (Aydın ve Gürler, 2014, s. 10-11).

Amaçsal Değerler: Başarı, özgürlük, eşitlik, aile güvenliği, mutlu bir hayat, güzelliklerin dünyası gibi arzu edilen sonuç odaklı değerleri içerir.

Araçsal Değerler: Temel değerlere ulaşmak için kullanılacak davranış tarzlarını ifade eder. Cesaret, sorumluluk, gerçeklik, tutku, nezaket, kendini kontrol edebilme gibi.

Bülent Dilmaç ve Arıcağ (2012) gerçekleştirmiş oldukları çalışmalar sonucunda değerleri dokuz grupta ele almışlar ve şu şekilde açıklamışlardır:

- 1. Toplumsal Değerler:** Bu değer grubunda yardımseverlik, tevazu, nezaket, saygı ve hoşgörü ön plandadır.
- 2. Kariyer Değerleri:** Bu grupta ise kalite, eğitim ve kariyer ön plana çıkar.
- 3. Entelektüel Değerler:** Beden sağlığı, akıl sağlığı, bilgi, başarı gibi kavramlar bu değer grubunu karşılamaktadır.
- 4. Maneviyat:** İbadet, din, iman, iç huzur ön plandadır.
- 5. Materyalistik Değerler:** Para, mal/mülk, statü gibi maddi amaç ve araçlar bu değer grubunu oluşturur.

6. İnsan Onuru: Namus, şeref/onur, adalet, gibi kavramlar ön plana çıkar.
7. Romantik Değerler: Bu değer grubunda ise aşk, haz/zevk, eş/sevgili ön plandadır.
8. Özgürlük: Bağımsızlık, emek, kültür gibi kavramlar bu değer grubuna karşılık gelmektedir.
9. Fütüvvet: Cömertlik, cesaret gibi kavramlar bu bölümde ön plana çıkar. (Dilmaç ve Bircan, 2015, s. 17).

Felsefeci ve toplumbilimci Hilmi Ziya Ülken ise (1965) değerleri üç ana gruba ayırır (Aktaran: Poyraz 2007, s. 85-86):

1. İçkin Değerler: Kavramlar, duygular ve eşya ile münasebetten doğan ve bilinçle çevrelenen, ‘inanma’dan daha çok bilmenin hâkim olduğu değerlerdir. İçkin değerlerin bir kısmı, değer vermenin öznesi durumundaki bilincin eşya ile ilişkisinden doğan değerlerdir (teknik değerler). Bir kısmı, duyguya ve duyuya bağlı kavradığımız şeylerle ilgili olarak ortaya çıkan sanat değerleridir ve yine bir kısmı temelini doğrudan doğruya şuurun verilerinde bulan düşünce (bilgi) değerleridir.
2. Aşkın Değerler: Kişiler arası ilişkilerden meydana gelirler. Bireyin sosyal çevresiyle etkileşmesinden doğan değerler, kişiler arası değerlerdir; bilgiden çok, inanma üzerine kuruludur. Bu değerler ahlâk ve dindir.
3. Normatif Değerler: Kişiler arası ilişkilerden doğan sözler ve eylemlerin birbirleriyle değişiminden doğan değerlerdir. Burada eylem, eylem ile karşılaştırılınca ölçü hukuk olur; söz, sözle değiştirilince ölçü dil olur; eşya, eşya ile değiştirilince ölçü iktisat olur. Bu değerler de normatif değerler olur.

Ülken’in sınıflaması, temelinde “inanma” ve “bilme” odaklıdır. İçkin değerler deneyim içinde kalan, insanın doğası gereği kendinde var olan ya da öğrenilebilen değerlerdir. Aşkın değerler olgusal ya da gözlem ve deneye dayalı bilgilerin sınırını aşan değerlerdir. Sezgisel nitelik taşırlar, denilebilir. İlahî adalet, kader gibi konularda insanların başvurduğu değerlerdir.

Yukarıda vermeye çalıştığımız gibi yerli ve yabancı pek çok araştırmacı tarafından çeşitli kriterlere dikkat edilerek farklı sınıflamalar yapılmıştır. Tıpkı “değer” kavramında genel geçer bir tanım olmadığı gibi değerlerin sınıflandırılmasında da ortak bir değer sınıflamasından söz edilememektedir.

1.5.2. Değerler Eğitimi

Değerler hiç şüphesiz hayatımızda önemli bir yere sahipler. Peki değerleri günümüz çocuklarına nasıl aktarabiliriz? Çocuklar ailelerinden, okullardan ve çevreden değerleri kazanıp özümseyebilmektedirler. Zamanının çoğunu okulda geçiren çocukların burada değerleri kazanması ve özümsemesi daha yüksek oranda olacaktır. Değerler ile eğitim birbirini etkilemekte ve birbiriyle etkilenmektedir. Çocuklar değerleri, öncelikle ailede anne ve babadan daha sonra da okulda öğretmenlerinden ve arkadaşlarıyla olan etkileşiminden öğrenmektedir. Bu süreçte anne-baba ve öğretmenlerin iyi birer rol model olması, değerleri anlatarak değil uygulayarak çocuklara özümsetebilmesi önemlidir.

“Değerlerden arınmış bir eğitim düşünülemez. Bu yüzden, eğitimin hedeflerinden biri toplumun ortak değerlerini yeni yetişen nesillere aktarmak ve öğretmektir. Değişen değerlerin yerine uygun olan yeni değerler koymaktır” (Hökelekli, 2011, s.288).

“Değer, insanı değerli kılan, sahip olduğu üstün nitelikler ve sahip olduğu donanımlardır. Sahip olunan değerler bireyin gelecekte kişiliğini, bakış açısını, davranışlarını, hatta hayatını belirleyecek etkenler olduğu için, bireyin belli başlı değerlerin farkına varması, gerekli değerleri kazanması, yeni değerler benimsemesi; bütün bu değerleri kişiliğinin temel taşları haline haline getirerek davranışa dönüştürmesi gerekir. Neredeyse hayat boyu devam eden bu değer kazanma/kazandırma süreçlerine ‘değerler eğitimi’ denilmektedir” (Yaman, 2017, s.18).

“Değerler eğitiminin amacı, çocuğun doğuştan getirdiği en iyi tarafı ortaya çıkarmak; kişiliğinin her yönüyle gelişmesini sağlamak; insani mükemmelliğe ulaşmasına yardımcı olmak; bireyi ve toplumu kötü ahlaktan korumak ve kurtarmak, bunun yanında iyi ahlakla donatmak ve devamını sağlamaktır. Bu nedenle, çocuklara ahlaki ve ahlaki olmayan özellikler hakkında doğru bilgiler verilmeli, sağlam kanaatler oluşturulmalıdır” (Aydın ve Gürler, 2014, s.15).

Eğitimin birinci gayesi de kendisi, toplumu, halkı ve milleti için değer yaratacak bireyler yetiştirmektir (Sinanoğlu, 2002, s. 101). Bu gayeye ulaştıkça toplumlar gelişip, güçlenecektir.

“Değerler eğitimin önemi hususunda bilgi ve değer arasındaki dengeden de söz etmek gerekir. Bilgiyle donanımlı hale gelen kişi insani, ahlaki, sosyal ve kültürel değerlerle olgunluğa erişir. Bilgi nesnel bir yapıdayken değerler özünde iyiden, olumludan yanadır.

Değerden yoksun olan bilgi kişiye mutsuzluk getirebilir. Tıpkı atomu parçalama gücüne sahip bir beynin bir anda milyonlarca insanın ölümüne sebep olabileceği gibi. İnsanlığın mutluluğu için bilgi ve değer birbirini tamamlamalıdır” (Aydın ve Gürler, 2014, s.16).

Topluma yön verecek çocukların kişilik ve karakter gelişimlerinin en güzel şekilde oluşturulabilmesi için değerler eğitimi planlanmalı ve önemsenmelidir.

1.5.3. Edip Ahmed Bin Mahmud Yüknekî ve Atabetü’l Hakâyık

1.5.3.1. Edip Ahmed bin Mahmud Yüknekî

“Atabetü’l Hakâyık, Türklerin İslam dinini benimsedikten sonra kurdukları ilk Müslüman Türk Devletlerinden olan Karahanlılar zamanında meydana getirilmiş olup da bugün elimize ulaşabilen ikinci (birincisi *Kutadgu-Bilig*) önemli eserdir. Manzum olup 12. yüzyılın ilk yarısında yazıldığı sanılmaktadır (Kabaklı, 1966, s. 41). Yazarı Edip Ahmed Bin Mahmud Yüknekî’dir. Edip Ahmed, 11.yüzyılın sonları ile 12. yüzyılın ilk yarısında yaşamış, Arapça ve Farsçayı öğrenmiş, tefsir, hadis gibi dinî bilimleri de tahsil etmiş takva sahibi, bilgin ve erdemli bir Türk şairidir” (Ercilasun, 1985, s. 158/1994, s. 421).

“Edip Ahmed’in yaşadığı devir, çevresi ve hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Kitaba meçhul biri tarafından sonradan eklenmiş bir dördlükte, yazarın anadan doğma kör olduğu yazılır. Timur devri emirlerinden Emir Seyfettin’e ait başka dördlükte de “*edipler edibi, erdemliler başı*” olduğundan söz edilir. Yine Timur devri emirlerinden *Arslan Hoca Tarhan* adında birine ait olan on beyitlik eklemede Yüknek’in çok güzel bir yer olduğundan, yazarın babasının, Mahmud Yükneki adıyla bilindiğinden, Atabetü’l Hakâyık’ın Kaşgar Dili’nde kaleme alındığından söz edilir” (Arat, 1992, s. 6). Fuad Köprülü’nün belirttiğine göre:

Arslan Hoca Tarhan, şairleri himaye eden, Hibet al-Hakâyık gibi eski Türk eserleriyle alakadar olan, Edip Ahmed gibi eski Türk şairleri hakkındaki rivayetleri bilen ve ara sıra kendisi de şiir yazan kültür sahibi bir kumandan, bir emirdir. Esasen o sıralarda, millî dile ve millî edebiyata hususi kıymet vermek cereyanı kuvvetlenmişti; işte, bunun tesiriyle 14. asır başlarında, millî kültüre kıymet veren ve eski edebi an’aneleri himaye eden bazı büyük kumandanlara tesadüf olunuyor...(Köprülüzade, 1934, s. 100).

Ali Şir Nevai, Nesaimü’l- Muhabbe adlı eserinde onun hakkında şu söylentiği aktarıyor:

Edip Ahmed, aslen Türk'müş ve Türkler arasında – Nevaî zamanında bile- ona dair birçok menkıbeler anlatılmış. Anlatıldığına göre doğuştan körmüş. Fakat çok zeki, dindar ve günah işlemekten çok sakınan bir insanmış. Oturduğu yer, Bağdat'tan birkaç fersah, - bazılarının göre dört fersah – mesafedeymiş. Her gün bu uzun yolu yürüyerek, İmam-ı Azâm'ın dersine gelir ve bir mes'ele öğrenirmiş ve meclisin en gerisinde otururmuş.

Edip Ahmed'le ilgili bir diğer bilgi şu şekildedir:

Anlatıldığına göre bir gün İmam-ı Azâm'a sormuşlar:

-‘İmam Muhammed, İmam Ebu Yusuf ve benzeri şakirtleriniz de dahil olmak üzere en çok kimden hoşnutsunuz?’ demişler.

İmam-ı A'zâm şu cevabı vermiş:

-‘Hepsi iyidir, ama o dört fersahlık yoldan bir mes'ele öğrenmek için gelen ve en arkada oturan kör Türk, şakirtlere örnektir.’der (Çağbayır, 2009, s. 23).

Fuad Köprülü, bu söylene düzeltilmeye muhtaçtır, der. Çünkü İmam-ı A'zâm (699-767), Edip Ahmed'den dört asır önce yaşamıştır. Ayrıca Yüknêî'nin dili 8. asır Türkçesi değildir. Aynı zamanda Köprülü'nün belirttiği gibi kullanılan vezin yani Şehname vezni olan *feulün, feulün, feul* vezni henüz teşekkül etmemiştir (Köprülüzade, 1934, s. 69-70). “İspehsalar unvanının teşekkülü denen erken Gazneliler veya Selçuklular dönemindedir. Bu yüzden Edip Ahmed, İmam-ı A'zâm döneminde yaşamamıştır. Zaten Ali Şir Nevaî naklettiği bu bilgilerin sonunda “el-ilmü indallahü te'ala” (=bilgisi Allah katındadır/doğrusunu Allah bilir) ifadesini kullanmıştır. Ancak, Ali Şir Nevaî'nin verdiği diğer bilgiler doğrudur; Edip Ahmed, İmam-ı A'zâm mezhebinin güden bilgidir. Söylediği dinî, ahlakî hikmetlerle Türk illerinde bir din büyüğü sıfatıyla tanınmıştır. Ayrıca doğuştan kör oluşu halkın, kendisine yakınlık ve güven duymasına yol açmıştır” (Banarlı, 1971, s. 241). “Nevaî'nin verdiği örnekleri almış olduğu Atabetü'l Hakâyık nüshalarının elimizde bulunanlardan daha farklı olduğu anlaşılıyor. Ve onun eserinin pek çok yerde ve pek çok defa kopya edildiği kanaatini uyandırıyor. Bu da onun tanınmış olması yanında sevildiğinin de belirtisidir. Nevaî'nin naklettiği dörtlüğün onun elimizdeki eserlerinde mevcut olmayışı, Edip Ahmed'in başka eserlerinin de bulunabileceği, ancak günümüze ulaşmamış olduğu kanaatini uyandırıyor” (Köprülüzade, 1934, s. 73). “Kendisine verilen veya kendisinin aldığı ‘edip’ unvanı hakkında yeteri kadar tarihi bilgi bulunmayan yazarın

‘mutasavvıf- şair’ olarak itibar gördüğü; ‘eğitici’ nitelikteki eserleri, hikmetleri veya edibane eserleri bulunduğu kolayca tahmin edilebilir. Bu durum Atabetü’l Hakâyık’tan önce de edebi eserler verdiğini düşündürmektedir. Ama bugüne kalabilen veya ele geçen tek eseri budur” (Ercilasun, 1977, s. 450).

Son zamanlara kadar, Yüknek kasabasının yeri hakkında da kesin bilgi yoktu (Banarlı, 1971, s. 241). Ancak *Jüynek’in tanınmamasının sebebini Sovyetler döneminin dışı çok sıkı kapalı rejim uygulamasında yattığını* belirten Selçuk Uysal, Kazakistan’ın Türkistan (Yese) şehrinde Ahmed Yesevi Üniversitesi’nde çalışırken, hem Edip Ahmed’in mezarını, hem de Yüknek’i gördüğünü, orada ilgililerden bilgi aldığını kaydediyor (Uysal, 2007, s. 198). Köprülü, “*Bugün Evliya Ata şehrinde Dad Big İspehsalar mezarı diye anılan bir mezar mevcuttur.*” dedikten sonra bu mezarın Atabetü’l Hakâyık’ın sunulduğu kişinin veya aynı adı taşıyan başka bir beyin mezarı olduğunu belirtir (Köprülüzade, 1934, s. 95-96). O zamanki bilgilere göre Edip Ahmed’in doğum yeri olan Türkistan’da güzel bir kent olduğu, hatta Dad İspehsalar Bey’in başında bulunduğu beyliğin başkenti olduğu tahmin ediliyordu. Uysal’ın yaptığı araştırma ve inceleme sonucunda bu tahminin yerinde olduğu görülmektedir. Uysal’ın tespiti şöyle:

Türkistan’dan (Yese) 15-17 km. kuzey-batıdaki bu yığma tepenin yolu üzerinde batı cephesindeki levhada şu yazı okunuyor:

“Jüynek Töbe, bul jerde XII. gasır akın, filozof Ahmed Jüneki ömür sürgen.”

Sır- Derya havzasında, Türkistan (Yese) şehrinin şimal-i garbisinde bulunan bu eski Oğuz şeri (bk. Kaşkari, Türk. Trc. I, s.436: Sabran ve Sabran) Samaniler devrinde bir hudut şehri idi (bk. Barthold, Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, s.127)(Arat, 1992, s.19).

Atabetü’l Hakâyık’ı Reşid Rahmeti Arat şöyle değerlendirmektedir:

Atabetü’l Hakâyık, ayrı bölüm başlıklarından da anlaşıldığı gibi, Türk- İslam çevresinin kültür çevresi içinde, bireylerin eğitimi için düzenlenmiş olan esasları, olduğu gibi, Türkçe ve manzum olarak tekrarlayan bir ahlak kitabıdır. Eserdeki fikirler çok defa ayet, hadis veya başka Arapça beyitler ile kanıtlanmaktadır; bir zahmetle, işaret edilmemiş olanlar için de aynı alanda benzer örnekleri bulmak mümkündür. Yazar burada, fikir bakımından, kendi içtihadından ziyade, bilinen esasları güzel bir Türkçe ile ifade etmekle yetinmiştir. Eserin yazıldığı tahmin edilen

devirlerde bu esasları, her okuyanın kolaylıkla anlayabileceği ve hafızasında tutacağı bir tarzda, açık bir dil ile ve manzum olarak neşretmenin bu yolun yolcuları için bir gaye olduğu düşünülürse, Edip Ahmed'in bu işi mükemmel bir şekilde başarmış olduğunu kabul etmek lazım gelir. Atabetü'l Hakâyık'ın ne kadar büyük bir ihtiyacı karşılamış olduğu eserin yazıldığı tarihten epey bir müddet sonra dahi bunun yeniden tanzimi ve neşri ile uğraşmış olmasından, pek çok yazarın, gerek yazarın kendisinden ve gerek eserinden takdir ile bahsetmelerinden ve nihayet Türk ülkesinin değişik kısımlarında yazılmış olan nüshalarından iyice anlaşılacaktır.

Kitabın sunulduğu hükümdar olan Muhammed Dad İspehsalar Bey'in de kim olduğu bugüne kadar belirlenmiş değildir. Atabetü'l Hakâyık'ın Ayasofya Kütüphanesi (35552) nüshaları olarak adlandırılanların baş tarafında yer alan Arapça *Türk ve Acem hükümdarı, ulusların efendisi yüce emir Muhammed Dad İspehsalar Bey* şeklinde geçen ifadeden, Batı Türkistan'da bir beyliğin hükümdarı olduğunu anlıyoruz (Banarlı, 1971, s. 242).

1.5.3.2. Atabetü'l Hakâyık'ın Anlamı

“Kitabın adı üzerinde epey tartışma olmuştur. Necip Âsım'ın Hibetü'l Hakâyık (Gerçeklerin Bağışı) okuduğu bu kitaptan bahsederken Fuad Köprülü “Daha doğru okunuş tarzıyla Aybet al-Hakâyık (Gerçeklerin Heybesi) diye söz eder” (Köprülüzade, 1934, s. 95/111). “Bazı dilci ve araştırmacıların da Haybetü'l-Hakâyık (Gerçeklerin Anlamsızlığı), Gaybetü'l-Hakâyık (Gerçeklerin Kaybı / Bilinmezliği / Gizliliği) şeklinde okuyanlar da olmuş fakat bunlara Jean Deny karşı çıkmıştır” (Çağbayır, 2009, s. 45).

Bu adların, kitabın özüne ters düştüğünü söyleyen Reşid Rahmeti Arat, Uygur harfleri ile yazılmış bulunan ve mevcut nüshaların en eskisi (H. 848 / M. 1444) sayılan Ayasofya Kütüphanesinde bulunan Semerkand nüshasında “Hattat eli ile yazılmış, büyük ve güzel Uygur harfleri ile açık ve net şekilde Atebetü'l-Hakâyık kitabı şeklinde yazılı olduğunu ve kitabın asıl adının bu olduğunu belirttikten sonra sözünü ettiği nüshada bulunan ‘atebet’ tabiri ise, ‘bab’ ve ‘kapı’ ile alakalı ‘eşik’ anlamı ile bu esere daha uygun bir isimdir.” der (Arat, 1992, s. 9). Buna göre, Atebetü'l-Hakâyık'ın anlamı “Gerçeklerin Eşiği” demektir. Kitabın adında yer alan ‘Atebe’nin sonraki istinsahlarda “hibe” çevrildiği anlaşılıyor (Çağbayır, 2009, s. 46).

Biz de bu çalışmamızda Arat'ın kullandığı ismi yani Atebetü'l-Hakâyık'ı tercih ettik. Bununla beraber alıntılarda ve kaynaklarda, alıntı ve kaynak sahibinin kullandığı ismi olduğu gibi kullanmayı daha uygun bulduk.

1.5.3.3. Atabetü'l Hakâyık'ın Konusu ve Özellikleri

“İslamî Türk Edebiyatının ilk örneklerinden birisi olması bakımından dikkate şayan bir eser olan Atabetü'l Hakâyık, İslam inanç ve ahlak ilkelerini manzum bir halde ortaya koymuştur. İşlediği konuları itibarıyla, dinî- ahlâkî didaktik bir eser olarak kabul edilebilecek olan Atabetü'l Hakâyık, Türk İslam Edebiyatı tarihinin elde bulunan ikinci eseri olmak bakımından başta Türk Dili tarihi olmak üzere tarih ve edebiyat tarihi araştırmaları için büyük öneme haiz bir eserdir” (Banarlı, 1998, s. 243).

“Atabetü'l-Hakâyık, Klasik Türk edebiyatında görülen düzene sahiptir. Eserin baş tarafında besmele ile başlayan 10 beyitlik bir ‘tevhid’ (Allah’a övgü), ardından 5 beyitlik ‘naat’ (Peygamberi övme) ve 5 beyitlik (Dört sahabenin övgüsü) yer almaktadır” (Çağbayır, 2009, s. 48-49).

“Kitabın ithaf edildiği ve sunulduğu Büyük Emir Muhammed Dâd İspehsâlâr Bey’in methiyesi 14 beyit tutmaktadır.

Beşinci bölümde yazar, kitabını niçin yazdığını anlatmaktadır. Bu bölüm 6 beyittir.

Bundan sonra asıl konuya geçilmektedir. Şair düşüncelerini bölümler hâlinde aktarmaktadır. Her bölümün başlığı Arapça ile yazılmıştır. Ayrıca manzumenin biçimi değişmektedir. Buraya kadar olanlar, beyitler hâlinde iken bundan sonrası dörtlüklerle yazılmıştır. Bu bölümler şunlardır:

- a) Bilginin yararı ve bilgisizliğin zararı hakkında (12 dörtlük)
- b) Dilin muhafazası hakkında (12 dörtlük)
- c) Dünyanın dönekliği hakkında (12 dörtlük)
- d) Cömertliğin methi, hasisliğin zemmi hakkında (10 dörtlük)
- e) Tevazu ve kibir hakkında (7 dörtlük)
- f) Harislik hakkında (6 dörtlük)
- g) Kerem, hilm ve diğer iyilikler hakkında (16 dörtlük)
- h) Zamanenin bozukluğu hakkında (21 dörtlük)
- ı) Kitap sahibinin özrü hakkında (5 dörtlük)

Atabetü'l-Hakâyık, 5 bölümü beyitlerle, 9 bölümü de dörtlüklerle olmak üzere 14 bölüm olarak düzenlenmiştir. Adı bilinmeyen bir şair tarafından kitabın sonuna eklenmiş bulunan dörtlükte de bu teyit edilmektedir” (Çağbayır, 2009, s. 48-49).

BÖLÜM II

İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Atabetü'l Hakâyık, eski ve köklü bir eser olduğu için üzerinde pek çok bilimsel araştırma yapılmıştır. Bunlardan birisi de 28-30 Haziran 2018 tarihinde Ankara'da yapılan Atabetü'l Hakâyık ve İlk Dönem Türkçe İslamî Eserler Sempozyumudur. Yerli ve yabancı pek çok akademisyenin katıldığı sempozyum oldukça önem taşımaktadır. UNESCO, 30 Ekim-14 Kasım 2017 tarihleri arasında Paris'te yaptığı 39. Genel Konferansında Türkiye tarafından hazırlanmış olan ve Kazakistan, Kırgızistan tarafından da desteklenen adaylık önerisini kabul ederek Atabetü'l Hakâyık'ın İstanbul'da 1918 yılında basılışının 100. yılını "Anma ve Kutlama Yıl Dönümleri" arasına kabul etmiştir. Bu sempozyumda yer alan bildiriler Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi Dergisi tarafından yayınlanmıştır. Şu bildiriler yer almaktadır:

Erciyes Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Tuncer Gülensoy tarafından "İlk Dönem Türkçe İslamî Eserler ve Atabetü'l Hakâyık" adlı sempozyum bildirisi;

Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi Dr. Serkan Çakmak tarafından " Atabetü'l Hakâyık'ın Hollanda Nüshası (Aybetül Hakâyık)" adlı sempozyum bildirisi;

İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Ayşegül Sertkaya tarafından " Atabetü'l Hakâyık ve İlk Dönem Türkçe İslamî Eserler Sempozyumu" sempozyum bildirisi;

Kırıkkale Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Bilgehan Atsız Gökdağ ve Yüksek Lisans Öğrencisi Esra Özder tarafından "Necip Asım ve Atabetü'l Hakâyık (Hibetü'l-Hakâyık) Çalışmaları" adlı sempozyum bildirisi;

Ali Şir Nevai adındaki Taşkent Devlet Özbek Dili ve Edebiyatı Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Gaybullah Babayar tarafından " Edip Ahmed Yüknekî'nin Yaşadığı Bölgeye Ait Yeni Bilgiler" adlı sempozyum bildirisi;

Necmettin Erbakan Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Talip Doğan ve Kırıkkale Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi Adilcan Eruygur tarafından "Çin ve Doğu Türkistan'daki Atabetü'l Hakâyık Çalışmaları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi" adlı sempozyum bildirisi;

Çankırı Karatekin Üniversitesi Dr. Öğretim Üyesi İbrahim Akyol tarafından "Atabetü'l Hakâyık'taki Nazım Şekilleri ve Bazı Problemler" adlı sempozyum bildirisi;

Azerbaycan Cumhuriyet Eğitim Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Piralı Aliyev tarafından “Atabetü’l Hakâyık’ta Türk-İslam Ahlakının Yansıması ve Gençlerin Bu Husuta Eğitilmesi” adlı sempozyum bildirisi;

Kırıkkale Üniversitesi Öğretim Üyesi Dr. Salim Pilav tarafından “Atabetü’l Hakâyık’ta İdeal İnsan Tasavvuru” adlı sempozyum bildirisi;

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Öğretim Üyesi Dr. Mehmet Sait Çalka tarafından “Âyet ve Hadis Şerhi Bağlamında Atabetü’l Hakâyık’ı Okumak” adlı sempozyum bildirisi;

Hacettepe Üniversitesi Öğretim Üyesi Dr. Koray Üstün tarafından “ Atabetü’l Hakâyık’ta Yüceltilen Değerler ve Nitelikleri” adlı sempozyum bildirisi;

Kafkas Üniversitesi Öğretim Üyesi Dr. Kürşad Çağrı Bozkırlı tarafından “Atabetü’l Hakâyık’ın Eğitsel Değeri Üzerine Bir İnceleme” adlı sempozyum bildirisi;

Pamukkale Üniversitesi Öğretim Üyesi Dr. Soner Sağlam tarafından “Atabetü’l Hakâyık ve Vagz-ı Azat’ta Bireyin Terbiyesi” adlı sempozyum bildirisi;

Kazak Millî Pedagoji Üniversitesi Öğretim Üyesi prof. Gülbanu Kosımova tarafından “Edip Ahmed Yükneki’nin ‘Atabetü’l Hakâyık’ , Edebi Şiirsel Dilde Yazılmış Eserdir” adlı sempozyum bildirisi;

Yapılan tez çalışmaları:

1. Atabetü’l Hakâyık Grameri, Yüksek lisans tezi, Bilgehan Gökdağ (Atsız), 1989.

Bu çalışma, Atabetü’l Hakâyık’ın gramer yapısı üzerine yapılmıştır. Çalışmamızla benzer bir yönü bulunmamaktadır.

2. Atabetü’l Hakâyık’ın Gramatiksel Bağlam ve Sıklık Sözlüğü, Yüksek lisans tezi, Hatice Demiryürek, 2012.

Bu çalışma Atabetü’l Hakâyık’ın sözcük hazinesi üzerinde bağlam ve geçiş sıklığı göz önüne alınarak yapılmıştır. Çalışmada eserin sözcükleri alfabetik olarak sıralanmış, geçiş sıklığı ve bağlam bakımından incelenmiştir. Ayrıca eserin tersten sıralı sözcük sıklığı, harf sıklığı, hece sıklığı, sözcük tipi sıklığı da ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Bizim çalışmamızdan farklı bir bağlamda gramer alanında yapılmış bir çalışmadır. (Yüksek lisans tezi).

3. Atabetü’l Hakâyık’ta Fiil, Yüksek lisans tezi, İbrahim Salar, 2013.

Bu çalışmada Atabetü’l Hakâyık’ta yer alan fiiller incelenmiştir. Fiillerle ilgili gerekli açıklamalar örneklendirilerek yapılmıştır. Atebetü’ül Hakâyık’ın zarf, sıfat ve fiilimsi ekleri ve özellikleri de dikkate alınmıştır. Bu çalışma da konu olarak bizim çalışmamızdan farklılık göstermektedir. Bu çalışma bir gramer çalışmasıdır.

4. Atabetü'l Hakâyık'ın Söz Dizimi, Yüksek lisans tezi, Çağlayan Yılmaz, 2013.

Bu çalışmada Atabetü'l Hakâyık'ın söz dizimi ele alınmıştır. Türkçenin gelişimi içinde ifade imkânları tespit edilmiştir. Bağımsız kavramlar ve kavram ilişkileri, cümle ve cümle kalıplarının oranları ele alınmış ve detaylıca anlatılmıştır. Bu çalışma, çalışmamızdan konu itibari ile farklıdır, gramer bilgisi üzerinedir.

5. Edip Ahmet B. Mahmud Yükneki'nin Atabetü'l Hakâyık Adlı Eserinin Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Değerler Açısından İncelenmesi, Yüksek lisans tezi, Abdurrahman Ertürk, 2017.

Abdurrahman Ertürk'ün 2017 yılında yapmış olduğu “Edip Ahmet B. Mahmud Yükneki'nin Atabetü'l Hakâyık adlı eserinin Sosyal Bilgiler öğretim programında yer alan değerler açısından incelenmesi” isimli yüksek lisans tezi çalışmamızla benzerlik göstermektedir.

Sosyal Bilgiler öğretim programında yer alan değerler: bilimsellik, dürüstlük, yardımseverlik, hoşgörü, barış, duyarlılık, sorumluluk, saygı, özgürlük, çalışkanlık, adil olma, dayanışma ve sevgidir. Bunlardan dürüstlük, yardımseverlik, sorumluluk, saygı, adalet ve sevgi Türk Dili ve Edebiyatı öğretim programında da yer alan ortak değerlerdir. Sadece Sosyal Bilgiler öğretim programında yer alan değerler değil buna ek olarak “Atabetü'l Hakâyık'ta yer alan diğer değerler” başlıklı bir bölüm daha olup burada da sözün değeri, tevazu, affetmek, kanaatkârlık, cömertlik, sabır ve dostluk değerlerine yer verilmiştir. Bu çalışmada bilimsellik değerinin en çok yer alan değer olduğu tespit edilmiştir. Sırasıyla duyarlılık, cömertlik, alçak gönüllülük ve sözün değeri diğer öne çıkan değerlerdir.

Bu tez, tezimizle benzerlik göstermesine rağmen incelenen değerlerde farklılıklar yer almaktadır. Ayrıca tezde yer alan 2018 Türk Dili ve Edebiyatı Programında yer alan kök değer ve alt değer çalışması, bu çalışmadan alt değerlere yer verilmesi bakımından farklılık göstermektedir. Çalışmamızda alt değerlerle birlikte daha çok değer incelenmiş ve yorumlanmıştır.

6. Hibetü'l Hakâyık'ın Necip Asım neşri ve eserde verilen değerler eğitimi, Yüksek Lisans Tezi, Ümit Korul, 2018.

Bu çalışmada Atabetü'l Hakâyık'ın Necip Asım tarafından 1918 yılında Ayasofya (B) nüshası dikkate alınarak Hibetü'l Hakâyık adıyla yapılan ilk neşrinin günümüz alfabetine aktarımı yapılmıştır. Bu aktarım tamamlandıktan sonra Reşit Rahmetî Arat'ın 1951 yılında ana metnini eserin Semerkand Nüshası (A)'nı esas alarak yayınladığı Atabetü'l Hakâyık metniyle “harflendirme, kelime ve kelime grupları” farklılıkları açısından karşılaştırılması

gerçekleştirilmiş. Ayrıca Hibetü'l Hakâyık adlı eser değerler eğitimi açısından değerlendirilmiştir ki bu bölüm bizim çalışmamızla benzerlik göstermektedir. Eserde yer alan değerler “tavsiye edilen, özendirilen değerler” ve “sakındırılan, yapılması istenmeyen değerler” olarak gruplandırılmıştır. Bu gruplandırma sonucunda “tavsiye edilen, özendirilen değerler” den “bilgili olma” ve “cömert olma” değerleri üzerinde daha sık durulduğu; “sakındırılan, yapılması istenmeyen değerler” gruplamasında ise “bilgisiz olma” ve “çok konuşma” değerleri üzerinde daha çok durulduğu sonucuna ulaşılmıştır. Burada benzer değerler yer almasına karşın değer sınıflama kriterlerimiz farklıdır. Dolayısıyla da elde ettiğimiz sonuçlar da farklılık göstermektedir. Tavsiye edilen, özendirilen değerler grubunda “bilgili olma ve cömert olma”; sakındırılan, yapılması istenmeyen değerler grubunda “bilgisiz olma ve çok konuşma” değerleri en çok rastlanan değerler grubunda yer almaktadır. Bizim çalışmamızdaki değer sınıflamasında ise en çok sorumluluk (37) kök değeri olmak üzere öz denetim (25), sevgi (18), yardımseverlik (14) şeklinde sonuçlanmıştır. Elde edilen sonuç değerlerin farklı olmasına karşın Atabetü'l Hakâyık'ın değerler yönünden oldukça zengin bir kaynak olduğu noktasında görüşler aynıdır. Güncel bir öğretim programını kriter olarak yapılması çalışmamızın daha uygulamaya dönük bir çalışma olduğu kanısını uyandırmaktadır.

BÖLÜM III

YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Atabetü'l Hakâyık'ta yer alan değerlerin incelenmesine yönelik bu çalışma nitel araştırma yönteminin doğasına uygun olarak gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmada Atabetü'l Hakâyık taranmış ve eserde yer alan değerler tespit edilmiştir. Tespit edilen değerler Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı'nda (2018) yer alan kök değerler çerçevesinde tasniflenmiştir. Programda 10 tane kök değer yer almaktadır. Bunlar: adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik ve yardımseverliktir. Bu kök değerleri, ilgili olduğunu öngördüğümüz diğer değerlerle gruplayarak çalışmamızın kapsamı genişletilmiştir.

Bu betimsel çalışmada, Türk Tarih Kurumu Basımevi'nden Reşid Rahmeti ARAT'ın hazırladığı "Atebetü'l- Hakâyık" kullanılmıştır. Eserdeki ilave bölümler de dahil olmak üzere 50 beyit ve 103 dörtlük taranmış ve yer alan değerler tespit edilmiştir.

Çalışmamız Halk Edebiyatı üzerine bir çalışma olduğu için nitel araştırma yöntemine daha uygun olduğu düşünülmüştür.

3.2. Veri Toplama Araçları

Edip Ahmed Bin Mahmud Yüknekî'nin eseri Atabetü'l Hakâyık'ta yer alan beyit ve dörtlüklerdeki kök değerlere ve bunlarla ilgili alt değerlere yer verilme durumunu belirlemek amacıyla yapılan bu araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi ile gerçekleştirilmiştir. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ya da olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Elde edilen veriler, gruplandırılıp betimsel olarak ele alınmış ve tespit edilen değerler incelenerek konu başlıklarına göre tasnif edilmiştir. Eserdeki her dize incelenmiş, tespit edilen değere göre tek tek, edebiyat araştırmalarında doküman analizinde kullanılan fişleme yöntemiyle kayıt altına alınmıştır.

3.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu çalışmada veri toplama tekniği olarak doküman incelemesinden yararlanılmıştır. Doküman olarak Edip Ahmed Bin Yükneki'nin Atabetü'l Hakâyık adlı eseri kullanılmıştır. İncelemede, Reşid Rahmeti Arat'ın hazırladığı nüsha esas alınmıştır.

Çeşitli araştırmacılar tarafından yapılan değer tasnifleri incelenmiştir. Bu çalışmada Millî Eğitim Bakanlığı'nın Türk Dili ve Edebiyatı (2018) öğretim programında yer alan kök değerler esas alınmıştır. İncelenen her dizede tespit edilen değerler tek tek, edebiyat araştırmalarında doküman analizinde kullanılan fişleme yöntemiyle kayıt altına alınmıştır. Çalışma on başlık altında incelenmiştir (adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik ve yardımseverliktir). Ayrıca konumuz Atabetü'l Hakâyık'ta değerlerin incelenmesi olduğu için alıntı metinlerde transkripsiyon işaretleri kullanılmamıştır.

Araştırma konusu olarak seçilen Atabetü'l Hakâyık'taki değerler kayıt altına alınmış ve ait oldukları başlıklara göre tasnif edilmiştir. İncelenen dizelerde saptanan değerlerin yer aldığı bölümler ait oldukları dize numarası ve sayfa numarası ile birlikte kayıt altına alınmıştır. Tespit edilen değerler konularına göre on başlık altında gruplandırılmıştır ve ilgili başlıklar altında ele alınan kök değerler ve alt değerler tanımlanmış ve bu değerlerin nasıl ele alındığı yorumlanmıştır.

Verilerin analizinde betimsel analiz tekniğinden yararlanılmıştır. Betimsel analiz kullanılma sebebi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı (2018)'nin temel alınmasıdır. Programda kök değerler yer almaktadır. Bu kök değerler analiz temalarını oluşturmaktadır. Bu değerler şunlardır: Adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik.

Dizelerde tespit edilen değerler Millî Eğitim Bakanlığı Türk Dili ve Edebiyatı (2018) öğretim programı değerler eğitimi tablosu esas alınarak sınıflandırılmıştır.

Tablo 3.1 Türk Dili ve Edebiyatı öğretim programında (2018) yer alan kök değerler.

Değerler	Değerler
Adalet	Saygı
Dostluk	Sevgi
Dürüstlük	Sorumluluk
Öz Denetim	Vatanseverlik
Sabır	Yardımseverlik

Tablo3.2 Kök değerler ve kök değerlerle ilgili alt değerler

ADALET	Adil Olma
DOSTLUK	Dostluk / Düşmanlık, Vefa/Cefa, Dinî Şahsiyetler
DÜRÜSTLÜK	Doğruluk, Sır saklamak, Haram / Helal, Şeref
ÖZ DENETİM	Utanmak, Ayıp, Nefis, Akıl, Düşünmek, Cimrilik, Açgözlülük, Tokgözlülük, Dünya Hayatına Meyl Etmemek
SABIR	Sabırlı Olma, Kaza-Kader
SAYGI	Alçakgönüllü Olma (Tevazu)/ Kibir, Empati Kurmak, Dinlemek, Selam Vermek
SEVGİ	Sevgi, Hediye Vermek, Aile/Soy, Dua, Affetmek, Övmek (Övgü)
SORUMLULUK	İbadet, Bilgi Edinmek, Okumak, Konuşmanın (Sözün önemi), Öğüt, Hadis
VATANSEVERLİK	Dilini Sevme, Atasözü
YARDIMSEVERLİK	İhsan/ İyilik, Cömertlik, Şefkat (Merhametli olma)

BÖLÜM IV

BULGULAR VE YORUM

Araştırmanın bu bölümünde yapılan analizlere yönelik bulgular sunulmuş ve bu bulgular yorumlanmıştır. Türk Dili ve Edebiyatı öğretim programında (2018) yer alan on kök değer (adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik ve yardımseverlik) ilgili olduğu alt değerleri ile birlikte verilmiştir. Her kök değer ile ilgili genel bir açıklama yapıldıktan sonra alt değerlerin ne kadar yer aldığını gösteren frekans tablosu verilmiştir. Yer alan değerler örnek beyit ya da dörtlükle beraber yorumlanmıştır.

4.1. Adalet

Schwartz'ın bireysel değerlerin sınıflandırılması çalışmasında, “Anlayışlılık, hoşgörü ve tüm insanların ve doğanın iyiliğini gözetmek.” bölümünde yer alan adalet kök değeri, her türlü düzenin temelini oluşturur. Adaletin olmadığı neredeyse hiçbir alan yoktur. Adalet denilince akla öncelikle Allah'ın adaleti gelir. Allah'ın yarattığı her şey adil bir düzen içindedir. Adalet değerini genelde toplumsal yaşamdaki düzenin sağlanması noktasında düşünürüz. Ama kendi yaşantımızda da adaleti sağlamak son derece önem arz eder. Herhangi bir yerde bir adaletsizlik olduğu zaman oranın işleyişi hemen bundan olumsuz etkilenir. Herkes kendi misyonu içinde adaleti sağlamakla görevlidir. Anne, baba, yönetici, esnaf vs herkes adalet değerine sahip olursa önce bireysel sorunlarımız daha sonra da toplumsal sorunlarımız yavaş yavaş ortadan kalkar. Adalet kök değerini adil olma alt değer başlığında incelenmiştir.

Tablo 4.1 Adalet Değeri Frekans Dağılımı

Adalet	
Alt Değer	f
Adil olma	3

4.1.1. Adil Olma

Türkçe Sözlükte (1998, s.21) “hakka ve hukuka uygunluk, hakkı gözetme”j şeklinde tanımlanan adalet kavramı toplumumuzda önemli bir yere sahiptir. Toplumların huzur içinde

yaşayabilmeleri için olmazsa olmazlardan olan adalet kavramı insanlığın var olduğu her dönemde önemini korumuştur. Adaletin olmadığı bir yerde huzur ve mutluluk da olmayacaktır. Herkes kendisine adaletli davranılmasını ister. Özellikle de yöneticilerin adaletli olması çok önemlidir. Yüknekî, eserinde tek ve esas adalet dağıtıcının Tanrı olduğunu aşağıdaki dörtlükte vurgulamıştır.

İlahi keçürgen idim sen keçür

Neçe me hatalıg kul ersem sanga

Manga bolsa fazlıng kutuldı özüm

Eğer bolsa 'adlıng katıglık manga

Tanrım, sen bağışlayan rabbimsin; senin karşında

Ne kadar günahkâr kul isem, beni affet.

Faziletin olursa, nefsim kurtulur;

Eğer adaletini kullanırsan, bu benim için felaket olur (s: 44; 37-40).

Yüknekî, eserini sunduğu Muhammed Dad İspehsalar Bey'i de adaleti yönünden övmüştür. Beyi çeşitli yönlerden din büyüklerine ve diğer büyük insanlara benzetmiştir. Adalet yönünden ise adaletiyle ünlenmiş Sasani kralı Anuşirvan'a benzetmiştir. Dört halifenin ikisinden bahsedilmiştir.

Salabet içinde 'umer teg erip

Sehavet semahat tutar 'usmanı

Tetiklikte kendi ayastın ozup

Dad insaf tutar çın anuyrşirvanı

(O) metanette Ömer gibidir,

Cömerdlikte Osman'a denktir.

(O) fetanette Ayas'ı geçer.

Adalet ve hakkaniyette gerçek bir Anurşirvan'dır (s: 45; 53-56).

Yüknekî, Muhammed Dad İspehsalar Bey'in birçok üstün yönünün bulunduğundan övgüyle bahsetmiş, adaletli bir yönetici olduğunu da bu özellikler arasına eklemiştir. Beyin özelliklerinin sahradaki kum tanesi kadar sayılamayacak derecede çok olduğundan bahsetmiştir. İyi bir yöneticinin en önemli özelliklerinden olan adalet kavramının da İspehsalar Bey'de bulunduğunu belirtmiştir.

Aya şahım erdemlerin sanagan

Sanarmu ediz kum uşak taş sanı

Siyaset, riyaset kiyaset kerem

Ziyadet ula 'adl eşit uk munı

Ey şahımın faziletlerini sayan (kimse),

Sahrâdaki kum ve ufak taşlar sayıya gelir mi?

Siyaset, riyaset, kiyaset, kerem (ve bunlara)

Adaleti ekle; bunları işit ve anla (s: 46; 59-62).

Özünde tüm değerleri barındırabilen sayılı değerlerden birisidir adalet. Çünkü her şey bir denge bir eşitlik ister. Aile ilişkilerinden tutun da iş ilişkileri, arkadaşlıklar, alış veriş ettiğimiz insanlar hatta oyunlarda bile adaletli olmak ve daha çok da adaletli olunmasını isteriz. Kardeşler arasında bile adaleti sağlayabilmek için "kardeş payı" diye bir söylem oluşmuştur. Kısacası hayatın her alanında önem verdiğimiz adalet tabiki yönetimde, yöneticilerimizde aradığımız en önemli özelliktir. Bundan yüzyıllar öncesinde Edip Ahmet Yüknekî adaletli olmanın daha doğrusu adil bir yönetici olmanın önemini fark etmiş ve eserini sunduğu Muhammed Dâd İspehsalar Bey'i bu yönünden dolayı takdir etmiştir.

4.2. Dostluk

Millî Eğitim Bakanlığı Türk Dili ve Edebiyatı (2018) öğretim programı değerler eğitimi tablosundaki değerlerden birisi de dostluktur. Ailemiz ve akrabalarımızı biz seçemeyiz ama dostlarımızı biz seçeriz. Son derece önemli olan dostlarımızı seçerken de dikkatli

olmalıyız. Edip Ahmed Bin Mahmud Yüknekî'nin, eserinde değindiği değerlerden birisi de dostluktur. Dostluk, düşmanlık değeriyle bir arada verilerek konu daha iyi anlatılmaktadır. Eserde dostlarımızı seçerken çok dikkatli olmamız öğütlenmektedir.

Dostluk değerini bu çalışmamızda dostluk/düşmanlık, vefa/cefa ve dinî şahsiyetler alt başlıkları altında incelenmiştir.

Tablo 4.2 Dostluk Değeri Frekans Dağılımı

Dostluk	
Alt Değerler	f
Dostluk-Düşmanlık	2
Vefa- Cefa	4
Dört Sahabe	2

4.2.1. Dostluk/ Düşmanlık

İnsan sosyal bir varlıktır ve yaratılışı gereği birilerine güvenmek ister. Dertlerini, sıkıntılarını veya mutluluklarını paylaşmak ister. Ailemiz ve akrabalarımız dışında bu paylaşımları yapabildiğimiz insanlara dost denir. Dost sözcüğü Türkçe Sözlükte şu şekilde tanımlanmıştır: Sevilen, güvenilen, yakın arkadaş, gönüldaş, iyi görüşülen (kimse), düşman karşıtı (1998, s. 626).

Toplumumuzda pek çok değer gibi dostluğun da önemli bir yeri var. Öyle ki atasözlerimizde de bunun örneklerini görmekteyiz. “Bana arkadaşını söyle sana kim olduğunu söyleyeyim”, “Üzüm üzüme baka baka kararır”, “Dost kara günde belli olur” gibi pek çok örnek verebiliriz. Yüknekî'ye göre seçtiğimiz arkadaşlar bizim için çok önemlidir. Çünkü davranışlarımızın kazanılmasında arkadaşlarımızı da model alırız. Bu yüzden iyi arkadaşlar seçersek iyi, kötü arkadaşlar seçersek kötü davranışlarımız gelişir.

İşi edgü bolsa er edgü bolur

Er iş edgüsindin öküş hayr bulur

İsizke yavunma isiz suhbeti

Sini terkin isiz kılıklığı kılur

İnsanın arkadaşı iyi olursa, kendisi de iyi olur;

İnsan arkadaşının iyi olmasından çok hayır görür;

Kötüye yaklaşma, kötü sohbeti

Seni hemen kötü huylu yapar (s: 71; 377-380).

Yüknekî, eserinde her geçen gün dünyanın ve toplumun olumsuz yönde değişmeye başladığını belirtmektedir. Toplumda pek çok şey gibi dostlukların da bozulduğunu belirten Yüknekî, çevremizde dost adı altında birçok insan olduğunu ama bunlardan gerçekten dost diyebileceğimiz, vefalı bir tane bile kalmadığını aşağıdaki dörtlükte belirtmektedir.

Hz. Ali: “İyi insanlarla ilişki kur ki, onlardan olası; kötü insanlardan uzaklaş ki, onlardan olmayasın.” (Aksoy, s. 34) sözüyle dostluğun önemine değinmiştir.

Mecaz boldı dostluk hakikat kanı

Minger dostta biri bulunmaz köni

Öküşrek kişining içi gadr erür

Köni dostung erse taşı bil muni

Dostluk mecaz oldu, hakikat hani;

Binlerce dosttan bir gerçeği bulunmaz;

Birçok insanlar dıştan hakiki dost gibi görünüyorsa da,

İçten vefasızdırlar; bunu bil (s: 71; 381-384).

Yüknekî, dostlukla ilgili bu dörtlüklerinde dost seçiminin ne kadar zor ve önemli olduğuna dikkat çekmek istemiştir. Gerçek bir dost bulmak çok zor çünkü insanlar samimi değil. Herkes dost gibi görünür ama içten içe bırakın dostluğu düşmanlık beslerler. Bazıları da yine dost görünürler iyi gününüzde yanınızda olurlar ama gerçekten onlara ihtiyacınız olduğunda ya da başımıza sıkıntılı bir olay geldiğinde onları yanımızda görmek pek mümkün değildir bu durum da bizi ayrıca üzer. O yüzden, dostlarımızı iyi seçmeliyiz.

Ayrıca dostlarımız bizim aynamızdır. Dostlarımız iyi olursa bizim daha iyi olmamıza katkıları olur. Kısacası onlardan önemli ölçüde etkileniriz. Kendimize gerçek dostlar edinmeli, çevremizdeki herkesi dost olarak benimsememeliyiz.

4.2.2. Vefa/Cefa

Vefa sözcüğü, Türkçe Sözlükte “sevgede sebat, sevgede durma, sevgi bağlılığı” gibi anlamlara gelmektedir (1998, s.2338). Ahlakî bir terim olarak, “görülen iyilikleri unutmama, iyilikte bulunanlara daha fazlasıyla karşılık verme” demektir. Bu güzel özelliklere sahip olanlara da vefakâr denir.

Dostlarımızın değerini bilmeliyiz. Dostluklarımızı canlı tutmak için onlara vakit ayırmalı, zor zamanlarında dostlarımızın yanlarında olmalıyız. Mümkün olduğunca sık sık görüşmeliyiz. İnsanlar her geçen gün değerler açısından erozyona uğramaktadır. Yüknekî de kendi döneminde bu konuya dikkat çekmektedir. İnsanlık giderek kötüye gitmekte, bağlılığın kalmadığını cefanın ise bir o kadar çoğaldığını belirtmektedir.

Bu kün bu ajunda kişilik isiz

Kanı kaçça bardı kişilik isiz

Vefa köli suglup kurup yularlı

Cefa toldı taştı tengizdin ediz

Bugün bu dünyada insanlık kötüdür;

Yazık, hani insanlık; nereye gitti?

Vefa gölünün suyu çekildi, kaynakları kurudu;

Cefa doldu-taştı, denizden daha engin (s: 72; 385-388).

Aşağıdaki dörtlükte dostluğun artık aranır hale geldiğinden, yalan olduğundan yakınan Yüknekî, gerçek duyguların kalmadığını, insanların dost gibi görünüp ancak son derece vefasız olduklarını dile getirmektedir.

Mecaz boldı dostluk hakikat kanı

Minger dostta biri bulunmaz köni

Öküşrek kişining içi gadr erür

Köni dostung erse taşı bil munı

Dostluk mecaz oldu, hakikat hani;

Binlerce dosttan bir gerçeği bulunmaz;

Birçok insanlar dıştan hakiki dost gibi görünüyorsa da,

İçten vefasızdırlar; bunu bil (s: 71; 381-384).

Yüknekî, aşağıdaki dörtlükte dünyanın artık iyiliklerden çok kötülüklerin yeri haline geldiğini, düşmanlığın, cefanın, eziyetin arttığını; vefalı kimsenin yok denecek kadar azaldığını vurgulamaktadır. İnsanların hem değerlerden uzaklaştığını hem de bu durumdan şikâyet ettiklerini oysa buna haklarının olmadığını gerçekçi bir şekilde anlatmaktadır.

Ajun toldı 'udvan cefa cevr bile

Kanı bir vefalığ bar erse tile

Sen artak senanun ajun artadı

Nelük bu ajunka kılur sen gile

Dünya düşmanlık, cefa ve eziyetle doldu;

Hani bir vefalı; varsa ara bakayım.

Sen (kendin) bozulsun, onun için dünya bozuldu;

Niçin bu dünyadan şikâyet ediyorsun (s: 72; 393-396).

Maalesef ki yaşadığımız dünyada iyi, doğru bir insan olabilmek çok zor. Çevremizdeki insanlara faydalı, duyarlı, çalışkan bir insansak desteklenmek yerine daha çok zorluklarla karşılaşırız. Atalarımız, “Meyve veren ağacı taşlarlar” diyerek bu durumu özetlemektedirler. Hünerli, çalışkan bir insanın şanslı olması ise ender olan bir durumdur.

Hünerlığka ajun vefasızrak ol

Hünersizka mundın cefa azrak ol

Hüner birle devlet birikmekliki

Bulunmaz kamug kızda ol kızrak ol

Dünya hüner sahibi için daha çok vefasızdır,

Hünersize burada cefa daha azdır;

Hüner ile talihin bir araya gelmesi (ise),

Bulunmaz nevadirden daha nadirdir (s: 76; 441-444).

Vefa; bağlılığın, dürüstlüğün, değer vermenin, adaletin sentezi bir değerdir. Vefalı insan, öncelikle kendisine, ailesine, arkadaşlarına ve çevresindekilere karşı dürüst olan, herkesin iyiliğini isteyen, sevdiklerine bağlı olan, onların sırrını saklayandır. Hatta ölmüş insanların, atalarının bile hakkını gözetir, mezarlarını ziyaret eder.

4.2.3. Dinî Şahsiyetler (Dört Sahabe)

Dostluk denilince tabî ki Peygamber efendimizin dostlarından bahsetmeden olmazdı. O'nun dört arkadaşı aynı zamanda dört halifelerdir. Yüknekî, eserinde O'nları anmaktan ve O'nlara selam göndermekten hiçbir zaman usanmaycağını belirtmiştir.

Yime tört işinge idur men selam

Olardın usanmak kaçan ol manga

Yine (onun) dört arkadaşına selam gönderirim;

Onları (anmaktan) hiçbir zaman usanmam (s: 43; 31-32).

Atik birle Faruk üçünç zi'n-nureyn

Ali törtlençi ol ersig tonga

(Biri) Atik, (diğeri) Faruk, üçüncüsü Zinnureyin

(ve) dördüncüsü yiğit ve kahraman Ali'dir (s: 44; 33-34).

Dostlukla ilgili bir diğer alt değer başlığımız dinî şahsiyetlerdir. Eserde bu bölüme iki beyitte yer verilmiştir. Dostluk değerine Peygamber Efendimizin dostları da eklenmiştir. Beyitte Peygamber Efendimizin dostları ve aynı zamanda dört halife olan Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'den bahsedilmiştir. Yüknekî, beyitte Hz. Ali dışındaki halifeler için farklı isimler kullanmıştır. Hz. Ebubekir için Atîk, Hz. Ömer için Fâruk, Hz. Osman için de Zinnûreyin ismini kullanmıştır. Atîk; Hz. Peygamber, kayın pederi (Peygamberimizin eşlerinden Hz. Aişe, Hz. Ebubekir'in kızıdır.) ve en sadık dostu olan bu sahabeye “cehennemden kurtulmuş” olduğunu beyanla “ kölelik zincirinden kurtulan” kişinin durumuna benzeterk “Atîk” lâkabını vermiştir. Faruk; Hz. Ömer daha Müslüman olmadan önce yabancılara elçi olarak gönderilir, kabileler arası anlaşmazlıklarda hakem veya arabulucu olarak görevlendirilirdi. Verdiği kararlar ve söyledikleri doğru çıkardı. Müslüman olduktan sonra ölünceye kadar İslam'a hizmet etti. Cennetle müjdelenen on kişiden biridir. Zinnûreyin; Hz. Osman, önce Hz. Peygamberin kızı Rukiye ile onun ölümü üzerine diğer kızı Ümmü Gülsüm ile evlenerek iki kere Hz. Peygamber'e damat olmasından dolayı iki kere nurlanmış sayılarak Zinnûreyin lâkabı verilmiştir. Son olarak da Yüknekî, dörtlükte Hz. Ali'den bahsetmiştir. Dördüncü halife olan Hz. Ali, Peygamberimizin damadı ve amcası Ebutalip'in oğlu, Müslümanlığı kabul eden ilk dört kişiden biridir. Cennetle müjdelenmiş on kişiden birisi (Çağbayır, 2009, s. 14-15). Böylece Yüknekî, hem dinî anlamda hem de toplumsal yaşamda dostluk değerini ve bu değerin önemini bizlere anlatmaktadır.

4.3. Dürüstlük

Dürüst, “Doğru, düzgün; sağlam. Bütün, tam” (Develioğlu, 2010, s. 221) şeklinde tanımlanmıştır.

Türk Dili ve Edebiyatı programındaki kök değerlerden birisi de dürüstlüktür. Tüm diğer değerler gibi dürüstlük değer de son derece önemlidir. Dürüstlük, doğru olma halidir. İnsanlar düşüncelerinde, davranışlarında, işlerinde ve konuşmalarında dürüst davranırlarsa her zaman kazanırlar ve mutlu olurlar.

Dürüstlük kök değerleriyle ilgili olduğunu düşündüğümüz şu alt değer gruplarını oluşturduk: doğruluk, şerefli olmak, sır saklamak, haram/helal.

Tablo 4.3 Dürüstlük Değeri Frekans Dağılımı

Dürüstlük	
Alt Değerler	f
Doğruluk	6
Sır Saklamak	2
Haram-Helâl	2
Şeref	1

4.3.1. Doğruluk

Doğruluk, Türkçe Sözlükte (1998, s. 612) “Doğru ve dürüst olma durumu, doğru olana yakışır davranış, dürüstlük, adalet. Düşüncenin gerçekle uyuşması, yargı ve önermelerin gerçeğe uygun olması.” şeklinde tanımlanmıştır.

Dürüstlük denilince akla hemen doğru olmak gelir. “Emrolunduğun gibi dosdoğru ol.” buyrulmuştur Kurân-ı Kerim’de. Özü ve sözü doğru insan güven verir. Her yerde sevilir. Doğruluk beraberinde güveni, sevgiyi, saygıyı da getirir. Özellikle de toplumun ileri gelenleri örneğin yöneticileri doğru olması beklenen kimselerdir.

Değerler insanları yaşadığı toplumda tüm yönlerden iyi bir insan olabilmeye ve mutlu bir hayat geçirmeye yöneltmektedir. Doğruluk değerini ise Yüknekî, şöyle anlatmaktadır: Mert, yiğit bir insan olmak istiyorsak gevezelikten ve yalan söylemekten kaçınmalıyız. Gevezelik etmekten kaçınmalıyız çünkü insanların gözünde bir ciddiyetimiz olmaz. İkincisi yalandan kaçınmalıyız ki yalan, insan ruhunun mikrobudur. Ruhunu hasta eder.

İki neng birikse bir erde kalı

Bükendi ol erke mürüvvet yolu

Bir ol yangşar erse kereksiz sözüğ

İkinç yalğan erse ol erning tili

Eğer bir insanda (şu) iki şey birleşirse,

O insana mürüvvet yolu kapanmıştır;

(bunlardan) biri, lüzumsuz yere gevezelik etmek,

İkincisi ise, yalan söylemektir (s: 52; 149-152).

Doğruluk, bütün iyilik ve erdemlerin anahtarıdır. Hangi konuda olursa olsun niyet, söz ve davranışın ahlakî bir değer taşıması ancak doğruluk-dürüstlük özelliğine sahip olunmasına bağlıdır. Böylece doğru olma tutumu ve yönelimi diğer tüm ahlakî erdemlere ulaşmada temel gösterge durumundadır. Aynı şekilde yalancılık, sahtekârlık, samimiyetsizlik, iki yüzlülük de bütün kötülüklerin başıdır. Başlangıçta böyle bir yolu benimsemiş olan kimsenin sonuçta varacağı durak da kötülük ve erdemsizliktir (Hökelekli, 2011, s. 94).

Dilin süsü doğru sözdür. Doğru söz her şeyden kıymetlidir. Doğruyu söylemek bazen çok zordur ve cesaret ister. İnsanı insan yapan da sonucu ne olursa olsun doğruyu söylemektir.

Tili yalğan erdin yırak tur teze

Keçür sen me ‘umrüng könilik öze

Agız til beze ki köni söz turur

köni sözle sözni tilingni beze

Yalan söyleyen adamdan uzak dur, kaç;

Sen ömrünü doğruluk ile geçir.

Ağzın ve dilin ziyneti doğru sözdür;

Sözü doğru söyle, dilini süsle (s: 52; 153-156).

Yüknekî, aşağıdaki dizelerde doğru konuşmanın önemini vurgulamak için hadislerden de yararlanmıştır. Konuştuğumuz şeyler önemli çünkü ağzımızdan çıkan cümleler hayatımıza yön verir. İnsana en büyük acıların dili yüzünden gelebileceğini belirtmektedir. Konuşmalarımız yüzünden ölebiliriz. Her zaman kararında ve doğru konuşmalıyız.

Küdizgil tilingni kel az kıl sözüng

Küdezilse bu til küdezlür özüng

Resul erni otka yüzün atguç

Til ol tidi yığ til yul ottın yüzüng

Dilini sıkı tut, gel, sözünü kısa kes;

Dil koparsa, kendin korunmuş olursun;

Resûl, “İnsanı yüzü koyun ateşe atan dildir” dedi;

Dilini sıkı tut, yüzünü ateşten kurtar (s: 53; 157-160).

Yüknekî, doğru söze büyük önem vermiş, kendisi de yazdıklarının doğruluğunu ispatlamaya çalışmıştır. Aşağıdaki dizelerde Muhammed Dâd İspehsalar Bey’in engin ihsanından bahsetmektedir. O kadar iyiliksever ve bağışlayandır ki bulutlar o kadar yükseklerde oldukları için kendilerinden utanırlar. Düşmanları bile onun ne kadar iyiliksever olduğunu inkâr edemez.

Anıng bahşışindin bulut uvtanur

Bu sözni bütün çın tutar duşmanı

Onun ihsanı karşısında bulutlar utanır;

Bu sözün doğruluğunu düşmanları da itiraf eder (s: 45; 57-58).

Yüknekî, bu bölümde doğru sözlü olmayı çeşitli güzelliklere benzetmektedir. Dörtlükte atasözüne de yer vermektedir, “Yalan söz, hastalık ve doğru söz, şifa gibidir”. Doğru sözlü olmayı bala, şifaya; yalancı olmayı ise soğana ve hastalığa benzetmiştir. Dilimizde “bal” sözcüğü konuşma ile çokça ilişkilendirilmiştir. “Ağzından bal damlamak”, “Sözünü balla kesmek” bu duruma örnek olarak verilebilir. Güzel konuşan insanlara, iyi şeyler söyleyen insanlara “ağzından bal damlıyor” deriz. Yüknekî de doğru sözü bala ve şifaya benzetmektedir.

Köni söz ‘asel teg bu yalğan basal

Basal yip acıtma agız yi ‘asel

Bu yalğan söz ig teg köni söz şifa’

Bu bir söz ozakı urulmuş mesel

Doğru söz, bal ve yalan söz, soğan gibidir;

Soğan yeyip, ağzı acılandırma; bal ye.

Yalan söz, hastalık ve doğru söz, şifa gibidir;

Bu söz eskiden söylenmiş bir meseldir (s: 53; 161-164).

Yüknekî, şu geçici dünyada en güzel şeyin insanlar arasında iyi olmak, iyi bilinmek olduğuna dikkat çekmektedir. Bu da doğruyu konuşmakla ve doğru davranmakla olur. Doğru olmayı bir elbiseye benzeten Yüknekî, eğer bir elbise giyeceksen onun doğruluk elbisesi olmasını istemektedir.

Köni bal könilik kıl atan köni

Köni tiyü bilsin kişiler sini

Könilik tonın ked kodup ergilik

Kedim ton talusi könilik tanı

Doğru ol, doğruluk yap ve adın doğruya çıksın;

İnsanlar seni doğru olarak bilsinler;

Eğriliği bırakıp, doğruluk libasını giy,

Elbiselerin en iyisi, doğruluk libasıdır (s: 53; 165-168).

Yüknekî, “Doğru ol, doğruluk yap ve adın doğruya çıksın.” dizesiyle doğruluk değerini özetlemektedir. Düşüncelerimiz, sözümüz, davranışlarımız hep doğrudan yana olmalı. İnsan, iç huzurunun tadına varabilmesi için doğruluktan hiçbir zaman şaşmamalıdır.

4.3.2. Sır Saklamak

Sır saklamak, açığa çıkmayıp gizli kalması gereken bilgilerin gizli kalmasını sağlamaktır. Hem doğru, güvenilir bir insan olmak için hem de işlerimizde ve hayatımızda başarılı olmak için sır saklayabilir kişiler olmamız lazım.

Sır saklamak insanın nefsiyle mücadelesidir. Bu konuyla ilgili Fatih Sultan Mehmet Han’ın, “Yapacağım işleri sakalımın kılı bile bilse, onu koparırım.” dediği bilinmektedir.

Atalarımız: “Sır senin esirindir, açıklayınca sen ona esir olursun.”, “Akıllı kimse sır küpüdür.” demişlerdir.

Yüknekî, aşağıdaki dörtlükte sırrını en yakın arkadaşına bile söyleme diye tembihlemektedir. Çünkü bizim bile içimizde tutamadığımız sırrımızı başkaları nasıl tutsun?

İşim tip inanıp sır ayma sakın

Neçe me inançlıg iş erse yakın

Serip sinde razıng singip turmasa

Serermü işingde munı ked sakın

En yakın ve inanılır arkadaşına bile, sakın,

Arkadaşım diye inanıp, sırrını söyleme;

Sırrın kendinde sabretmez ve saklanmazsa,

Arkadaşında sabreder mi; bunu iyi düşün (s: 54; 173-176).

Sırrımızı dayanamaz başkalarına söylersek onlar da başkalarına söyler. Böylece bizim saklamak istediğimiz bilgilerimiz herkes tarafından bilinir hale gelir. Bu durum da bize çeşitli zararlar verir. Yüknekî, insanlar arasında gülünç duruma düşeceğimiz konusunda uyarılmaktadır.

Katıg kizle razıng kişi bilmesün

Sözüngdin özüngke ökünç kelmesün

Kamug yaşru işing bulup aşkara

Bu körgegen eşitgen sanga külmesün

Sırrını iyi sakla, kimse bilmesin,

Sözünden kendine pişmanlık gelmesin;

Bütün gizli işlerin aşikâr olup,

Gören ve duyan sana gülmesin (s: 54; 169-172).

İnsanlar sırlarını saklayabildikleri ölçüde başarılı ve mutlu olmaktadırlar. Yaratılışımız gereği zaaflarımız vardır. Bu zaaflarımızı ne kadar terbiye edebilirsek o oranda mutlu ve huzurlu oluruz. Nasıl ki oruç tutarken irademize hâkim olmaya çalışıyor; yemeden içmeden duruyorsak sırrımızı da saklamak zorundayız. “Sen söylersen dostuna, o da söyler dostuna.”, “İki kişinin bildiği sır değildir.” demiş atalarımız. Atasözlerinin de hayatımızdaki en güçlü yol göstericilerden birisi olduğunu düşünürsek konuştuklarımıza dikkat edip, kendi elimizle kendimizi zor durumlara düşürmemeliyiz.

4.3.3. Haram / Helal

Türkçe Sözlükte (1998, s. 944) haram, “ Din kurallarına aykırı olan, dince yasak olan. Yasak.”, helal ise; “Dinin kurallarına aykırı olmayan, dince yasaklanmamış olan, haram karşıtı” (1998, s. 975) şeklinde açıklanmıştır.

Dinî Terimler Sözlüğünde (2009, s. 121) ise:

“ Haram, dinen sorumluluk çağına ulaşmış olan herkese, Allah’ın yapılmasını kesin olarak yasakladığı söz ve davranış.”

“Helal, dinî bakımdan kullanılmasına, yapılmasına, söylenmesine, yenilip içilmesine izin verilen şey.” şeklinde tanımlanmıştır.

Uvut yitti yindip bulunmaz yidi

Halal yılgı kanı körünmez bodı

Halal kendü kayda bu kün kanı kim

Haramnı yiyürde haram tip yidi

Utarma kayboldu; araştırmakla kokusu dahi bulunmaz;

Helal yiyen hani, vücudu (bile) görünmez;

Bugün helalin kendisi nerede, hani,

Kim haramı yerken, haram diye yiyor (s: 74; 417-420).

Müslüman bir toplumuz. Dinimiz gereği yapmamız ve yapmamamız gereken şeyler belirlenmiştir. Dinî bakımdan bize izin verilen şeyler helaldir. Yüknekî, yukarıdaki dörtlükte

insanların artık hiçbir şeyden utanmadıklarını, haram olan şeyleri haram diye bile algılamadıklarından şikâyet etmektedir. Artık harama o kadar alışılmış ki helal yiyen insanın neredeyse olmadığını belirtmektedir.

Aya malka suk er yakin bil bu mal

Bu kün kadgu sakınç yarın yük vebal

Haram erse maling 'azab ol songı

Hisab ol eger bolsa maling halal

Ey mala karşı haris adam, gerçek bil ki, bu mal

Bugün kaygı ve düşünce; yarın ise, yük ve vebaldir;

Malın haram ise, sonu azaptır;

Eger malın halal ise, (onun da) hesabı sorulur (s: 74; 425-428).

Allah'tan geldik ve yine Allah'a gideceğiz. Bu dünya bir han bizler de bu handa bir süre konaklayıp gidecek olan yolcularız. Amaç ise gideceğimiz yere en güzel ve temiz bir şekilde ulaşabilmek. Bizi yaratan Rabbimiz bize, yapmamız ve yapmamamız gereken şeyler olduğunu bildirmiştir. Bize nasıl yaşamamız gerektiğini yüce kitabımız Kurân'ı Kerim'i göndererek belirtmiştir. Dikkat etmemiz gereken hususlardan birisi de haram ve helaldir. Haramdan sakınmalıyız. Her şeyin helalini, helal yoldan olanını edinmeliyiz. Yazarımız Edip Ahmed Yüknekî, yukarıdaki dörtlükleri ile bu duruma dikkat çekmektedir. İnsanların Allah'ın emirlerine ve yasaklarına uymadığından, harama helale dikkat etmediğinden şikâyet ederek bizlere öğütler vermektedir.

4.3.4. Şeref

Şeref, Türkçe Sözlükte (1998, s.2086) “Başkalarının gösterdiği saygının dayandığı kişisel değer, onur. Erdem, gözü peklik ve yetenekle kazanılmış iyi şöhret.” şeklinde tanımlanır.

İnsanlara yön veren kişiler sıradan insanlar değildir. Onların pek çok özelliği olmalıdır ki yönettiği kimseler mutlu olsunlar. Bu kişiler adil olmalı, dürüst olmalı, güvenilir olmalı, zeki olmalı, cesur olmalı, şerefli olmalı vb gibi pek çok özelliği sıralayabiliriz. Yüknekî,

eserinin giriş bölümünde şahıyla ilgili övgüler de Onun ne kadar şerefli bir insan olduğuna da değinmeden geçmemiştir.

*Yime mecd mürüvvet fütüvvet ugan
'ata' kıldı şahımka bu cümleni*

Bir de şeref, insaniyet ve merdlik; bunların hepsini
Kadir (Tanrı) Şah'ıma ihsan etti (s. 46; 63-64).

Tüm bu güzel erdemleri Allah, Muhammed Dâd İspehsalar Bey'e bağışlamıştır.

4.4. Öz Denetim

Türkçe sözlükte (1998, s. 1744) “Daha önemli bir amaca ulaşabilmek için kişinin tepkilerini, davranışlarını veya başka amaca yönelme eğilimini denetleyip, kısıtlaması.” şeklinde tanımlanan öz denetim 2018 Türk Dili ve Edebiyatı öğretim programında yer alan kök değerden birisidir. Öz denetim kök değeri altında öz denetimle bağlantılı olduğunu düşündüğümüz: nefis, akıl, düşünmek, utanmak ve ayıp alt değer gruplarını oluşturduk.

Kendine hâkim olmak bütün değerlerin temelinde yer alır. Bir insanın dizginlerini isteklerinin ve tutkularının eline bıraktığını düşünelim. Bu insan o andan itibaren manevi özgürlüğünü kaybetmiş demektir. Kendi isteklerinin bağımlısı olmuştur. Sonu nerede biteceği belli olmayan bir akıntının önüne kendisini atmış olur. Manevi bakımdan özgür yani hayvanlardan daha fazla bir şey olabilmek için içimizden gelen kötü isteklere karşı koyabilmeliyiz. Bu da ancak kendimize hakim olmakla mümkündür. Bireysel ve evrensel benliğimiz arasındaki gerçek fark ve karakterimizin temelini oluşturan güç, işte budur. Güçlü insan, kendini yönetebilen, nefisine hakim olabilir. Güçlü insan düşüncelerini, sözlerini ve davranışlarını kontrol edebilen ve bir disiplin altında tutabilen kimsedir. Eğer her birimiz tek tek kendi yaşayışlarımızı disiplin altına alır, kendimize hakim olabilirsek toplumun huzurunu bozan, bütünlüğünü sarsan kötülüklerin büyük bir kısmı etkisini yitirmiş olur (Hökelekli, s. 37).

Tablo 4.4 Öz Denetim Değeri Frekans Dağılımı.

Öz Denetim	
Alt Değerler	f
Utanmak	3
Ayıp	1
Nefis	1
Düşünmek	3
Cimrilik	4
Açgözlülük	7
Tokgözlülük	3
Dünya Hayatına Meyl	
Etmemek	3

4.4.1. Utanmak

Türkçe sözlükte “Onursuz sayılacak veya gülünç olacak bir duruma düşmekten üzüntü duymak, mahcup olmak” (TDK, 1998, s.2289) şeklinde tanımlanan utanmak kelimesi yaşamak istemediğimiz bir durumu anlatır. Anadolu’da “hâyâ, ar” gibi kelimelerle de kullanılan utanmak, günümüzde de aranır bir duygu haline gelmiştir. Çünkü utanmak, utanabilmek bir insanda hala saf, temiz duyguların varlığına işaret eder. Yüknekî de aşağıdaki dörtlükte bu duruma dikkat çekmektedir. Yüknekî’ye göre utanma kaybolmuş, insanlar çoğu değerlerini yitirmiş. Çoğu kimse yaptığı işlerin ya da davranışların helal mi haram mı olduğunu önemsememektedir ki utansın.

Uvut yitti yindip bulunmaz yıdı

Halal yılgı kanı körünmez bodı

Halal kendü kayda bu kün kanı kim

Haramnı yiyürde haram tıp yidi

Utanma kayboldu; araştırmakla kokusu dahi bulunmaz;

Helal yiyen hani, vücudu (bile) görünmez;

Bugün helalin kendisi nerede, hani,

Kim haramı yerken, haram diye yiyor (s: 74; 417-420).

Yüknekî, bu dörtlükte aç gözlü insanlara seslenmektedir. Bu kadar aç gözlü olmalarının sebebi nedir? Gönlünde üzüntün, dilinde sözün hep mal sevgindir. Oysaki bu ne kadar boş bir şeydir. Birgün hepsini bırakır gidersin bütün ömrünü harcadığın malın başkalarına kalır. Hatta öyle bir durumda kalırsın ki vücuduna saracakları kefeni bile diğer insanlara karşı utandıkları için verirler. İnsanın bir kere yaşayabildiği şu kısacık hayatı aç gözlülük edip mal biriktirmeye çalışmakla geçirmektense hayatı daha anlamlı ve daha mutlu yaşamalarına vesile olacak uğraşlarla geçirmelerini öğütlemektedir.

Nelük malka munça suk ol bu özüng

Köngülde gamıng ol tilingde sözüng

Borur sen bu malıng yağıngka kalur

Uyadıp birürler sarıngu bözüng

Nefsin mala karşı neden bu kadar haristir?

Gönlüde gamın ve dilinde sözün (hep) odur;

(kendin) gidersin, bu malın düşmanına kalır;

Sarınacık bezini de utandıkları için verirler (s. 72; 429-432).

Yüknekî, eserinde birbirinden kıymetli pek çok öğüt vermiştir. Öğütlerini dikkate alıp, faydasını görenlere ne mutlu. Fakat bazı kişiler var ki Onun öğütlerini anlayamaz bazıları da hemen yanlış anlayıp bunu yanlış bir şekilde ifade ettikleri için utanılacak duruma düşerler. Bunları yaşamamak için söylenen bir sözü anlamaya, doğru anlamaya çalışmamız öğütlenmektedir.

Köp ilni körür biz edib sözini

Bile bilmegendin ular özini

'ayıbka koyuaptur halayık ara

Galat ma'nilerini ayıtmış yana

Birçok kimseleri görüyoruz ki, edibin sözünü

Anlayamadıkları için, kendilerini üzerler.

(Birçokları da), yanlış mana vermek suretiyle,

Halk arasında utanılacak vaziyete düşerler (s. 80; 505-508).

Hâl, hareket ve tavırlarımıza dikkat etmezsek utanılacak durumlara düşebiliriz. Öz denetimimizi ya da başka bir ifadeyle benlik kontrolümüzü güçlü tutarsak yüzümüzün kızaracağı yani utanacağımız durumlara düşmeyiz.

Bütün ahlakî duyguların harekete geçmesi ve insanın “insan” olarak bir değer kazanması, kıymetlenmesi utanabilme (hâyâ) erdemini kazanması ile olur. Bu da insanın iyi ile kötüyü ayırt etme melekesine bağlıdır (Aksoy, s. 59).

İnsanların arzuları ve ihtiyaçları vardır. Arzularımızı ihtiyaç haline dönüştürürsek öz denetimimiz zayıflar, arzularımızın kölesi oluruz. Yüknekî'nin de yukarıdaki dörtlüklerde verdiği örnekler gibi (haram yemek, açgözlülük, kibir, vs.) arzularımızın peşinden gider ve gülünç hallere düşeriz.

Utanabilme (hâyâ); ayıp ve kusur sayılan söz ve davranışlardan ötürü insanda oluşan utanma duygusudur. “Ar etmek” dir, “arsız” olmamaktır (Aksoy, s. 57).

Bazı hadis-i şeriflerde utanmanın önemi şöyle anlatılmaktadır:

“Hâyâ ve iman bir aradadır. İman cennettir. Çirkin söz kabalıktır. Kabalık ateştedir.”

İlk peygamberlerden beri insanlara şöyle denmiştir: “Utanmadıktan sonra dilediğini yap.”

“Her dinin bir karakteri vardır. İslam'ın karakteri de hayâ (utanabilme)dir.” buyrulmuştur (Aksoy, s. 57).

4.4.2. Ayıp

Toplumun ahlâk kurallarına aykırı olan, utanılacak durum veya davranışları ayıp diye tanımlıyoruz. Ahlâk kurallarına aykırı davranışları kınarız, bu da toplumların kendi içinde oluşturduğu bir cezalandırma sistemidir. Yüknekî, insanın bilmediği bir şeye biliyorum demesinin doğru bir davranış olmadığını belirtmektedir.

Kişi tilni bilse bilür ma'nisin

Bilür men tise 'ayb özi bilmesin

İnsan dili bilirse, manasını da bilir;

Kendi bilmediğine, bilirim, demesi ayıptır (s. 80; 503-504).

Dilimize hâkim olmak; yerinde, yeterince konuşmak da benlik algımızla ilgilidir. Kendini bilen kişi doğruyu ve bildiğini konuşur. İnsanların ilgisini çekmek ya da başka amaçlar için bilmediğimiz konularda konuşmak bizi utanılacak duruma düşürmekten başka bir işe yaramamaktadır.

4.4.3. Nefis

Yüknekî'ye göre insanoğlunun kendisiyle olan imtihanının adıdır nefis. Nefsimizi ne kadar kontrol edebiliyorsak o kadar güçlüyüzdür. Nefsimizi kontrol edemezsek zaaflarımız olur ve bu da bizim gözümüzü kör edebilir. Yüknekî, aşağıdaki dörtlükte açgözlülük zaafıyla bu durumu örneklendirmektedir.

Nelük malka munça suk ol bu özüng

Köngülde gamıng ol tilingde sözüng

Borur sen bu maling yagıngka kalur

Uyadıp birürler sarıngu bözüng

Nefsin mala karşı neden bu kadar haristir?

Gönülde gamın ve dilinde sözün (hep) odur;

(kendin) gidersin, bu malın düşmanına kalır;

Sarınacak bezini de utandıkları için verirler (s. 74; 429-432).

Bazıları nefsinin isteklerinin peşinden koşarken bu dünyadan gelip geçmektedir. Geriye ise boşa geçirilmiş bir ömür kalır. Tüm hayatımızı feda ederek topladığımız malları geride bıraktığımız gibi bir kefene bile muhtaç olarak ölebiliriz. Hayatı kararında yaşamaya özen göstermeliyiz.

4.4.4. Düşünmek/ Düşünce

İnsanla ilgili yapılan tanımlardan birisi de “İnsan düşünen bir hayvandır.” Buna göre bizi diğer canlılardan ayıran en büyük özellik “düşünmek” tir. İnsan, düşünce gücü ile karşılaştığı tüm problemleri aşabilecek donanımdadır. Düşünce ile doğru yolu bulacaktır. Yüknekî de aşağıdaki dörtlüklerde düşünce gücüne değinmektedir. Düşünerek öz denetim sağlamamız gerektiğini öğütlemektedir.

Yüknekî, çoğu şeyi olduğu gibi düşünceyi de uzun tutmanın iyi olmadığını öğütlemiştir. Gerçekleşmesi zamana bağlı istekler peşinde koştuktansa güzel işler yapmalı, salih ameller işlemeliyiz.

Yime pendim al kel uzatma emel

Emel asrasında busuglı ecel

Emel timişim dost uzun sanmak ol

Uzun sanma sakın çöküş kıl ‘amel

Gel, yine öğüdümü dinle, fazla emel besleme;

Emelin altında ecel saklıdır;

Ey dost, emel dediğim, uzun düşünmektir;

Düşünceyi uzun etme, (daha) çok amel kıl (s. 64; 293-296).

Bir işe başlamadan önce düşünmeliyiz. Olumlu ve olumsuz yönlerini belirleyip bizim için iyi sonuçlar verecekse o işe öyle başlamalıyız. Allah’ın vermiş olduğu düşünme yetisini kullanıp ona göre faydalı olacağına inandığımız işlere girmemizi öğütlüyor yazarımız Yüknekî.

*Ne iş utru kelse anga ked bakın
Ol işning öngini songını sakın
Sevinç erse kidin köngül tut anga
Ökünç erse andın ozarak sakın*

Hangi işle karşılaşırsan, onu iyice gözden geçir;
O işin başını ve sonunu düşün;
Sevinç çıkacaksa, öyle ona gönül bağla;
Pişmanlık olacaksa, daha önce sakın (s. 70; 369-372).

*Aya malka suk er yakin bil bu mal
Bu kün kadgu sakınç yarın yük vebal
Haram erse maling 'azab ol songı
Hisab ol eger bolsa maling halal*

Ey mala karşı haris adam, gerçek bil ki, bu mal
Bugün kaygı ve düşünce; yarın ise, yük ve vebaldir;
Malın haram ise, sonu azaptır;
Eger malın halal ise, (onun da) hesabı sorulur (s. 74; 425-428).

Bize kaygı veren düşüncelerden uzaklaşmak gerekmektedir. Sürekli mal ve para biriktirme derdi de bize kaygı veren bir düşüncedir. Hem bizi strese sokan hem de kazanma hırsı ile harama bulaşabileceğimiz bir durumdur. Hırsla, hayatın anlamını düşünmeden, sürekli biriktirdiğimiz paralar sağlığımızda “Acaba kaybeder miyim?” kaygısını, ölümümüzde ise “Nasıl kazandın?” hesabını taşıyacağı için iyi düşünmemiz gereken bir konudur.

4.4.5. Cimrilik (Hasislik)

Aşırı mal tutkusundan dolayı gerekli yerlerde harcama yapmayanlara cimri denmektedir. Cimrilik çoğu zaman kişinin kazandığı malı kaybetme korkusundan ileri gelir. Cimrilik insanda bulunabilecek en kötü huylardan bir tanesidir. Cimri insanlar toplumda sevilmezler. Dinimizde de cimriliğin kötü bir huy olduğu vurgulanmaktadır.

Yüknekî aşağıdaki dörtlükte cimri insanların hırsları yüzünden haram helal ayrımı gözetmeksizin mal topladıklarını, pek çok günaha girdiklerini ancak öldükleri zaman mallarının başkalarına kaldığını cimri insanların ise bol günahla öbür dünyaya gidip pişman olduklarını belirtiyor. Kısacası cimriliğin sonunun pişmanlık olduğunu belirtmektedir.

Bahıl tirdi zer sim haramdın öküş

Vebal kötrü bardı özele söküş

Ülüş boldı malı kişiler ara

Bahıl aldı anda ökünçtin ülüş

Hasis, haram ile çok altın ve gümüş topladı,

Vebal yüklenerek ve üstelik bir de söğüş alarak, gitti;

Malı başkaları arasında pay edildi;

Hasis bunda yalnız pişmanlıktan hisse aldı (s. 59; 241-244).

Yüknekî'ye göre cimrilik öyle kötü bir hastalıktır ki hiçbir ilaç ona fayda etmez. Cimri insan veremez ama almaya gelince toplamakla doymaz. Yaşamdaki asıl gayesini unuttur ve sadece malını düşünür, malı onun her şeyidir.

Bahıllıg otaalap ongulmaz ig ol

Birimdin bahıl elgi ked berklig ol

Tirip köngli todmaz közi suk bahıl

Kul ol malka malı anga erklig ol

Hasislik ilaç ile iyileşemez bir hastalıktır.

Hasisin eli vermekten yana çok sıkıdır.

Aç gözlü hasisin gönlü toplamakla doymaz,

O malın kuludur ve malı ona hâkimdir (s. 91; 253-256).

Cimri insanlar sevilmezler çünkü cimrilik beraberinde diğer kötü huyları da getirmektedir. Mal hırsında olan kişi sadece kazanmak odaklı düşündüğü için bencilleşir, çıkarlarını gözetmek için her türlü yanlışı yapabilmektedirler ve insanlara güven vermezler. Diğer insanlara mallarından vermedikleri gibi kendileri de kıyıp yiyemezler, eşlerine dostlarına bir faydaları olmaz. Oysaki onlar ölünce tüm malları başkalarına kalır, hatta düşmanlarına bile kalabilmektedir.

Bahil nakes otun tavar pasbanı

Yıgar yimez içmez tutar berk anı

Taturmaz eseninde tuz dostinga

Ölü kalur ahır yiyür dusmanı

Hasis alçak, hain ve malının bekçisidir;

Toplar, (fakat) yemez, içmez ve onu sıkı tutar;

Sağlığında dostuna tuz (bile) tattırmaz;

Ölür, malı kalır ve sonunda düşmanı yer (s. 61; 261-264).

Yüknekî'ye göre hüner sahibi iyi insanlar bu dünyada mutlu olamamaktadır. Çünkü insanlar cimrileri, kötü huylu insanları kıymetli bildikleri için onların kıymeti bilinmemektedir. Bu dünyada kötüler sefa sürerken iyiler cefa çekmektedir.

Ne yazdı ajunka bu sahib hüner

Negüke bu anı ulasu kınar

Hasislerni kötrüpnefisni çalıp

Azu kutsuz ajun karıpmu munar

Hüner sahibi dünyaya karşı ne (gibi bir) kusur işlemiştir;

Niçin bu (dünya) ona durmadan eziyet çektirir:

Hasisleri yükseltmek, kıymetlileri yere vuruyor;

Yoksa bu kutsuz dünya ihtiyarlayıp bunadı mı? (s. 76; 445-448).

Cimrilik tüm insanlığın yediği bir değerdir. Yüknekî, cimriliği bir hastalık olarak nitelendirmiştir. Cimri insanlar öldüklerinde mallarının düşmanlarına kalacağına da değinen Yüknekî, cimrilikten uzak durulması gerektiğini öğütlemektedir.

4.4.6. Açgözlülük (Harislik)

Türkçe sözlükte (1997, s. 257) “Açgözlü olma durumu, doymazlık, tamahkârlık.” olarak tanımlanan açgözlülük, tıpkı cimrilik gibi yerilen bir değerdir. Yüknekî, açgözlülüğü ayrı bir başlık altında ele almıştır. Hırs, insana her türlü kötülüğü yaptırabilmektedir. Hırslarımızı kontrol altında tutmamız öğütlenmektedir.

Yüknekî, mal mülk hırsının gönülden atılıp karın tokluğuyla yetinilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu fikirlerini kıssalarla somutlaştıran Yüknekî, geçmişteki büyük ülkelerin yıkıldığını, büyük kalabalıkların dağıldığını söyleyerek muhteris insanların sonunun pişmanlık ve özlem olduğunu söylemektedir. Tıpkı cimrilik gibi açgözlülüğünde tedavisinin olmadığını belirten yazar, kısmetin yalnızca Allah’tan geleceğini ifade ederek dünya malını toplama çabasının boşa olduğunu ifade etmiştir (Üstün, 2019).

Açgözlülük öyle bir hırdır ki insan yaşlansa bile bu duygu yaşanmaz. Dünyaları toplasa da yine de insanın gözü doymamaktadır.

Haris todmaz ajun nengini tirip

Harislik karımaz idisi karıp

Harislikni kodur haris er kaçan

Ölüp yatsa toprak içinge kirip

Haris dünya malını toplamakla doymaz,
Sahibi ihtiyarladığı halde, harislik ihtiyarlamaz;
Haris adam harisliği ancak ölüp,
Toprak altına girdikten sonra bırakır (s. 65; 305-308).

Açgözlü insan için her şey ihtiyaçtır ve hiçbir zaman elindekini yeterli görmez. Bir ömür yetecek kadar serveti olsa yine de yetmez. Açgözlülüğünden ölse bile bunun farkına varmamaktadır.

Ayur sen kedim ton şerab aş kerek
Telim ml öküş kul kara-baş kerek
Eger yıgđıng erse 'umürlük tavar
Burun başka börkni keder baş kerek

Dersin ki, giyecek, yiyecek ve içecek lazımdır,
Çok mal, çok kul, çok cariye lazımdır;
Eger ömürlük mal yıgđın ise,
(unutma ki) önce börkü giyecek baş lazımdır (s. 64; 297-300).

Açgözlülüğün sonu pişmanlık ve üzüntüdür. Sürekli toplamak, biriktirmek yerine biraz haline şükredip yerinde duramaz. Oysaki zenginliği de fakirliği de veren Allah'tır. Yüknekî, bu dörtlükte Peygamberimizin şu sözüne hatırlatma yapmaktadır: "Haris mahrumdur."

Harislik ma erke yavuz haslet ol
Harislik songı gam ökünç hasret ol
Bu baylık çıgaylık idi kısmeti
Harislik tek erke kurug zahmet ol

Harislik de insan için kötü bir huydur,

Harisliğin sonu gam, pişmanlık ve hasrettir;

Zenginlik ve fakirlik Tanrının kismetidir;

Harislik, insan için, sadece hoş bir zahmettir (s. 64; 301-304).

Açgözlü insan toplamaktan yorulmaz. Bu hastalığın çaresi yoktur. Açgözlü insanlar hiçbir zaman doymaz ve mutlu olmazlar. Yüknekî, bu durumu anlatmak için hadise hatırlatma yapmıştır: “Adem oğlunun mal ile dolu iki vadisi olsaydı muhakkak üçüncüsünü de isterdi.”

Haris tirip armaz usanmaz bolur

Harislik igining emin kim bilür

Haber bar birilse eger ademi

İki kol dinar ma ol üç kol kolur

Haris mal toplamaktan yorulmak ve usanmak bilmez;

Harislik hastalığının ilacını bilen var mı?

Bir söz vardır: Eger bir kimseye iki vadi dolusu dinar verilse,

O (muhakkak)üç vadi ister (s. 93; 309-312).

Yüknekî, aşağıdaki dörtlükte hırs sahibi, açgözlü insanlara seslenmektedir. Allah herkesin az ya da çok rızkını vermiştir. Açgözlülük yapınca rızkın artıyor mu, diye sitem etmektedir.

Aya hırs idisi harislik nerek

Ayu bir manga bu negüke kerek

Tar erse king erse bitildi ruzung

Harislik kılur mu munı edgürek

Ey hırs sahibi, harisliğin ne lüzumu var,

Bana söyleyiver, bu neye yarar?

İster dar, ister geniş olsun, rızkın yazılmıştır;

Harislik bunu daha iyi yapar mı? (s. 93; 313-316).

Yüknekî aşağıdaki beyitte açgözlülüğün zararını anlatmak için yine hadislerden örnek vermiştir: “Helâlinin hesabı, haramının ise azabı vardır.” (Çalka, 2019).

Aya malka suk er yakin bil bu mal

Bu kün kadgu sakinç yarın yük vebal

Haram erse maling ‘azab ol songı

Hisab ol eger bolsa maling halal

Ey mala karşı haris adam, gerçek bil ki, bu mal

Bugün kaygı ve düşünce; yarın ise, yük ve vebaldir;

Malın haram ise, sonu azaptır;

Eger malın halal ise, (onun da) hesabı sorulur (s. 74; 425-428).

“Sizin yanınızdaki dünya malı tükenir, Allah’ın katındakiler ise tükenmez.” (Nahl 16/96) (Çalka, 2019). Yüknekî, aşağıdaki dörtlükte bu ayete hatırlatma yapmıştır. Haris insanın gönlünde de ağzında da sürekli mal sevgisi, mal hırsı vardır. Bir gün haris ölür ve bütün hayatını feda ettiği malları ise düşmanına kalır.

Nelük malka munça suk ol bu özüng

Köngülde gamıng ol tilingde sözüng

Borur sen bu maling yagıngka kalur

Uyadıp birürler sarıngu bözüng

Nefsin mala karşı neden bu kadar haristir?

Gönülde gamın ve dilinde sözün (hep) odur;

(kendin) gidersin, bu malın düşmanına kalır;

Sarınacak bezini de utandıkları için verirler (s. 74; 429-432).

İnsanların hırslarının, açgözlülüklerinin zararı ile ilgili pek çok dörtlük yazan Yüknekî hepsinde bunun yanlış olduğunu, hastalık olduğunu anlatmaktadır. Zaaflarımıza yenik düşmemek için öz denetimimizi güçlendirmek zorundayız. Yoksa bize verilen bu ömrü boş işler peşinde koşarak kaybederiz. Yüknekî, açgözlülüğün zararını anlatmaya çalışırken bol bol ayet ve hadislerden faydalanmıştır. İslamiyet'in tam anlamıyla benimsenmeye başladığı bu yıllarda ayet ve hadislere hatırlatmada bulunmak oldukça faydalı olmuştur.

4.4.7. Tokgözlülük

Malda gözü olmayan insanlar için kullanılan bu tanım kişinin elindeki ile yetinmesi anlamına gelmektedir. Edip Ahmed Bin Mahmud Yüknekî, Atabetü'l Hakâyık'ta değerleri karşıt anlamlarını kullanarak vermeyi tercih etmiştir. Tokgözlülük değerini anlatmak için de daha çok açgözlülüğün zararlarını anlatmayı tercih etmiştir.

Aşağıdaki dörtlükte de Yüknekî, dünya malından ihtiyacımız kadarını almamızı öğütlemektedir. Fazlası yorar, gözümüzü kör eder. Haddinden fazla mal vebaldir. Yüknekî'ye göre zaten yeterince layıkıyla yaşayamadığımız bu dünyada bir de omuzlarımıza daha fazla vebal almaya gerek yoktur. Yüknekî, düşüncelerini bir hadise atıfta bulunarak anlatmaya çalışmıştır. "Dünya ahretin tarlasıdır." Bu dünya bir tarladır. Sen bu tarlada çalış, çabala, ek, dik. Ama ettiklerin içinde en çok iyilik olsun.

Bu dünya nengindin yigü kedgülük

Al artuk tileme vebal yüdgülük

Tarıklık tip aymış ajunnu resul

Tarıklıkta katlan tarı edgülük

Bu dünya malından yiyecek ve giyecek (kadarını) al;

Fazlasını isteme, (fazlası) yüklenecek vebaldir.

Resul, dünya için tarladır demiş;

Tarlada çalış-çabala ve iyilik ek (s. 55;189-192).

Yüknekî, aşağıdaki dörtlüte fakirlik kavramının yanlış anlaşıldığına değinmektedir. Fakirlik mal yokluğu değil asıl bizi kurtaracak olan ibadet ve iyilik yokluğudur. Üstünde giysin var, karnın da tok ise buna fakirlik demememizi öğütlemektedir.

Kangüldin çıkargil tavar suklukın

Kedim birle tap tut karın toklukın

Çıgaylık yarınlık azuk yoklukı

Çıgaylık tip ayma tavar yoklukın

Mal hırsını gönülden çıkar

Giyim ve karın tokluğu ile iktifa et;

Fakirlik, yarının azığının yokluğudur,

Mal yokluğuna fakirlik deme (s. 55; 185-188).

Yüknekî, tokgözlü olmanın önemini, açgözlülüğü örnek vererek anlatmaktadır. Değerlerin karşısını kullanarak anlatımını daha etkili hale getirmek istemektedir. Dünya hayatının peşinden açgözlülerin koştüğünü söyler, dünya malının gelip geçici olduğunu unutmamayı öğütler.

Bu dünya songında yügürmek neçegdin

Hasis men ötrü tip özüng küçe

Nelük malka munça köngül bamakıng

Bu mal kelse erte narur baz kiçe

Bu dünya arkasından koşmak niçin;

Hasis maldan ötürü (koşar), sen kendini tut.

Mala bu kadar gönül bağlamak neden;

Bu mal sabah gelirse, akşam yine gider (s. 55; 181-184).

Rızkımızı kazanmak için çalışmalıyız. Her şeyin fazlasının zarar olduğunu biliriz. Çalışmanın, para, mal mülk kazanmaya çalışmanın fazlası da zararlıdır. Bizi dünyaya geliş amacımızdan uzaklaştırır. Her zaman kontrollü olmalı ve her şeyin fazlasından kaçınmalıyız.

4.4.8. Dünya Hayatına Meyl Etmemek

Atabetü'l Hakâyık'ta ayrıca başlık altında verilmiş değerlerden birisi de dünya hayatının gelip geçiciliğidir. “Dünya hayatı oyun ve eğlenceden ibarettir. Ahiret yurdu ise muhakkak Allah'tan korkanlar için daha hayırlıdır. Hâlâ akıl etmez misiniz?” (Ankebut, 29/64) (Çalka, 2019). Bu dünya bir kervansaray konup göçmelik, insan gelip geçmek için kervansaraya iner. Sanarlar ki bu kervansarayda sürekli konaklayacaklar, oysa kervanbaşı kalkmış gidiyordur, ne kadar kalabiliriz?

Bu ajun ribat ol tüşüp köçgölüg

Rıbatka tüşügli tüşer keçgölüg

Ohg arkış uzadı kopup yol tutup

Öngi kopmış arkış neçe kiçgölüg

Bu dünya, konup-göçmek için, bir kervan- saraydır;

(insan) kervan-saraya geçmek için iner.

Kervan başı kalkmış ve yolu tutarak uzaklaşmıştır;

Başı kalkmış olan kervan (daha) ne kadar gecikebilir (s.54;177-180).

“Biliniz ki: Dünya, hayat bir oyun, bir eğlence, bir süs ve aranızda bir tefahur ve mal ve evlatta bir çokluk yarışından ibarettir, bir yağmur temsili gibi ki otu rençberleri imrendirmiştir, sonra heycana gelir, bir de görürsün sararmıştır, sonra da olur bir çörçöp, ahirette ise şiddetli bir azâb bir de Allah'tan bir mağfiret ve ve rıdvan vardır. Dünya hayatı bir aldaniş metândan başka bir şey değildir. (Hadid, 52/20)” (Çalka, 2019). Yüknekî, bu hayatın gelip geçiciliğini ayetlerden yola çıkarak aşağıdaki dörtlükte anlatmaya çalışmıştır.

Ajun külçirer baz alın kaş çatar

Bir elgin tutup şehd birin zehr katar

'Asel tatrup ilkin tamak tatıtıp

Kidinrek kadahka sınıp zehr katar

Dünya gülümser, fakat yine alın buruştırur ve kaç çatar;

Bir elinde bal tutup, birinde zehir saklar;

Önce baldan tattırarak, ağzı tatlılandırır;

Bir az sonra kadehe zehir katarak, sunar (s. 56; 205-208).

Yüknekî'ye göre eğer bu dünyanın ışığına aldandın, tatlısını tattın ise acıya hazır olmalısın. Çünkü emeksiz yemek olmaz. Sen emek harcamadan yedin ise bunun zorluğu mutlaka gelecektir. Yüknekî, burada atasözünden de faydalanmıştır. "Rahat birer-birer gelirse, zahmet onar-onar gelir." sözü bize "Emeksiz yemek olmaz." atasözünü çağrıştırmaktadır.

Süçüg tatting erse açığka anun

Birin kelse rahat kelür renc onun

Aya gam katıgsız sürur umguçı

Bu gün kaçan ol umunçka orun

Eğer tatlı tattın ise, acıya hazır ol;

Rahat birer-birer gelirse, zahmet onar-onar gelir.

Ey gam karışmamış sürür uman,

Bu dünya ne zaman ümit yeri olmuştur (s.57;209-212).

Yüknekî, Atabetü'l Hakâyık'ta "Dünyanın Dönecliği Hakkında" başlığı altında bu dünyanın boş olduğunu, sadece imtihan için burada olduğumuzu, dünyanın geçici güzelliklerine aldanmamamızı yoksa bunun bizim için çok büyük bir kayıp olduğunu öğütlemektedir.

4.5. Sabır

Sabır değeri, Türkçe Sözlükte (1998, s.1875) “Acı, yoksulluk, haksızlık gibi üzücü durumlar karşısında ses çıkarmadan onların geçmesini bekleme erdemi, dayanç. Olacak veya gelebilecek bir şeyi telaş göstermeden bekleme.” şeklinde tanımlanmıştır.

Eserde sabır konusu hem sabır hem de metanet kelimeleri kullanılarak işlenmiştir. Sabır ve metanet kavramları araştırıldığında sabırın daha genel bir kavram olduğu, metanetin ise sabır değerinin içinde bir alt değer olduğu tespit edilmiştir.

Hz. Ali, “Zaman uzasa da; sabreden kişi zaferden mahrum olamaz.” (Aksoy, s. 41) diyerek sabreden kişinin eninde sonunda mutlu olacağına işaret etmektedir.

Tablo 4.5 Sabır Değeri Frekans Dağılımı.

Sabır	
Alt Değerler	f
Sabırlı olma	3
Kaza-Kader	3

4.5.1. Sabırlı olma

Hayatımızda her zaman iyi şeylerle karşılaşmayız. Bazen çok üzücü, zor durumlarla da karşılaşırız. Bu anlarda yaşadıklarımıza katlanabilmemiz gerekir ki bu da sabırla olur. Sabırla her işin üstesinden gelinmektedir. Atalarımız “Sabırın sonu selamettir.” diyerek sabırdan ayrılmamamızı öğütlemektedir.

Yüknekî eserini yazdığı Muhammed Dâd İspehsâlâr Bey’e pek çok konuda övgüde bulunmuştur. Bunlardan birisi de Onun sabırlı bir yönetici olduğudur. Yüknekî, Muhammed Dad İspehsalar Bey’i sabır konusunda Hz. Ömer’e benzetilmiştir.

Salabet içinde ‘umer teg erip

Sehavet semahat tutar usmanı

(O) metanette Ömer gibidir.

Cömertlikte Osman’a denktir (s.45; 53-54).

Yüknekî'ye göre iyilik yapıp kötülöklere sabretmemiz gerekir. Çünkü insan olmak bunu gerektirir. Aşağıdaki dörtlükte Yüknekî bize bu öğüdü vermektedir. Aç insanları doymamızı, çıplakları giydirmemizi tavsiye ediyor. İnsanlara zorluk, zahmet çektirmememizi; başkaları bize çektirirse de buna sabretmemizi öğütlüyor. Yüknekî'nin bu öğüdü Peygamberimizin “Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız; müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz.” hadisini anımsatmaktadır.

Yaralgı aşınđı kişike yitür

Yarag bulsang oprak yalıngı bütür

Küç emgek tegürme kişike kalı

Sanga tegse emgek kişidin kötür

Yemeğe yarar yemek (varsa), aç insana yedir,

Giymeğe yarar elbise bulursan, çıplağa giydir;

Başkasına zorluk ve zahmet çektirme,

Eger sana başkası eziyet ederse, tahammül et (s. 67; 329-332).

Yüknekî'ye göre sabreden insan hem sonunda mutlu olur hem de sevap kazanır. Başımıza bir bela geldiği zaman geçeceği günü beklemeliyiz. “Muhakkak ki Allah sabredenlerle beraberdir” (Bakara suresi, 153. Ayet).

Bela kelse sabr it ferahka küdüp

Küdüp tur ferahka bela renc yodup

Öçer mihnet otı keçer nevbeti

Kalur sabr idisi sevabın yüdüp

Bela gelirse, ferahı bekleyerek, sabret;

Bela ve zahmeti yok etmeğe çalışarak, ferahı bekle;

Mihnet ateşi söner, nevbeti geçer;

Sabır sahibi sevap kazanmakla kalır (s. 69; 349-352).

Bir bela ile karşılaştığımız zaman ne yapmamız gerektiğini Yüknêkî, yukarıdaki dörtlükte açıklamaktadır. Bir sıkıntı, bela ile karşılaştığımızda bunların geçip güzel günlerin geleceğine inanarak beklemeliyiz. Tüm üzüntülere rağmen bekleyebilmeye de sabır diyoruz. Sabreden insanın hem sonu güzel olur hem de sabrettiği için sevap kazanır. Sabretmek zordur ama zor olacak ki bizim için imtihan olabilsin, güçlü bir kişilik kazanmamıza yardım etsin.

4.5.2. Kader/ Kaza

“Allah’ın, olacak her şeyin ne zaman ve ne şekilde gerçekleşeceğini önceden bilmesine, belirlemesine kader; Allah’ın takdirinin yeri ve zamanı gelince, o şeylerin Allah tarafından yaratılmasına ise kaza denir. Bu anlamda kaza, kader ile birlikte kullanılır. Buna göre önce kader, sonra kaza gelir” (Dini Terimler Sözlüğü, 2009, s. 197).

İslam inancı gereği her insanın kaderi doğmadan önce yazılır. Hayat boyu başımıza ne gelecekse bunun önceden belli olduğuna inanılır. İnançlı kimseler kaderi sorgulamaz. Çünkü bu Allah’a karşı gelmektir. Yüknêkî, aşağıdaki dörtlükte kadere isyan edenlere seslenmektedir. Başlarına gelen şeye tepki vermelerinin yanlış olduğunu, çünkü bunun kader ile geldiğini ve kaderi yazanın da Allah olduğunu, sebepsiz hiçbir şeyin olmayacağını ayağa batan dikenin bile kaderden olduğunu anlatmaktadır.

Ajunka bu söküş melamet nelik

Kazalar yoritgan yaratgan melik

Kaza birle sonçlur adakka tiken

Kaza birle ilnür tuzakka elik

Dünyaya bu sövme ve çıkışma niçin;

Kaza ve kaderi yürüten ve (yeniden) tanzim eden Tanrı’dır;

Ayağa diken kader ile batar,

Geyiği tuzağa düşüren kaderdir (s. 76; 453-456).

Bu dünyadaki her şey belli bir plan ve düzen içindedir. Yaradan hiçbir şeyi sebepsiz yapmamış ve yaratmamıştır. Başımıza gelen her şey kaderimizde vardır ve zamanı gelince biz de onu yaşarız. Cahil insanlar başına gelen olayları ve bunların sebeplerini düşünür dururlar ama bilgili insan başa gelen her şeyin bir sebeple geldiğini bildiği için buna sabır eder. Kimin kaderinde ne olacağını bilemeyiz. Yüknekî, bunu şöyle bir örnekle açıklıyor: Bir kuş özgürce uçarken bir kuş kafeste yaşamak zorunda kalıyor. Bunun sebebini sorgulamak bize bir şey kazandırmayacaktır. Çünkü kaderde ne varsa o yaşanır.

Kamug tegdeçi neng kazadın erür

Ukuşsuzlar anı sebebdin körür

Kaza birle uçgan kalık kuşları

Karika konar hem kafeska kirür

Başta gelen her şey kaderden gelir,

Anlayışsızlar onu sebepten bilirlir;

Havada uçan kuşlar, kader ile

Hem kola konar hem kafese girerler (s. 77; 457-460).

Kaderde olan başımıza gelir ve biz ne yaparsak yapalım bu değişmez. Yüknekî, kaderin değişmeyeceğini, bir yaya koyup kuvvetle çeksek bile değişmez, sözüyle anlatmaktadır. Yüknekî, “Koşanın koşmaması yazılmışsa vursan da koşmaz.” Sözüyle de kaderin değişmeyeceğine vurgu yapmıştır. Allah kimine mutluluk verirken kimine ızdırap verir. Bu durumdan şikayet etmeyip dertlerimize sabretmemizi öğütlüyor.

Kaza kelse yügrük yügürmez urup

Kaza kaytarılmaz katig ya kurup

Sanga renc anga genc birigli ugan

Ceza' kılma ya renc idisi tarup

Koşanın (koşmaması) mukadderse, vursan da koşmaz;

Kuvvetli yay kurmakla kader geri çevrilmez;

Sana ıztırap ve ona hazine veren Tanrı'dır;

Ey muztarip kimse, ıztıraptan şikâyet etme (s. 77; 461-464).

Nasipte ne varsa kaşıktta o çıkar. Yani kaderde ne varsa onu yaşarız. Her şey iyi olursa sorun yok ama sıkıntılar yaşamaya başladık mı şikâyet ederiz. Kimisinin her işi yolunda giderken kimisi sürekli sorunlarla uğraşır ve bu duruma tepki gösterir, isyan ederiz. Yüknekî de bu durumda isyan etmenin yanlışlığını anlatmaya çalışmıştır. Başımıza gelen her türlü sıkıntıya sabretmek zorundayız. Çünkü gelen her şey Allah'tan gelir.

4.6. Saygı

Saygı, Türkçe Sözlük'te "Değeri, üstünlüğü, yaşlılığı, yararlılığı, kutsallığı dolayısıyla bir kimseye, bir şeye karşı dikkatli, özenli, ölçülü davranmaya sebep olan sevgi, duygu, hürmet, ihtiram" (1998, s.1922) şeklinde tanımlanmıştır.

İnsanlar başta kendilerine olmak üzere yaratılan her canlıya saygı göstermelidir. Çünkü insan sosyal bir varlıktır. Sosyal olabilmenin en büyük koşulu da saygı duymak, saygı göstermektir. İnsanlar başkalarına saygı duymalıdır ki başkaları da onlara saygı duysun. Bu bize saygı değerinin empati değerini de içinde barındırdığını göstermektedir.

Aslında hayat, bizim yansımamızdır. Biz tüm canlılara saygı gösterirsek onlardan da karşılığını görürüz. Herkes buna uyarsa toplumsal olarak da birlik ve beraberliğimiz güçlenecektir.

Psikolojik açıdan ele alırsak, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde dördüncü sırada yer alan saygı ihtiyacı; fiziksel ihtiyaçlar, güvenlik ihtiyacı ve sevgi ihtiyacından sonra üst sıralarda yer alır. Bu da bize insan için saygı değerinin önemini göstermektedir.

Saygının çok çeşitli gösteriliş şekli vardır. Biz bu çalışmamızda alçakgönüllü olmak, empati kurmak, dinlemek, selam vermek, yöneticilere saygı göstermek gibi alt başlıklarla saygı değerini ele aldık.

Tablo 4.6 Saygı Değeri Frekans Dağılımı

Saygı	
Alt Değerler	f
Alçakgönüllü Olma	7
Selam Vermek	2
Empati Kurmak	1
Dinlemek	1

4.6.1. Alçakgönüllü Olma (Tevazu)/Kibir

Tevazu, Türkçe Sözlük'te "Alçakgönüllülük. Gösterişsizlik" (1998, s. 2209) şeklinde tanımlanmaktadır.

Yazarımız Edip Ahmet Bin Mahmut Yükneki'nin üzerinde en çok durduğu değerlerden birisi de tevazudur. İnsan sosyal bir varlıktır. Bu yüzden diğer insanlarla olan ilişkilerimiz bizim hayatımızı da etkiler. Hepimiz insanlar tarafından seilmeyi, saygı görmeyi isteriz. Ama bu kendiliğinden olan bir süreç değildir. Eğer biz iyi değerlere sahipsek, insanlara karşı duyarlı isek o zaman sevilir ve sayılırız. Tevazu da bu değerlerden birisidir ki her şeyden arınmışlığı simgeler. Alçakgönüllü insan sevecendir, kimse üzerinde üstünlük sağlamaya çalışmaz. İnsanları olduğu gibi kabul eder ve sever. Kibir ise insanlarla aramıza uçurumlar açar. İnsanlarda doğası gereği tevazu da kibir de vardır. Yükneki'ye göre biz kibri yere atıp, tevazuya sıkı sıkı sarılmalıyız.

Yana bir kereklig sözüm bar sanga

Ayayın men anı kulak tut manga

Ol ol kim tekebbürni yirdin salıp

Tevazu'nı berk tut yapuş ked anga

Sana lüzumlu bir sözüm daha var

Bana kulak ver, (onu) sana söyleyeyim

O (söz) şudur: kibri yere çalıp,

Tevazuu sıkı tut ve ona kuvvetle sarıl (s. 61; 265-268).

Değerlerin dili ya da dini yoktur. Kibirli insan hiçbir dilde sevilmez. Kibirlileri sadece insanlar değil Tanrı da sevmez. Hz. Ali, “Sana pişmanlık veren bir kötülüğün, kendini beğenmene sebep olan bir iyiliğinden daha hayırlıdır.” diyerek kibirli olmanın ne kadar sakıncalı olduğuna dikkat çekmiştir.

Tekebbür kamug tilde yirlür kılık

Kılıklarda edgü kılık kodkılık

Ol er kim ulugsındı men men tidi

Anı ne halayık sever ne halik

Kibir bütün dillerde yerilen bir huydur;

Huyların iyisi, alçakgönüllülüktür;

Ululuk taslayan ve benim diyen kimseyi

Ne Tanrı ne de kul sever (s. 62; 269-272).

Yüknekî der ki; eğer bu kibirli hallerin sahip olduğun maldan ise boşa kibirlenme. O mal sahiplerinin çoğu kazandıklarını yiyemeden gitti ve malı mülkü hep başkalarına kaldı. Yüknekî, bu durumu biraz farklı bir yolla örneklendirerek eşinin bile bir başkasına kalacağını o yüzden sahip olduğumuz şeylere güvenip kibirlenmemeyi öğütüyor.

Kamug kazanıglı ajun malını

Yiyümedi bardı körüing halini

Tişisi kalıp bir adın er bile

Ol anda yatıpan birür sanını

Dünya malını kazananların hepsi

(onu) yiyemeden gitti, hallerini görün;

Karısı başka bir erkek ile kalıp,

Onun yanında yatarak, vücudunu verir (s. 62; 273-276).

Yükneki'ye göre müminlik göstergesi tevazudur. Müslüman ağır başlı, alçakgönüllü olmalıdır. Eğer insanlara karşı kibirli kibirli göğsünü kabartıp, kibirli laflar ettiysen hemen bu hatandan geri dön. O kibir elbiseni üzerinden çıkar, kibirli konuştun ise konuşmanı derhal düzelt. Çünkü bu davranışlar bir Müslüman'a yakışmaz.

Tekebbür libasın kedip tad salın

Kerip halka kögzüing tap uslan tilin

Mü'minlik nişanı tevazu' erür

Eger mü'min erseng tevazu kılın

Kibir libasını giydin ise, derhal çıkar;

Halka karşı göğüs kabarttın ise, dilini derhal düzelt.

Mü'minlik nişanı tevazuudur;

Eger mü'min isen, mütevazı ol (s. 62; 277-280).

Kibirli insan kibrinden kendini çok yükseklerde görür. Oysaki yükseklerde olan mütevazı insanlardır. Çünkü tanrı alçakgönüllü insanları yükseltirken, kibirli insanları da aşağılar. Ulu ve büyük olan yalnızca Tanrı'dır.

Tevazu kılıglını kötrür idi

Tekebbür tutarerni kemşür kodı

Ulugsınma zinhar ulug bir bayat

Ulugluk mening siz alınmang tidi

Tevazu göstereni Tanrı yükseltir,

Kibirli olanı aşağı atar;

Ululuk taslama, sakın, ulu yalnız Tanrı'dır,

O "Ululuk benimdir, siz üzerinize almayın" dedi (s. 63; 281-284).

Allah bütün insanları eşit yaratmıştır. Kimse kimseden üstün değildir. Kibirleşip kendimizi farklı görmeye çalışmak o kişinin acizliğinden başka bir şey değildir.

Eger kibr idisi asil men tise

Ayayın men anıng cevabın kese

Ata bir ana bir uyalar bu halk

Tefavütleri yok öte irtese

Eğer kibir sahibi : “ben asilim” diyorsa,

Ben onun kesin cevabını (hemen) vereyim:

İnsanlar, ana baba bir, kardeşirler:

İyice araştırılırsa, aralarında bir fark yoktur. (s. 63; 289-292).

Günümüzde de pek çok rastlanan bir durum olan insanların makam ve mevki olarak yükseldikleri zaman davranışları değişmektedir. Bu değişim ne yazık ki istendik yönde değil olumsuz bir değişimdir. Yüknekî, bu durum karşısında insanları uyarmaktadır. Hangi makam veya mevkiye gelirsek gelelim kişiliğimiz bozulmamalı, nerden geldiğimizi ve ne olduğumuzu asla unutmamalıyız. Aksine yükseldikçe daha ağırbaşlı, tevazu sahibi olmalı daha da önemlisi tatlı dilli olmamız gerektiğini öğütlemektedir.

Uluglukka tegseng yangılma özüng

Kalı kedseng atlas unıtma bözüng

Ulug boldukungça tüzünrek bolup

Ulugka kiçigke sılıg kıl sözüng

Büyükliğe erişirsen, kendini şaşırma;

Atlas giyersen, bözünü unutma;

Yükseldikçe daha çok yumuşak huylu ol,

Büyüğe ve küçüğe tatlı dil kullan (s. 69; 353-356).

Alçakgönüllü insanlar zenginliğe fakirliğe, mevki ve makama, soyuna veya bunun gibi çeşitli statü bildiren özelliklere önem vermezler. Şan ve şöhrete düşkün değillerdir. Bunların varlığı da yokluğu da onlar için çok önemli değildir.

Dinimizde de, toplumsal yaşantımızda da alçakgönüllülüğe büyük önem verilmektedir. Başak olgunlaştıkça başı eğilir, insan olgunlaştıkça alçakgönüllü olur. Sakin, dingin, samimi, yardımsever vb birçok erdemi bünyelerinde barındırırlar. Herkes tarafından sevilirler. Alçakgönüllülük saygı göstermenin en zarif şeklidir denilebilir.

4.6.2. Selam vermek

Selam, Türkçe Sözlükte “Bir kimseyle karşılaşıldığında, birinin yanına gidildiğinde veya yanından uzaklaşıldığında kendisine sözle veya işaretle bir nezaket gösterisi yapma, esenleme” (1998, s. 1934) şeklinde tanımlanır.

“Müslümanların birbirlerine iyi niyet ve saygı, sevgi dileklerini bildirmek üzere söyledikleri ‘Allah sana sağlık, afiyet, esenlik, barış, güven, huzur, sevgi versin’ anlamında dua cümlesi. İslam dininde selamlaşmak önemli bir sünnettir” (Dini Terimler Sözlüğü, 2009, s. 327).

Toplumumuzda insanlar, birbirlerine olan saygısını sözle ya da işaretle selam vererek yapar ve bu gerçekten büyük bir inceliklerdir. Yüknekî, eserinin başında Allah’ın huzuruna çıktığı zaman ona tek yardımcı olabilecek olan Peygamber Efendimiz’e selam göndermektedir.

Bu kün tegsü mindin dürud ol yarın

Eliĝ tuttaçımka egirse munga

Yarın, derde düşersem, elimden tutacak olan

O (Resul’e) bugün benden salat ve selam erişsin (s. 43; 29-30).

Yüknekî, sadece Peygamber Efendimiz’e değil Onun dört kıymetli arkadaşı, dört halifeye (Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali) de selam göndermektedir.

Yime tört işinge idur men selam

Olardın usanmak kaçan ol manga

Yine (onun) dört arkadaşına selam gönderirim;
Onları (anmaktan) hiçbir zaman usanmam (s. 43; 31-32).

Yazarımız Edip Ahmed Yüknekî, eserinde selam vermeyi daha çok dinî anlamda kullanmıştır. O, selamını eseriyle Peygamber efendimize ve Onun dört arkadaşına (dört halifeye) göndererek saygısını göstermektedir.

4.6.3. Empati Kurmak

Empati kurmak da saygı göstermenin bir yoludur. Karşımızdaki insanın yerine kendimizi koyarak düşünür ve ona göre karar veririz.

Yükneki, aşağıdaki dörtlükte Müslüman bir insanın kendisi için düşündüklerini tüm Müslüman kardeşleri için de düşünmesi gerektiğini hatırlatmaktadır.

Musulmanka müşfik bolup mihriban

Sanga sandukung teg musulmanka san

Cefa kıldaçingka yanut kıl vefa

Arımaz neçe yusa kan birle kan

Müslümana karşı şefkatli ve merhametli ol,

Kendin için düşündüklerini Müslüman için de düşün;

Sana cefa edene vefa ile mukabele et;

Ne kadar yıkanırsa yıkansın, kan kan ile temizlenmez (s. 66-67; 325-328).

Bize birisi kötülük yaptığı zaman bizim de ona kötülük yapmamız gerekmez. Aksine Müslüman olmanın verdiği sorumluluk ve saygıyla birlikte bize kötülük edene iyilikle karşılık vermemiz gerekir. Bunu başarabildiğimiz zaman benliğimizin biraz daha güçlendiğini, insanlar arasında daha çok sevildiğimizi ve insanların saygısını kazandığımızı görürüz.

4.6.4. Dinlemek

Karşımızdaki insana saygı göstermemizin bir şekli de onu dinlemektir. Karşımızdaki kişiyi dinleyip, söylediklerini anlamaya çalışmalıyız. Sağlıklı bir iletişim kurabilmek için sadece ne konuşacağımıza odaklanmayıp, karşımızdaki insanların ne söylediğini de dinlemek önemlidir. Yüknekî, aşağıdaki dörtlükte alçakgönüllülüğün önemini anlatırken sözlerinin iyi dinlenmesini öğütlemektedir.

Yana bir kereklig sözüm bar sanga

Ayayın men anı kulak tut manga

Ol ol kim tekebbürni yirdin salıp

Tevazu'ni berk tut yapuş ked anga

Sana lüzumlu bir sözüm daha var

Bana kulak ver, onu (sana) söyleyeyim;

O (söz) şudur: kibri yere çalıp,

Tevazuu sıkı tut ve ona kuvvetle sarıl (s. 61; 265-268).

Sevdiğimiz insanların sözlerine değer verir, öğütlerini tutmaya çalışırız. Konuşan kişiyi dinlemek, dinlediklerimizi de düşünmek ve buna göre hareket etmek bize hayatta başarı getirecektir. Burada Yüknekî'nin “kulak vermek” deyimini kullandığı da dikkat çekmektedir.

4.7. Sevgi

Sevgi, Türkçe Sözlük'te (1998, s.1954) “İnsanı bir şeye veya bir kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten duygu” şeklinde tanımlanmaktadır. Şüphesiz ki evrensel değerlerin başında sevgi gelir. Çünkü her davranış ve tutumun altında ya sevgi vardır ya da sevgisizlik. Sınırı çok geniş olan sevgi kavramı pek çok değer gibi yine kendimizde başlar. Kendimize ve dünyaya ne kadar sevgi ile bakabilirsek o kadar mutlu olur ve mutlu ederiz.

Sevgi, insanları birbirine yaklaştıran ve kaynaştıran, içsel olarak bağlayan doğal, ruhsal bir eğilimdir. Kişiyi öteki insanlardan ayıran duvarları yıkan, öteki insanlarla birleştiren etkin bir güçtür (Hökelekli, s. 83).

Sevgi tek başına bir duygu olmakla birlikte, sevgi nesnelere çok ve çeşitlidir. Sevgi, canlı-cansız tüm varlığı kapsar. Benlik sevgisi, anne- baba sevgisi, eş sevgisi, arkadaş sevgisi, çocuk sevgisi, vatan sevgisi, tabiat sevgisi, Allah sevgisi bunların başında gelir. En tam ve eksiksiz sevgi Allah sevgisidir. Çünkü Allah'ı seven her şeyi sever. Yunus Emre'nin dediği gibi; "Yaratılmışı severiz Yaratandan ötürü." Evrensel insan sevgisi gerçekten de ancak Allah'a duyulan sevgi ile başlar. Bu sevgi tüm hayatımızı aydınlattığından ve diğer insanların üzerine yansıdığından, insanseverlik ve dostluk duygusunun temelini oluşturur (Compte-Sponville, 2004, s.365,367).

Tablo 4.7 Sevgi Değeri Frekans Dağılımı

Sevgi	
Alt Değerler	f
Sevgi	1
Hediye Vermek	5
Aile-Soy	1
Dua	4
Affetmek	3
Övgü	2

4.7.1. Sevgi

İnsan yaşamını anlamlı hale getiren en önemli öğelerden birisi de sevgidir. Sevgi, insanın doğasında bulunan, yaşamı renklendiren ve anlamlandıran güçlü bir duygudur. Sevgi; içinde önemsenmek, saygı duyulmak gibi değerleri de içerir.

Toplumda sevgi ve saygı insanlar arasında barışı sağlar. İnsanlar birbirlerine sevgi ve saygı gösterirlerse birbirlerinin hakkını da gözetirler. Bu da insanların uyum içinde yaşamasına vesile olur. Böyle toplumlar gelişir ve ilerler.

Toplumun yöneten insanların pek çok olumlu özelliği olması gerekir. Kuşkusuz bunlardan birisi de sevgidir. Geçmişte de pek çok örneği olduğu gibi insanlar tarafından sevilen yöneticiler uzun süre görev yapmışlardır. Yüknêkî de aşağıdaki dörtlükte gerek yönetici gerekse sıradan insanların toplumda sevilmesi için cömert olması gerektiğini belirtmektedir.

Bu budun talusı akı er turur

Akılık şeref cah cemal arturur

Sevilmek tileseng kişiler ara

Akı bol akılık sini sevdürür

Bu halk arasında en iyi adam, cömert adamdır;

Cömertlik şeref, ikbal ve cemali artırır;

İnsanlar arasında sevilmek istersen,

Cömert ol; cömertlik seni sevdirebilir (s. 61; 257-260).

Sevgi değeri kendiliğinden kazanılmaz. Bazı özelliklerimiz, inceliklerimiz ya da davranışlarımız olmalı ki insanlara sevgimizi gösterebileyim. Yüknekî 'ye göre insanlara olan sevgimizi gösterebilmenin bir yolu da cömert olmaktır. Sevgi evrensel değerini cömertlik değeri desteklemektedir.

4.7.2. Hediye vermek

Toplumumuzda hediyeleşmenin büyük bir önemi vardır. Küçük ya da büyük aldığımız her hediye bizi mutlu eder. Hediye almak kadar vermek de mutluluk verir. Çünkü bir insanı mutlu etmek en güzel duygulardan birisidir. Hediye verince hem biz mutlu oluruz hem hediye verdiğimiz kişi. Böylece aradaki sevgi bağı daha da güçlenir.

Hediye edeceğimiz şey çok çeşitli olabilir. Bazen bir güzel söz bile insanlara hediyedir. Yüknekî, aşağıdaki beyitte diline seslenir: “Ey dilim, şahıma yakışır övgüler et de ben de onu şahıma hediye edeyim.” der.

Aya til törüt medh ötüngil kanı

Men artut kılâyın şahımka anı

Ey dil, medihler yarat ve sun, hani,

Ben onları şahıma armağan edeyim (s. 44; 41-42).

Verilen hediyein değerine ya da miktarına bakmadan yani verilen hediye k  msemeden almalıyız. Yüknekî, bu dizelerde g nl  geniş olan Şah'ının, bu k  k hediye kabul edeceğini  mit etmektedir.

 k Ő az tip aymaz pezirler tengiz

Bulut hediye kılrsa uşak katreni

Bulut ufak bir katre de hediye etse, deniz,

Az veya çok demeden, bunu kabul eder (s. 46; 65-66).

Dilimizde herkese karşı sevgi dolu, iyi niyetli ve alçakgönüllü insanlara g nl  denizler gibi geniş derler. Yüknekî de Muhammed Dad  spehsalar Bey'inin gönlünün ne kadar geniş olduğunu vurgulamıŐ ve nasıl ki deniz büyük k  k demeden her yağmur damlasını kabul ediyorsa, Bey'i de Onun bu k  k hediyesini kabul edecektir.

Tengizdin kerimrek Şahım ming kata

Kabul kılrsa tang yok bu az hedyeni

Şahım denizden bin kat daha kerimdir;

Bu k  k hediye kabul ederse, hayret etmemek lazımdır (s. 46; 67-68).

İnsanlar, sevdiklerine hediyeler vermek ister.  nk  büyük, k  k her hediye alanı da vereni de mutlu eder. KarŐıdaki insanın düŐünüldüęünün göstergesidir  nk . Herkes ilgiyi, düŐünülmeyi sever. Yüknekî, eserini çok sevdiği Şah'ına hediye etmek ister. Şah'ına bağlıdır, eseri Şah'ına hediye ederek bağlılığını göstermek istemektedir.

B lek iddim anı Şahımka men  k

Havadarlıkımın t kel bils  tip

Ben onu Şahıma bağlılığımın bir

NiŐanesi olsun diye, hediye gönderdim (s. 47; 79-80).

Yüknekî, aşağıdaki dörtlükte kitabını okuyanlara seslenmektedir. O, eserindeki bu güzel sözlerini okuyuculara hediye etmekte ve okuyucuların da kendisine bir dua hediye etmesini istemektedir. Güzel bir hediyeleŐme örneğidir.

Aya minde kidin keligli muni

Okısang du'ada unıtma mini

Sanga hediye kıldım bu tangsuk sözüm

Manga hediye kılsu du'a tip sini

Ey benden sonra gelen,

Bunu okursan, beni duada unutma;

Sen de bana dua hediye edersin diye,

Bu nadide sözlerimi sana hediye ettim (s. 78; 481-484).

Daha önce de değindiğimiz gibi insanlara olan sevgimizi göstermenin pek çok yolu var. Yüknekî'ye göre bunlardan birisi de hediye vermek. Kimi zaman güzel bir söz, kimi zaman bir dua, kimi zaman sevdiğimiz şeye gösterdiğimiz bağlılık sevgimizi göstermenin çeşitli yollarındandır.

Hayat, sevgi oldukça güçlenir, güzelleşir. Sevdiklerimizle daha anlamlı hale gelir. Sevgi içinde sayısız değeri barındırdığı için toplumsal düzen ve uyum da artar.

4.7.3. Aile/Soy

Toplumların oluşmasında en önemli faktör ailedir. Şüphesiz ki aile kurumu bizim toplumumuzda da çok büyük bir önem arz etmektedir. İnsanların davranış ve tutumlarında aileden gelen genetik miras ve yine aileden alınan eğitim çok önemlidir. Toplumumuzda bir kişi ile ilgili bir fikir oluşturulacağı zaman hemen ailesine bakılır ve aile ölçüt alınır. Bu durum pek çok atasözümüzde de ye almaktadır. Armut dibine düşer, gibi. Yüknekî de bu duruma dikkat çekmiştir. Bir insanı sevmeye bile aslı güzel olan ailenin ölçüt alınması gerektiğini aşağıdaki dizelerde belirtmektedir.

Köki körklüg erning huyı körklüg ol

Bu körklüg kılıkka köngül örklüg ol

Bir erdin bir erke tefavüt telim

Velikin körerke tözü börklüg ol

Aslı güzel olan adamın huyu güzel olur;

Güzel huylu adama gönül bağlanır.

Adamdan adama fark çöktür,

Fakat görünüşte hepsinin b6rkü vardır (s. 66; 317-320).

Sevginin bir türü de aile sevgisidir. Aile toplumun temel taşıdır. Bu yüzden aile kurumunu sağlam temeller üzerine kurmak gerekir. Yüknekî, birisine gönül bağlamadan önce soyuna bakmayı öğütlemektedir. Çünkü soyu güzel olan insanın kendisi de güzel olur. Buradaki güzel, huy güzelliğidir. Huyu güzel olan insan sevmeye layıktır. Burada seçimlerimizi yaparken dikkat çekilen diğerk bir nokta da dış görünüşün değil huy güzelliğinin önemli oluşudur. Bu da tabii ki aileden gelir.

4.7.4. Dua

Dua, Türkçe Sözlükte (1998, s. 639) “Tanrı’ya yalvarma, yakarış. İbadet veya yakarma amacıyla okunan din değeri olan metin” şeklinde tanımlanmıştır. Dua ile bir başka tanım da şöyledir:

“İnsanın Allah’ın yüceliğı ve büyüklüğü karşısında kendi zayıflığını kavrayıp ona yalvarması, şükretmesi, O’nu övmesi ve Allah’la her an beraber olduğunun bir göstergesi olarak O’nunla iletişim kurma eylemi. Kul duayı ya bir hayrın, iyiliğın ve niğmetin kendisine verilmesi için ya bir bela ve kötülüğün, üstünden veya bulunduğu ortamdan kaldırılıp yok edilmesi için ya da Allah’a karşı bir ibadet, sevgi ve saygı ifadesi olarak yapar. Bütün insanlar için hayırlı şeyler istemek İslam dininde övülen bir davranıştır. İslam dini, insanın isteklerini Allah’a sunmadan önce dileğinin yerine getirilmesi için çalışıp gayret göstermesini ister” (Dinî Terimler Sözlüğü, 2009, s.62).

Yüknekî, kitabını yazarken tüm insanlar gibi kendisine yardım etsin diye Allah’a dua ediyor. O’nu layıkıyla övebilmek için O’ndan yardım istiyor. Allah’ın karşısında insanoğlu son derece acizdir. Yüknekî, bu durumun fakındadır. O’nu övmek ister ancak bu aciz haliyle Allah’ı kusursuz bir şekilde nasıl anlatabilir? Allah’ı övmeye çalışırken kendisine yardım etsin diye dua etmektedir.

Senamu ayugay seza bu tilim

Unarça ayayın yarı bir manga

Dilim senayı (sana) layık bir şekilde söyleyebilir mi?

Olanca kudretimle söyleyeyim; bana yardım et (s. 41; 3-4).

Yüknekî, bu dizede tüm günahları için kitabında Allah'a kendisini affetmesi için dua etmektedir. Biliyoruz ki günahlarımızı bağışlayacak olan sadece O'dur.

İlahi keçürgen idimsen keçür

Neçe me hatalıg kul ersem sanga

Tanrım, sen bağışlayan rabbimsin; senin karşında

Ne kadar günahkâr kul isem, beni affet (s. 44; 37-38).

Yüknekî, sadece kendisi için değil kitabını armağan ettiği Bey'i Muhammed Dâd İspehsalar Bey için de okuyan ya da bu kitabı duyan herkesten dua etmesini istemektedir. Bir insan için istenebilecek en güzel şey onun hakkında hayırlı duadır.

Kitabımnı körgen eşitgen kişi

Şahımnı du'a' birle yad kılsu tip

Kitabımı gören (yahut) eşiden (her) kes

Şahımı du'a ile yâd etsin (s. 46; 71-72).

Yüknekî aşağıdaki dörtlükte sonraki nesillere seslenmektedir. Bu kitabı okuyan herkesten kendisi için dua etmesini vasiyet ediyor. İnsanların dua kapılarının açık olmasını sağlayan bir yol da insanlık için faydalı bir eser bırakmaktır. Bu bazen bir çeşme, bazen bir meyve ağacı bazen de bir kitap olabilir. Bu kitabı okuyup, bu kitaptan faydalanan herkes yazarına olan minnet ve sevgiyi göstere bilmek için kendisine dua edebileceğimizi belirtmektedir.

Aya minde kidin keligli muni

Okısang du'ada unıtma mini

Sanga hedye kıldım bu tangsuk sözüm

Manga hedye kılsu du'a tip sini

Ey benden sonra gelen,

Bunu okursan, beni duada unutma;

Sen de bana dua hediye edersin diye,
Bu nadide sözlerimi sana hediye ettim (s. 78; 481-484).

Allah'ın varlığı ve birliği karşısında insanoğlu son derece acizdir. İnsanlar bir dertleri olduğu zaman ya da verilen her türlü nimete karşı şükretmek için dua ederler. Duanın sayısız önemi vardır. Allah ile kul arasında kurulabilecek bağlardan birisi belki de en önemlisidir. İnsanlar genelde kendisi için, kendilerinden sonra da sevdikleri için dua ederler. İnsanların sevgilerini kazanıp bizim için dua etmeleri en büyük mutluluklardandır. Bu yüzden dua etmenin önemi sevgi kök değerinin altında incelemek uygun görülmüştür.

4.7.5. Affetmek

Affetmek kelimesi, Türkçe Sözlükte (1998, s. 28) “Bağışlamak. Hoşgörü ile karşılamak, mazur görmek.” şeklinde tanımlanmıştır.

Affetmek değeri biliyoruz ki içimizdeki sevgiden kaynaklanır. Aşağıdaki dizelerde yazarımız Edip Ahmed Bin Mahmud Yüknekî, Tanrı'dan günahlarının bağışlanması için af dilemektedir. “Affetmek, Allah'a mahsustur.” sözü gereği tüm günah ve hatalarımız için Allah'tan af dileriz. Çünkü en sevdiğimiz O'dur. İnanırız ki bizi en sevdiklerimiz affedebilir. Burada Allah lafzı için “Tanrı ve Rab” isimleri kullanılmıştır.

*İlahi keçürgen idim sen keçür
Neçe me hatalıg kul ersem sanga*

Tanrım, sen bağışlayan rabbimsin; senin karşında
Ne kadar günahkâr kul isem, beni affet (s. 44; 37-38).

*Yazuklug kişining yazukun keçür
'adavet kökini kazıp, sen köçür
Yalınlansa tutnup gazab hikd otı
Halimlik suvın saç ol otını öçür*

Kusurlu adamın kusurunu affet,
Düşmanlık kökünü kazıp, ortadan kaldır;
Hiddet ve düşmanlık ateşi tutuşarak, alevlenirse,
Yumuşaklık suyunu serp ve o ateşi söndür (s. 67; 337-340).

Yüknekî, aşağıdaki dörtlükte ne kadar akıllı da olsa herkesin hata yapabileceğini, kusursuz kimsenin bulunmadığını eğer affetmek erdeminde bulunmazsak dünyada kimsenin kalmayacağını bu yüzden affetme erdemi göstermemiz gerektiğini öğütlemektedir.

*Neçe tetik erdin birer sehu kelür
Neçe pür hünerlıgda bir 'ayb bolur
Bu bir 'aybdun ötrü başın kesgüçi
Ajunda tirilgü kişisiz kalur*

İnsan ne kadar akıllı olsa, (yine) bir yanlışlık yapabilir;
Ne kadar hüner sahibi olsa, bir kusuru bulunur;
Bu bir kusurdan dolayı (adamların) başını kesen,
Yaşamak için, dünyada adam bulamaz (s. 70; 361-364).

“Yaratılışımız gereği hepimiz hata yapabiliriz. Hatasızım demek en büyük hatadır. Fakat öfkeyle ve düşünmeden yapılan hareketler, söylenen sözler insanı sonsuza kadar rahatsız eder. Sabırlı ve sakin olalım. Hayat felsefemiz, insanî hata ve kusurları affetmek, hoş görmek olmalı! Hoş gören, hoş görülür! İşin aslı; işin özü ve Yunusçası şudur: ‘Yaratılanı sevelim, Yaratan’dan ötürü.’ (Yaman, 2014, s. 101)”.

4.7.6. Övmek/ Övülmek

Övgü gururumuzu okşayan, bizi mutlu hissettiren bir değerdir. Ancak kişinin kendini övmesi istenilen bir davranış değildir. Övgünün mutluluk vermesi için başkalarının bizi yaptıklarımızla ya da davranışlarımızla takdir etmesi, övmesi gerekir.

Yüknekî, iyiliğin önemini anlattığı aşağıdaki dizelerde bize iyilik yapanlardan övgüyle bahsetmemizi öğütlemektedir. Çünkü toplumsal bir teşekkür anlamında olan övgü iyi davranışları pekiştirip, iyiliği yaygınlaştırmaktadır.

*İsiz kılgan erke sen edgü kıla
Keremning başı bu erür ked bile
Eger kelse erdin sanga edgülik
Öküş kıl ol erning senasın tile*

Kötülük yapan adama sen iyilik yap;

Keremin başı budur, bunu iyi bil;

Eger bir kimseden sana iyilik gelirse,

O adamı çok methet ve (onun medhini) iste (s. 67; 333-336).

Allah'ın izni olmadan hiçbir şey olmaz. İnsanı yeren de odur öven de. İyi insan olur, iyiliklerde bulunursak Allah'ın övgüsüne nail olacağımızı ümit ederiz.

Aya hukmin ajun tapa üggüçi

Yirip munı birer yana öggüçi

Ugan hukmi birle kelür kelgen iş

Anıng emri birle teger teggüçi

Ey hükmünü dünya üzerinde yürüten,

Onu bazen yeren, bazan tekrar öven,

Her gelen iş kadir (Tanrı) hükmü ile gelir,

İnsanın her karşılaştığı şey onun emri ile olur (s. 76; 449-452).

4.8. Sorumluluk

Türkçe Sözlükte (TDK, 1998, s. 2013) “Kişinin kendi davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi, sorum, mesuliyet.” şeklinde tanımlanan sorumluluk değeri biz insanların kişiliklerinin şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir.

Hayatta her insanın yapması gereken çeşitli alanlarda pek çok sorumluluğu vardır. Sorumluluklarımızın farkında olur buna göre hareket edersek sağlam ve mutlu bir kişilik geliştirmiş oluruz. Her birey sorumluluk sahibi olduğu zaman da toplumsal birlik ve beraberlik artarak güçlenir. Sorumluluk, pek çok değer de kazanılmasında önemli rol oynar. Sorumluluk sahibi insanlara herkes güvenir, bir iş verdiği zaman yapılacağını bilir. Disiplinli oldukları için öz denetimleri yüksektir. Etraflarında sevilirler çünkü ailesi ve arkadaşlarına

karşı sorumluluklarını yerine getirirler. Allah'a karşı sorumluluklarının, insan olmanın sorumluluklarının da farkındadırlar ve ona göre yaşarlar. Hayvanlara ve çevreye karşı da sorumluluklarını bilirler. Her alanda sorumluluk sahibi olmak bizi mutlu kılmaktadır.

Sorumluluk duygusu, yüce ve yüksek bir bilinç gerektirir. Bu duygunun gereğini yerine getirmek, hem bizi hem de çevremizdekileri rahatlatır. Güven ve sorumluluk bilincine sahip olmakla kişi, kendi içinde ve başkaları nezdinde kendini rahat hisseder. Mutlu olmanın yollarından birisi de görev ve sorumluluklarımızı zamanında ve en güzel şekilde tamamlamaktır. Bilhassa yönetici konumda olanlar, örnek tutum ve davranışlarıyla sorumlulukları hususunda son derece titiz olmalıdırlar. Anne ve babalar, eşler, arkadaşlar bu konuda son derece hassas olmak zorundadırlar (Yaman, 2014, S. 213).

Bu kök değer altında eserimizle bağlantılı olarak; ibadet, okumak, konuşmanın yani söylediğimiz sözlerin sorumluluğu ve öğüt şeklinde alt değer başlıkları oluşturduk.

Tablo 4.8 Sorumluluk Değeri Frekans Dağılımı

Sorumluluk	
Alt Değerler	f
İbadet	1
Bilgili Olmak	12
Okumak	3
Öğüt	2
Konuşmanın/ Sözün	
Önemi	15
Hadis	4

4.8.1. İbadet

İbadet, Türkçe Sözlükte (1998, s.1031) “Tanrı buyruklarını yerine getirme, Tanrı’ya yönelen saygı davranışı, tapınma.” olarak tanımlanmıştır.

“Allah’ın insanlara emrettiği ve insanların da Allah’a karşı yapmakla yükümlü oldukları tüm davranışlar” (Dini Terimler Sözlüğü, 2009, s. 153).

Sorumluluklarımızdan birisi de hiç şüphesiz bizi bir amaç doğrultusunda var etmiş olan yüce Allah’a karşı olan sorumluluklarımızdır. O’nun Kuran’ı Kerim’de belirttiği emir ve

yasaklara uyararak O'na karşı sorumluluklarımızı yerine getirmiş oluruz. Bu sorumluluklardan birisi de ibadet etmektir.

“İbadet, her şeyi yoktan var eden ve her canlıyı her an görünür görünmez kazalardan, belalardan, koruyan ve her an çeşitli nimetler, iyilikler vererek bizi yetiştiren Allah Teâla'nın emir ve yasaklarını yerine getirmektir. O'na hizmette kusur etmemektir. Allah'ın sevgisine kavuşmuş olan peygamberlere, âlimlere, velilere, şehitlere derin hürmet beslemektir” (Aksoy, 2015, s.68).

Garib erdi İslam garib boldı baz

‘İbadet riya boldı ‘abid mecaz

Harabat oramı bolup abadan

Harab boldı mescid budun bi-namaz

İslam garip idi, tekrar garip oldu;

İbadet- riya ve âbid- mecaz oldu;

Harabat muhiti mamur oldu;

Mescid ise, harap ve halk bî-namaz oldu (s. 72; 397-400).

Yüknekî, yukarıdaki dörtlükte İslam dininin insanlar ibadetlerini yapmadıkları için zayıflamaya başladığına dikkat çekmektedir. Dünya hayatına kendini kaptıran insanların İslam'ın emir ve yasaklarını unutmaya başladıklarını ve ibadetlerin temeli olan namazı terk ettiklerini anlatmaktadır.

4.8.2. Bilgili Olmak

Yüknekî'nin eserinde en çok önem verdiği konu bilgidir. Çünkü Ona göre her şeyin temelinde bilgili olmak yatar. Bilgili insan her işte başarılıdır. Her şeyden önemlisi Allah'ın varlığını en güzel şekilde anlamanın yolu bilgidir. Atabetü'l Hakâyık'ta Tanrı'nın, Peygamber'in, Dört Sahabe'nin ve Muhammed Bey'in övgüsü ve kitabın yazılış amacından sonra yazılan ilk bölüm “(VI.) Bilginin Faydası ve Bilgisizliğin Zararı” bölümüdür. Yüknekî diğer bölümlerde de bahsetmekle birlikte sadece bu bölümde 12 dörtlükte bilginin öneminden bahsetmiş ve konuyu ayet ve hadislerle örneklendirmiştir.

“Atabetü'l Hakâyık'ta ‘bilig’ sözcüğü bilgi ve ilim anlamlarıyla ‘bil-‘ kökünden türeyerek 49 kez geçmektedir” (Erdem Nas, 2018). Yüknekî, öğütlerine bilgiyle başlar. Çünkü O'nun için her şeyden kıymetli olan ve her şey hakkında en doğruya götürecektir. Bilgili insanlara yakın olup onlardan bilgi edinmeliyiz. Mutluluğun yolunun ancak bilgiyle açılacağını öğütlemektedir.

Biligidin urur mensözümke ula

Biligligke ya dost özüngni ula

Bilig birle bulnur sa'adet yolu

Bilig bil sa'adet yolını bula

Bilgiden sözüme temel atarım;

Ey dost, bilgiliye yaklaşmaya çalış;

Saadet yolu bilgi ile bulunur,

Bilgi edin ve saadet yolunu bul (s. 85; 81-84).

Yüknekî, bilgili insanı kıymetli dinara; cahil insanı ise değersiz bir akçeye benzetmiştir. Bilgili ile bilgisizin arasında çok fark olduğunu söyleyen Yüknekî, bilgili kadınların erkek gibi, bilgisiz erkeklerin de kadın gibi olduğunu söylemiştir. Burada bilginin cinsiyet ayrımından etkilenmediğini bilgi kimde ise onun güçlü olduğunu vurgulamaktadır.

Bahalıg dinar ol biliglig kişi

Bu cahil biligsiz bahasız bişi

Biliglig biligsiz kaçan teng bolur

Biliglig tişi er cahil er tişi

Bilgili insan kıymetli dinardır.

Câhil ve bilgisiz (adam) değersiz bir akçedir.

Bilgili ile bilgisiz müsâvî olur mu?

Bilgili dişi-erkek ve câhil erkek-dişidir (s. 86; 85-88).

Yüknekî, iliğin kemik için önemi neyse bilginin de insan için önemi odur diyerek konuyu benzetmelerle somutlaştırmaktadır. İnsanın en kıymetli varlığının akıl olduğunu, aklın da bilgiyle süslenmesi gerektiğini anlatır. Kemik için ilik ne kadar değerli ise akıl için, insan için de bilgi o kadar değerlidir.

Süngekke yilig teg erenke bilig

Eren körki 'akl ol süngekning yilig

Biligsiz yiligsiz süngök teg hali

Yiligsiz süngökke sunulmaz elig

Kemik için ilik ne ise, insan için bilgi odur;

İnsanın ziyneti akıldır, kemiğinki ise, iliktir;

Bilgisiz (kimse), iliksiz kemik gibi, boştur;

İlksiz kemiğe kimse el uzatmaz (s. 86; 89-92).

İnsanlar öldükten sonra da yaptığı faydalı işlerle isimleri yaşasın ister. Bunu başarmanın en güzel yolu bilgidir. Bilgili insan öldükten sonra da bilgisiyle anılır, yaşamaya devam eder. Oysaki bilgisiz bir insanı yaşarken bile kimse anmaz. İnsanlar arasında bu farkı oluşturan unsur ise bilgiye sahip olma durumlarıdır. Yüknekî bu dörtlükte bilgili ile bilgisizi kıyaslayarak sözlerini daha etkili hale getirmeye çalışmaktadır.

Bilig bildi boldı eren belgölüg

Biligsiz tirigle yitük körgölüg

Biliglig er öldi atı ölmedi

Biligsiz tirig erken atı ölüg

İnsan bilgisi ile tanınır;

Bilgisiz, hayatta iken, kaybolmuş sayılır;

Bilgili adam ölür, (fakat) adı kalır,

Bilgisiz, sağ iken, adı ölüdür (s. 86; 93-96).

Hayatta en faydalı şey bilgi sahibi olmaktır. Biraz dikkat edip etrafımıza baktığımız zaman her konuda bilgili, kendini geliştirmiş insanların hayatı ne kadar anlamlı yaşadıkları ve karşılaştıkları zorlukları nasıl da kolayca aştığı görülmektedir. En kuvvetli silah bilgidir. Yüknekî, bilgili bir insanın bilgisiz bin insana bedel olduğunu söylemektedir.

Biliglig biringe biligsiz mingin

Tengegli tengedi biligning tengin

Baka körgil emdi uka sınayu

Ne neng bar bilig teg asıgıg öngin

Bilginin ağırlığını tartan kimseye göre, bir bilgili

Bin bilgisize denktir;

Şimdi, anlayarak ve sınayarak, etrafa bakıver,

Bu kadar faydalı başka ne var (s. 86; 97-100).

Yüknekî, bu dörtlükte bilgi edinmek için her şeyi yapmamızı bir hadisle anlatmaya çalışmıştır. “Bilgiyi Çin’de dahi olsa arayınız dedi” hadisiyle usanmadan bilgili olmak için çalışmamızı öğütlemektedir. Çünkü insanlar bilgi ile yükselip, saygı görmektedir.

Bilig birle ‘alim yokar yokladı

Biligsizlik erni çökerdi kodu

Bilig yind usanma bil ol hak Resul

Bilig Çin’de erse siz arkang tidi

Âlim bilgi ile yükseldi,

Bilgisizlik insanı aşağı düşürdü;

Bilgiyi ara, usanma; bil ki, o hak Resûl:

“Bilgiyi Çin’de dahi olsa arayınız dedi” dedi (s. 86; 101-104).

Yüknekî, bu dörtlükte de bilginin kıymetini bilgili insanların bilebileceğini anlatmaktadır. Bir şeyin değerini en iyi o şeyle uğraşan kişi bilir. Bir kuzunun değerini çoban, bir taşın değerini mücevherat ustası, bir ağacın kıymetini marangozun bildiği gibi. Bilginin değerini de bilgiyi arayan, bilgiyi seven kişi bilmektedir.

Biliglig biligni edergen bolur

Bilig tatgın ay dost biliglig bilür

Bilig birdirür bil bilig kadrini

Biligni biligsiz otun ne kılur

Bilgiyi dâimâ bilgili arar,

Bilginin tadını, ey dost, bilgili bilir;

Bil ki, bilginin kadrini yine bilgili bildirir,

Bilgisiz odun bilgiyi ne yapar (s. 86; 105-108).

Yüknekî, bu dörtlükte bilgisizi ele almaktadır. Bilgisiz insan doğru sözden hoşlanmaz, öğüt dinlemez. Bu insanlar için ne yapılsa boşa gitmiş sayılmaktadır. Her şeyin çaresi olduğunu ama cahil insanın düzelme çaresinin olmadığını belirtmektedir.

Biligsizke hak söz tatıgsız erür

Angar pend nasihat asıgsız erür

Ne türlüğ arıgsız arır yumakın

Cahil yup arımaz arıgsız erür

Bilgisize doğru söz tatsız gelir,

Ona öğüt ve nasihat faydasızdır;

Nice kirlî (şeyler) yıkamakla temizlenir,

(fakat) câhil yıkamakla temizlenmeyen bir kirdir (s. 86; 109-112).

Yüknekî, bu dörtlükte pişmanlık konusuna değinmektedir. Bilgili insan her işini bilerek, düşünerek ve zamanında yaptığı için pişmalık duymaz. Bilgisizin ise her işte payına pişmanlık düşmektedir. Yüknekî, burada da zıtlıklardan faydalanarak (bilgili- bilgisiz) konuyu daha iyi anlatmayı amaçlamaktadır.

Biliglig kişi kör bilür iş ödin

Bilip iter işni ökünmez kidin

Kamug türlüg işte biligsiz ongi

Ökünç ol angar yok ong anda adın

Bilgili adam her işin zamanını bilir,

İşini bilerek yapar ve sonra pişman olmaz;

Her işte bilgisizin kısmeti pişmanlıktır

Ve ona bundan başaka bir kısmet yoktur (s. 86; 113-116).

Bu dörtlük de konuşmanın önemini anlatmaktadır. Bilgili insan lüzumlu şeyleri konuşur. Konuştuğuna dikkat eder ama bilgisiz insan anlamadan, dinlemeden, düşünmeden konuşur. Konuştukarı da başına bela olabilmektedir.

Biliglig kereklig sözüg sözleyür

Kereksiz sözini kömüp kizleyür

Biligsiz ne aysa ayur ukmadın

Anın öz tili başını yiyür

Bilgili (ancak) lüzumlu sözü söyler;

Lüzumsuz sözü gömerek, gizler;

Bilgisiz ne söylese, anlamadan söyler,

Onun kendi dili kendi başını yer (s. 87; 117-120).

Yüknekî, Allah'ın varlığının en güzel bilgiyle bilinebileceğini, bilginin her konuda lazım olduğunu belirtmektedir. Her türlü hayır bilgiyle elde edilmektedir. Zamanında insanlar bilgisizlik yüzünden Allah'ın varlığını anlayamayıp, kendi elleriyle yaptıkları putlara inanmışlardır, diyerek tarihten örnek vermektedir.

Bilig birle bilnür törütgen idi

Biligsizlik içre kanı hayr yidi

Bilig bilmegendin bir ança budun

Öz elgin but itip idim bu tidi

Yaradan Tanrı bilgi ile bilinir;

Bilgisizlikten hayır gören var mı?

Bilgisizlikten ne kadar halk kendi eli ile put yapıp:

“Rabbim budur!” dedi (s. 87; 121-124).

Bilgili insanın her sözü bir öğüt niteliğinde kıymetlidir. Her ırk ve her millette bilgi kıymetidir. En büyük hazine bilgidir. Bilgili olmak bizim tüm kusurlarımız kapatıp, bizi yüceltmektedir. Statümüz, soyumuz, ırkımız vb özelliklerden çok daha ön planda olan şey bilgimizdir.

Biliglig sözi pend nasihat edep

Biligligni öğdi 'acem hem 'arab

Tavarsızka bilgi tükenmez tavar

Nesebsızka bilgi yirilmez neseb

Bilginin sözü öğüt, nasihat ve edebdir;

Bilgiliyi acem de Arap da öğdü.

Bilgi, malı olmayan için, tükenmez bir hazinedir;

Bilgi, nesebsiz için, yerilmez bir neseptir (s. 87; 125-128).

Atabetü'l Hakâyık'ta en önemli konulardan birisi olan bilgi şüphesiz ki tüm zamanlarda en önemli güç olmuştur. Hem bireysel anlamda hem toplumsal anlamda bilgi bizi hep güçlü kılmaktadır. Ayet ve hadislerde de yer alan bilgili olmak, okumak, araştırmak insanların önemli bir sorumluluğudur.

4.8.3. Okumak

“Yaratan Rabbinin adıyla oku” (Alak suresi, 1. Ayet) ayetinde insanoğluna her şeyin yolunun okumaktan geçtiği emredilmektedir. Gerçeğe ulaşmanın temel yolu okumaktır. İnsanoğlunun nasıl yaratıldığından tutalım da nasıl bir insan olmamız gerektiğine kadar her türlü bilgiye okuyarak ulaşabilmekteyiz. Okumak zihnimizin dünyaya açılan penceresi gibidir. Okudukça her şeyin farkına varmaktayız.

Şahım medhi birle bezeyin kitab

Okıglı kişining sevünsün canı

Kitabı şahımın medhi ile süsleyeyim,

Okuyan adamın içi açılsın (s. 45; 43-44).

Bezedim kitabımı nevadir sözün

bakıglı okıglı asıg alsu tip

Gören ve okuyan istifade etsin diye,

Kitabı nadir sözler ile süsledim (s. 47; 77-78).

Yüknekî, yukardaki dizelerde bu kitabı okuyan herkesin bu kitaptan faydalanması için yazdığını ve yine kitapta bahsi geçen Muhammed Dâd İspehsalar Bey'e yaptığı övgülerle insanların içinin açılacağını belirtmektedir. Güzel sözler, faydalı bilgiler insanları mutlu eder. Yüknekî de böylece okuyan insanları mutlu etmek istediğini belirtmektedir.

Aya minde kidin keligli muni

Okısang du'ada unitma mini

Sanga hedye kıldım bu tangsuk sözüm

Manga hediye kilsu du'a tip sini

Ey benden sonra gelen,

Bunu okursan, beni duada unutma;

Sen de bana dua hediye edersin diye,

Bu nadide sözlerimi sana hediye ettim (s.78; 481-484).

Yüknekî, hayata dair ahlakî sözlerini, öğütlerini okuyan herkese hediye etmiştir. Okuyan kimselerden beklentisinin ise sadece kendisine dua etmeleri olduğunu belirtmektedir. Yazdığımız bir eserle insanlara faydalar sunarak kapanmayacak bir dua kapısı açabileceğimize işaret etmektedir. Bu da bize okumanın gücünü bir kez daha göstermektedir.

4.8.4. Konuşmanın/Sözün Önemi

İnsan düşünen ve düşündüklerini konuşabilen bir varlıktır. Ağzımızdan çıkan her söz bizim sorumluluğumuzdadır. İnsan gün içinde pek çok duyguyu yaşayabilmektedir. Sevinir, üzülür, heyecanlanır, stres yaşar, endişelenir, mutlu olur ya da sinirlenebilir. Yaşadığımız duygulara göre düşüncelerimiz değişebilir ve konuşmalarımız da düşüncelerimiz yönünde olabilmektedir.

Dili, bir silaha benzetebiliriz. Kontrolünü her zaman elimizde tutmak güç olabilmektedir. Dilimizi, kimi zaman iyi şeyler için kullanır, kendimizi güzel ifade eder ve bundan fayda görürüz. Kimi zaman da kontrol edemez, söylemememiz gereken şeyleri söyleriz. Konuyu “El yarası geçer, dil yarası geçmez” sözüyle özetleyen atalarımız bu konuyu önemine yıllardan beri değinmektedir. Söylediğimiz kötü sözler kalp kırdığı için kolay iyileşmemektedir.

İnsanlardan beklenen, zamanında ve yerinde konuşmaktır. Eğer konuşmamız iyi bir konuşma değilse de susmamız önemlidir. Peygamberimiz “Ya hayır söyleyin ya da susun.” buyurmuşlardır.

“Ağzımızdan çıkan her ses ve sözün sahibi ve sorumlusu biziz. Bu açıdan ne konuştuğumuza dikkat etmek zorundayız. Muhatabımız kim olursa olsun, ne gibi özelliklere sahip olursa olsun, bizim söylediklerimiz, bizi ilgilendirir. Konuşmamızda kişiliğimizin yansıdığını asla unutmayalım. Olgun, dürüst, sağlam karakterli bir insanın konuşması da

kişiliği gibi sağlam ve tutarlı olur. Çünkü bu tip insanlar rol yapmadan konuşurlar. Asla yapmacık değillerdir. Onlar, zaten her an yaşadıklarını, kişisel özelliklerini yalnızca dışa vururlar” (Yaman, 2014, s. 62).

Toplumları bir arada tutan temel değerlerden birisi de dildir. En güçlü iletişim aracı olan dil, insanlar arasındaki bağı kuvvetlendirmektedir. Güzel konuşmak, insanlarla güzel iletişim kurmak her açıdan önemlidir. Atalarımız “Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır”, “İnsanın başına ne gelirse dilinden gelir” gibi sözlerle dilin önemini belirtmişlerdir. Yüknekî, eğer konuştuklarımıza dikkat etmezsek başımıza çok büyük belaların gelebileceğini belirtmektedir. Terbiyeli olmanın da en büyük göstergesi dilimize sahip çıkmamız, nerede nasıl konuşacağımıza dikkat etmemizdir. Dilimiz yani konuştuklarımız kişiliğimizi yansıtır.

Yüknekî’ye göre ağırbaşlılığın, terbiyeli olmanın ilk şartı dilimize sahip çıkmaktır. Eğer dilimize sahip çıkamazsak dışımız kırılır. Yani söylediğimiz o kötü söz bize bir zarar verebilir. Gıybet etmek başta olmak üzere yalan konuşmak, iftira atmak, beddua etmek, lanet okumak, dalga geçmek gibi pek çok kötü konuşma şeklinden uzak durmaya gayret etmemizi öğütlenmektedir.

Eşitgil biliglig negü tip ayur

Edebler başı til küdezmek tiyür

Tiling bekte tutgil tişing sınmasun

Kalı çıksa bektin tişingni sıyur

Dinle bilgili ne diyor:

Edeplerin başı, dili gözetmektir;

Dilini muhafaza altında tut, dışın kırılmasın;

Eğer muhafaza altından çıkarsa, dışını kırar (s. 50; 129-132).

Kibirli konuşmak da yerilen bir davranıştır. Kimse kendini beğenmiş, kibirli insanlarla konuşmaktan keyf almaz. Kibirli insan kibrinden kimseyi beğenmez, kimseyi kendine layık görüp konuşmak istemez. Zaten kendinden başkasını da küçümseyip, onunla ilgili alaycı ifadeler kullanacağı için kimse de onunlarla konuşmak istemez. Yüknekî, aşağıdaki dörtlükte bu duruma dikkat çekmektedir. Kibri bir elbiseye benzeten Yüknekî, bu elbiseyi giyip halka

karşı kibirlenilirse bundan derhal vazgeçilmesini öğütlemektedir. Çünkü Yüknekî'ye göre gerçek bir Müslümanın alçakgönüllü olacağı vurgulanmaktadır.

Tekebbür libasın kedip tad salın

Kerip halka kögzüing tap uslan tilin

Mü'minlik nişanı tevazu' erür

Eger mü'min erseng tevazu kılın

Kibir libasını giydin ise, derhal çıkar;

Halka karşı göğüs kabarttın ise, dilini derhal düzelt.

Mü'minlik nişanı tevazuudur;

Eger mü'min isen, mütevâzi ol (s. 62; 277-280).

İnsanlarla iletişim kurarken tavrımız iletişimin etkililiğini çok etkilemektedir. İyi bir şey söylesek bile bunu sert sözlerle söylediğimiz zaman sözlerimiz amacına ulaşmaz. Tıpkı sert söylem gibi ya da daha önce de değindiğimiz kibirli konuşmak gibi konuşurken takındığımız tavır oldukça önemlidir. O yüzden iyi bir iletişim kurabilmek için üslubumuzu iyi seçmemiz gerekmektedir. Hayatımızda başarılar elde edip yükseldikçe kibirlenip insanları küçümsememeliyiz. Yüknekî aşağıdaki dörtlükte yükseldikçe tatlı dilli olmayı öğütlemektedir. Çünkü sözü değerli kılan içeriği kadar söyleyen kişinin yumuşak ve sevecen üslubudur. Özellikle de toplumun ileri gelenlerinin örneğin siyasetçilerin yumuşak üslubu insanlar ve toplum üzerinde oldukça etkili olmaktadır. Bu durum toplumsal birlik ve beraberliği güçlendirmektedir. Kurtuluş Savaşı yıllarında Halide Edip Adıvar'ın konuşmalarını buna küçük bir örnek olarak verebilir. İçten ve dürüst bir üslup kitlelere kolaylıkla yön verebilir bu da bize sözün ne kadar önemli olduğunu bir kez daha göstermektedir.

Yüknekî'ye göre insanların düştüğü hatalardan birisi de makam, mevki sahibi olduğu zaman özümüzü yitirmememiz gerektiğidir. Hangi makam veya mevkiye ulaşırsak ulaşalım özümüzü unutmamız gerektiğini belirtmektedir. İtibar olarak yükseldikçe kişilik olarak daha ağırbaşlı daha tatlı dilli olmayı öğütlemektedir. Atalarımız "Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır" diyerek, her zaman sözlerimizi yumuşak bir şekilde, kırmadan söylemeyi böylece hem sevilip hem de insanlardan itibar göreceğimizi belirtmektedir.

Uluglukka tegseng yangılma özüng

Kalı kedseng atlas unitma bözüng

Ulug boldukungça tüzünrek bolup

Ulugka kiçigke sılg kıl sözüng

Büüklüğe erişirsen, kendini şaşırma;

Atlas giyersen, bözünü unutma;

Yükseldikçe daha çok yumuşak huylu ol,

Büyüğe ve küçüğe tatlı dil kullan (s. 69; 353-356).

Yüknekî'ye göre aklımızdakileri dile dökmeden önce iyice düşünmeliyiz. Aklımıza geleni geldiği anda söylememeliyiz ki bu söylediklerimizden ötürü sonra mahçup olup başımızı önümüze eğmek durumunda kalmayalım. Özellikle sinirli iken düşünmeden konuşmaya daha bir dikkat etmemizi öğütlemektedir.

Ukup sözle sözni ivip sözleme

Sözüng kizle kidin basıng kizleme

Ming er dostung erse öküş körmegil

Bir er duşman erse anı azlama

Sözünü düşünerek söyle, acele etme;

Sözünü sakla ki, sonra başını saklamayasın.

Bin kişi dostun olsa, çok görme;

Bir kişi düşman olsa, azımsama (s. 69; 357-360).

Konuşmanın önemiyle ilgili bir diğer konu da, aynı konu hakkında farklı kişilerin konuşmalarını karşılaştırabilip, hangisinin gerçeği söylediğine dikkat etmektir. Yüknekî, aşağıdaki dörtlükte bu kitabı okuyanların sözlerinin güzelliği karşısında dilinin tatlanacağını

ve kendi sözlerinin diğere sözlere göre daha gerçek olduğunu söyleyerek kendine övgüde bulunmadan da geçmemektedir.

Bitirdim kitabı meva'iz mesel

Okısa tatır til yimiş teg 'asel

Kim erse bu sözke adınlar sözün

Teng ese tenggedi dürüstka bedel

Kitabı mevızalar şeklinde yazdım;

Dil okursa, bal yemiş gibi, tatlı olur;

Kim bu sözü başkalarının sözü ile mukayese ederse,

Hakikiyi sahte ile mukayese etmiş olur (s. 77; 465-468).

İslam dininde insanların öldükten sonra da hayır kapılarının açık olacağı haller olduğu müjdelenmiştir. Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre; Hz. Peygamberin şöyle buyurduğu rivayet edilir. "Kişi öldüğünde şu üç şeyden gelenler hariç, ameli kesilir. Bunlardan ilki, varlığı devam eden ve istifade edilen hayırlı bir eser (sadaka-i cariye); ikincisi, kendisinden faydanılan ilim(Salih âmel); üçüncüsü ise kendisi için dua eden hayırlı bir evlât(Salih evlat)" (Ertürk, 2017). Yüknekî, aşağıdaki dörtlükte Peygamberimizin bu hadisine vurgu yaparak bu eserini okuyan, bu eserden faydalanan herkesten dua istemektedir.

Aya minde kidin keligli muni

Okısang du'ada unıtma mini

Sanga hedye kıldım bu tangsuk sözüüm

Manga hedye kılusu du'a tip sini

Ey benden sonra gelen,

Bunu okursan, beni duada unutma;

Sen de bana dua hediye edersin diye,

Bu nadide sözlerimi sana hediye ettim (s.78; 481-484).

Yüknekî'nin arzu ettiği gibi Onun eserine ilave dörtlükler ekleyenler dualarını hediye etmekten çekinmemişlerdir. Ondan “edipler edibi”, “fazıllar başı” gibi övgü dolu sözlerle bahsetmişlerdir. Başka bir kişinin yapmış olduğu ilavede ise Yüknekî'nin sözlerini okuyup uygulayan insanların itibarlarının artacağı belirtilmektedir.

Edipler edibi fazıllar başı

Güherdin söz aymış ögün söz başı

Ugan rahmet itsün bu sa'at anga

Yarın kopsa bolsun yaranlar işi

Edipler edibi, fazıllar başı

Akıl ile gevherden söz söylemiş, bu sözlerin başıdır;

Tanrı bu saatte ona rahmet etsin,

Yarın kalktığı zaman yaranlar eşi olsun (s. 79; 489-492).

Bilip tutsa her kim edipning sözün

Halayık ara ol güzinler özin

Edibin sözünü kim bilip tutarsa,

Halk arasında kendi itibarını yükseltir (s. 81; 511-512).

İnsanlara faydalı, güzel sözler söylemek ve bunları yazarak kalıcı hale getirmek hem kendimiz hem de insanlık için son derece faydalıdır. Yüknekî, bu eseri yazarak hem faydalı sözleriyle bizi etkilemiş, bize örnek olmuş hem de kendisine sonsuz bir dua kapısı açmıştır. Güzel düşünmek, güzel söylemek, insanları güzele yönlendirmeye çalışmak insanlığa yapılabilecek en güzel hizmetlerden birisidir. Onun bu eseri sözlerinin bir derlemesidir. Sözlemiz bizim sorumluluğumuzdur ve sözlerimizin önemini hafife almamamız gerekmektedir.

Yüknekî'ye göre insanların çoğu bir şey söyleyecekleri zaman sözlerini akıllarına geldiği gibi söylemektedirler. Söylediği sözlerin nereye gideceğini, insanların nasıl anlayacağını düşünmezler. Bu yüzden kalp kırıp, yanlış anlaşılmalara yol açmaktadırlar. Karşımızdaki insanlara bir şey söyleyeceğimiz zaman önce düşünmeliyiz. Sözlerimizi, doğru sözcükleri seçerek doğru ifadelerle anlatmamız gerekir. Dilimizi kontrol edemezsek başımıza çok büyük dertler açılabilceğini hatta canımızı bile kaybedebileceğimiz anlatılmaktadır. Gevezelik etmek, insanların dedikodularını yapmak kendimize verebileceğimiz en büyük zararlar arasındadır. Yüknekî bu durumu şu sözlerle anlatmaktadır:

Sanıp sözlegen er sözi söz sağı

Öküş yangşagan til unutmaz yağı

Sözünğ başlag idma yıga tut tiling

Yeter başka bir kün bu til başlağı

Düşünerek konuşan adamın sözü, sözün iyisidir;

Çok gevezelik eden dil, karşı konulmaz bir düşmandır.

Sözünü başı-boş bırakma; dilini sıkı tut;

Dilin başı-boşluğu bir gün başa bela olur (s. 51; 133-136).

Sözlerimiz düşüncelerimizi ele vermektedir. Kullandığımız kelimeler, bir olayı anlatabilme kabiliyetimiz, fikirlerimizi ifade edebilmemiz vs. Yeni tanıdığımız birisini de konuşmalarına göre tanır, onun hakkında fikir sahibi oluruz. Yüknekî'nin de dediği gibi boş konuşan kişiler kendini hemen ele verir. Akıllı insan boş konuşmaz. O yüzden konuştuğumuz her zaman önemlidir. Gereksiz ettiğimiz laflar bizi canımızdan edebilir. Kötü sözlerin açtığı yaralar kapanmaz. "Ok yarası geçer dil yarası geçmez." atasözünü de bu durumu özetlemek için kullanmaktadır.

Biredligmu bolur tili boş kişi

Telim başnı yidi bu söz til başı

Öçüktürme erni tilin bil bu til

Başiktursa bütmez büter ok başı

Boş-boğaz adam akıllı olur mu?

Bu boş-boğazlık ve ağız gevşekliği çok başları yedi.

İnsanı dil ile kızdırma; bil ki, ok yarası kapanır,

Fakat dilin açtığı yara kapanmaz (s. 51; 137-140).

Yüknekî, bu dörtlükte de dilini kontrol altında tutamayanlara seslenmektedir. Konuştuğuna dikkat etmek kimseye pişmanlık getirmemiştir.

Sefih er tili öz başı duşmanı

Tilindin töküldi telim er kanı

Öküş sözlegende öküngen telim

Tilin beklegende ökünmüş kanı

Sefih adamın dili kendi başının düşmanıdır;

Birçok adamların kanı dilleri yüzünden döküldü.

Çok konuşanlar arasında pişman olan çoktur,

Dilini muhafaza altında bulunduranlardan pişman olan kim var (s. 21; 141-144).

İnsanı iyi ya da kötü yapan dilidir. Yüknekî, dilin konuşmaları yüzünden canından olmak istemeyen vücut, her sabah dile bu konuda dikkatli olması için yalvarır, diyerek söz sanatlarını kullanmaktadır.

Ne kim kelse erke tilindin kelür

Tilindin kim edgü kim isiz bolur

Eşit büüt nu sözke kamuş tangda ten

Turup tikle yüknüp tazarru kılur

İnsana ne gelirse, dilinden gelir;
Dili yüzünden kimi iyi, kimi kötü olur;
Dinle ve bu söze inan ki, vücut her sabah
Kalkıp, eğilerek, dile yalvarır (s. 52; 145-148).

Yüknekî inanmaktadır ki eğer bir insan hem gevezelik ediyor hem de yalan söylüyorsa bu kişinin mertlik, yiğitlik yolu kapanmıştır. Bu insanlar bu erdemlerden yoksun yaşayacaklardır. Çünkü yalan söyleyen insan, boş konuşan insan mert olamaz.

İki neng birikse bir erde kalı
Bükendi ol erke mürüvvet yalı
Bir ol yangşar erse kereksiz sözüg
İkinç yalğan erse ol erning tili

Eğer bir insanda (şu) iki şey birleşirse,
O insana mürüvvet yolu kapanmıştır:
(bunlardan) biri, lüzumsuz yere gevezelik etmek,
İkincisi ise, yalan söylemektir (s. 25; 149-152).

Yüknekî'ye göre, doğru sözlü olmak dilin süsüdür. Yüzümüzü süsleyerek güzelleşmeye çalışır, evimizi süsleyerek daha mutlu oluruz. Ama dilimizi süslemek çoğumuzun aklına gelmemektedir. Yüknekî ise dili de süsleyen doğru söz olduğunu anlatmaktadır. Nasıl ki kullandığımız diğer süsler bizi mutlu ediyorsa, dilimizin süsü olan doğruluk da kullanıldıkça bizi mutlu edecektir. Yüknekî, yalandan ve yalan söyleyen insanlardan ise uzak durmamızı öğütlemektedir.

Tili yalğan erdin yırak tur teze
Keçür sen me 'umrüng könilik öze
Ağız til bezeki köni söz turur
Köni sözle sözni tilingni beze

Yalan söyleyen adamdan uzak dur, kaç;

Sen ömrünü doğruluk ile geçir.

Ağzın ve dilin ziyneti doğru sözdür;

Sözü doğru söyle, dilini süsle (s. 25; 153-156).

Açgözlü insanların dilinde sürekli mal sevgisi, mal açlığı vardır. Yukarda da belirttiğimiz gibi insanların aklında ne varsa dilinde de o vardır. O yüzden dil kişiliğimizi ele veren en büyük ipucudur.

Nelük malka munça suk ol bu özüng

Köngülde gamıng ol tilingde sözüng

Borur sen bu maling yagingka kalur

Uyadıp birürler saringu bözüng

Nefsin mala karşı neden bu kadar haristir?

Gönülde gamın ve dilinde sözün (hep) odur;

(kendin) gidersin, bu malın düşmanına kalır;

Sarınacık bezini de utandıkları için verirler (s. 74; 429-432).

Yüknekî, “Dilin Muhafazası” olarak adlandırdığı bu bölümde “sözün” önemine değinmiştir. Yüknekî’i; sözüme dikkat etmek, yalan konuşmamak, boş konuşmamak, az ve öz konuşmak, sır saklamak temel konularında dörtlükler oluşturmuştur.

“Dilim seni dilim dilim dileyim; her ne gelirse başıma senden bileyim.”, “Bana benden olur her ne olursa, başım rahat bulur dilim durursa.”, “El yarısı geçer dil yarısı geçmez.”, “Boğaz dediğin kırk düğüm kırk düşün bir söyle.”, “Dilin kemiği yoktur ancak çok kemik kırar.” gibi günümüzde yaygın olarak kullanılan birçok atasözü, deyim ve özlü sözün temel kaynaklarından birisi de Atabetü’l Hakâyık’tır (Pilav, 2018). Konunun önemi sözlü kültürümüzde de oldukça çok anlatılmaktadır.

4.8.5. Öğüt

Atabetü'l Hakâyık, konusu itibariyle ahlakî öğütler kitabıdır. Eserin tamamı öğütlerden oluşur. Bilgimiz olan bir konuda insanlara öğüt vermek de bir sorumluluk olduğu için bu bölümde de bazı öğütlere yer verdik.

Türkçe Sözlükte (1998, s.1721-1722), “Bir kimseye yapması veya yapmaması gereken şeyler için söylenen söz, nasihat.” şeklinde tanımlanan öğüt kültürümüzün önemli bir parçasıdır. İnsan hayatı her şeyi yaşayarak öğrenecek kadar uzun değil, bu yüzden daha önceden çeşitli tecrübeler edinmiş insanların tavsiyelerini dikkate almak doğru yaşamak için önemlidir. Onların öğütlerine kulak vermek bizi çoğu dertten kurtaracaktır. Atasözleri gibi öğütler de bizim için kılavuz görevi görürler. Öğütleri dinlemek kadar söylemek de önemlidir. Çünkü verdiğimiz öğütlerden sorumluyuzdur. Yanlış öğütler vermek insanlık için son derece tehlikelidir.

Yüknekî, aşağıdaki dörtlükte okurlardan öğüdüne kulak vermelerini istemektedir. Alçakgönüllülüğün önemini öğütlediği bu dörtlükte öğüdünün önemine de değinmektedir.

Yana bir kereklig sözüm bar sanga

Ayayım men anı kulak tut manga

Ol ol kim tekebbürni yirdin salıp

Tevazu'nı berk tut yapuş ked anga

Sana lüzumlu bir sözüm daha var,

Bana kulak ver, onu (sana) söyleyeyim;

O (söz) şudur: kibri yere çalıp,

Tevazuu sıkı tut ve ona kuvvetle sarıl (s. 61; 265-268).

Yüknekî, aşağıdaki dörtlükte öğüt kelimesine yer vermektedir. Uzun uzun düşünmenin kimseye bir faydasının olmadığını, uzun uzun düşünmek yerine işimize, hayatımıza bakmamız gerektiğini öğütlemektedir.

Yime pendim al kel uzatma emel

Emel asrasında busuglı ecel

Emel timişim dost uzun sanmak ol

Uzun sanma sakın çöküş kıl 'amel

Gel, yine öğüdümü dinle, fazla emel besleme;

Emelin altında ecel saklıdır;

Ey dost, emel dediğim, uzun düşünmektir;

Düşünceyi uzun etme, (daha) çok amel kıl (s. 64; 293-296).

Öğüt vermek, sadece yaşadığımız topluma değil bütün insanlığa karşı sorumluluğumuzdur. Bildiğimiz, yaşadığımız ya da tecübe ettiğimiz bir şeyi başkalarına söylemeliyiz ki onlar da faydalansın ya da zararlara karşı kendilerini korusunlar. Edip Ahmed Bin Mahmud Yüknekî, bu eseriyle bize karşı olan sorumluluğunu yerine getirmiş, doğru bildiklerini, hayatta öğrenip ya da gözlemlediklerini bizimle paylaşmıştır.

4.8.6. Hadis

Devellioğlu (2010, s. 356) hadis, “Peygamberimizin kutsal sözü, hadisten bahseden ilim.” şeklinde tanımlanmaktadır.

“Kur-an’ı Kerim’deki açıklanması gereken yerleri açıklama, emir ve yasakları insanlara bildirme, Kur-an’ı Kerim’de hükmü olmayan konularda hüküm koyma, bireysel ve toplumsal hayatın tüm alanlarında kişileri ahlaken geliştirmek amacıyla Hz. Muhammed’in söylemiş olduğu sözler” (Dinî Terimler Sözlüğü, 2009, s.113).

İslamiyetin kabulünden sonraki ilk eserler arasında yer alan Atabetü'l Hakâyık, yazıldığı dönem gereği konular işlenirken ayet ve hadislerden oldukça faydalanılmıştır. Aşağıdaki dörtlüklerde hadislere hatırlatmada bulunulmuştur. “Bilgiyi, Çin’de bile olsa, arayınız” dizesi bize “İlmi Çin’de bile olsa talep ediniz.” hadisini hatırlatmaktadır (Çalka, 2018).

Bilig birle alim yokar yokladı

Biligsizlik erni çökerdi kodı

Bilig yund usanma bil ol hak resul

Biling çinde erse siz arkang tidi

Âlim bilgi ile yükseldi,

Bilgisizlik insanı aşağı düşürdü;

Bilgiyi ara, usanma; bil ki, o hak resül:

“Bilgiyi, Çin’de bile olsa, arayınız” dedi (s. 46; 71-72).

Resül: “İnsanı yüzü koyun atâşe atan dildir” dedi, dizesiyle “Kurtuluş içi dilini tut, evinde otur, günahların için ağla.” hadisini hatırlatmaktadır (Çalka,2018).

Küdzgil tilingni kel az kıl sözüng

Küdezilse bu til küdezlür özüng

Resul erni otka yüzün atguç

Til ol tidi yığ til yul ottın yüzüng

Dilini sıkı tut, gel, sözünü kısa kes;

Dil koparsa, kendin korunmuş olursun;

Resül:-“İnsanı yüzü koyun atâşe atan dildir” dedi;

Dilini sıkı tut, yüzünü ateşten kurtar (s. 53; 157-160).

“Resul, dünya için tarladır demiş/ Tarlada çalış-çabala ve iyilik ek.” dizeleriyle “Dünya Ahiretin tarlasıdır.” hadisi hatırlatılmaktadır (Çalka, 2018).

Bu dünya nengindin yigü kedgülik

Al artuk tileme vebal yüdgülik

Tarıklık tip aymış ajunni resul

Tarıklıkta katlan tarı edgülik

Bu dünya malından yiyecek ve giyecek (kadarını) al;

Fazlasını isteme, (fazlası) yüklenecek vebaldir.

Resul, dünya için tarladır demiş;

Tarlada çalış-çabala ve iyilik ek (s. 55; 189-192).

“Ululuk benimdir, siz üzerinize almayın.” dizesiyle “Allah tevazu göstereni yükseltir, kibirleneni ise rezil eder.” hadisine hatırlatma yapılmıştır.

Tevazu kılığını kötrür idi

Tekebbür tutarerni kemşür kodı

Ulugsınma zinhar ulug bir bayat

Ulugluk mening siz alınmang tidi

Tevazu göstereni Tanrı yükseltir,

Kibirli olanı aşağı atar;

Ululuk taslama, sakın, ulu yalnız Tanrı'dır,

O “Ululuk benimdir, siz üzerinize almayın” dedi (s. 63; 281-284).

Atabetü'l Hakâyık'ın içerdiği ayet ve hadislerin o dönem insanının anlayışına uygun bir şekilde manzum olarak Türkçe'ye çevrildiği ve üzerinde yorum ve değerlendirmeler yapıldığı görülmektedir. Bu yorum ve değerlendirmelerle birlikte bu esere bir ahlak kitabı demek yanlış olmaz (Çalkan, 2018). Eser, İslamiyeti Türkçe anlatması yönüyle de önem taşımaktadır. Ayet ve hadisleri bilmek, anlamak ve uygulamak da sorunluluklarımız arasındadır.

4.9. Vatanseverlik

Vatan, insanların kültürel, sosyal ve çeşitli değerlerle bağlı olduğu toprak parçasıdır. Vatan sevgisi, birlik ve beraberliğimizin perçinlendiği kutsal bir değerdir. Bu uğurda anadan, yardan, evlattan hatta candan bile vazgeçilmiştir. Vatan uğruna nicelerimiz şehit olmuştur (Memiş, 2013). Yüknekî, eserinde vatan ve millet sevgisini dil sevgisi altında işlemiştir.

Tablo 4.9 Vatanseverlik Değeri Frekans Dağılımı.

Vatanseverlik	
Alt Değerler	f
Dilini Sevme	2
Atasözü	7

4.9.1. Dilini Sevme

Toplumları bir arada tutan temel değerlerden birisi de dildir. En güçlü iletişim aracı olan dil, insanlar arasındaki bağı kuvvetlendirir. Güzel konuşmak, insanlarla güzel iletişim kurmak her açıdan önemlidir.

Bitirdim kitabı meva'iz mesel

Okısa tatır til yimiş teg 'asel

Kim erse bu sözke adınlar sözün

Teng ese tenggedi dürüstka bedel

Kitabı mevızalar şeklinde yazdım;

Dil okursa, bal yemiş gibi, tatlı olur;

Kim bu sözü başkalarının sözü ile mukayese ederse,

Hakikiyi sahte ile mukayese etmiş olur (s. 77; 465-468).

Aşağıdaki dizelerde Yüknekî eserini Kaşgar dili ile yazdığını, bu dili bilen herkesin kitabını okuyup, anlayabileceğini belirtmektedir. İnsan ancak bildiği dilin inceliklerini bilebilir, bilmediğimiz şeylere bilirim demek de ayıptır.

Tamamı erür kaşgari til bile

Ayıtınış edib rikkat-i dil bile

(Eserin) bütünü Kaşgar dili iledir,

Edip (bunu) gönül rikkati ile söylemiştir (s. 80; 499-500).

Eger bilse Kaşgar tilin her kişi

Bilür ol edibning ne kim aymışı

Kaşgar dilini bilen herkes

Edibin ne söylediğini anlar (s. 80; 501-502).

Kişi tilni bilse bilür ma'nisin

Bilür men tise 'ayb özi bilmesin

İnsan dili bilirse, manasını da bilir;

Kendi bilmediğine, bilirim, demesi ayıptır (s. 80; 503-504).

Sözümüzü değerli kılan etkenlerden birisi de kullandığımız dile hâkim olmamızdır. Anlatmak istediklerimizi en güzel şekilde ancak kullandığımız dile hâkim olarak anlatabiliriz. Yüknekî, aşağıdaki dörtlükte bir gün ölüp gideceğini, ölmeden önce arkasında ölümsüz bir eser bırakmak istediği için bu Türkçe kitabı yazmış olduğundan bahsetmektedir. Burada Türkçeye verdiği önemi bir kez daha görmekteyiz.

Anın uş çıkardım bu Türkî kitib

Kerek kıl tap ey dost kerek kıl itib

Bitirdim bu tangsuk turaf sözlerin

Kalı barsa özüm sözüm kalsu tip

Onun için işte bu Türkçe kitabı çıkardım,

İster bunu kafi bul, ey dost, ister ilave et,

Eğer kendim gidersem, sözüm kalsın diye,

Bu (kitabı) nadide ve zarif sözler ile yazdım (s.78; 473-476).

İnsan yaşadığı toplum ve toprakla birlikte vardır. Toprağı, dili, dini bir milleti oluşturan unsurlardır. Bu unsurları korumak için yeri gelmiş ölmüştür. Vatanseverliğin bir bağı da anadilini sevmektir. Çünkü aynı dili konuşan insanlar aynı duyguları yaşayıp, aynı düşünebilirler. Vatanı sevmek dilimizi, Türkçeyi de sevmek demektir. Dil sevgisi yani Türkçeye verilen önemin beş beyitte ve dörtlükte ele alındığı tespit edilmiştir. Yüknekî, eserini Kaşgar dili ile yazdığını ve Kaşgar Türkçesini bilen herkesin kendisinin ne söylemek istediğini anlayacağını söylemiştir. Türkçe yazdığı bu kitapta sözünün edep ve nasihat olduğunu belirten Yüknekî, sözlerinin anlaşılacağına ve ders alınacağına inanmaktadır.

4.9.2. Atasözü

“Atalar sözü, darb-ı mesel, sav. Kim tarafından söylendiği belli olmayan, doğrusu zamanla söyleyeni unutulmuş ve halkın ortak malı olmuş, insana öğüt ve ders veren, insanın dünya hayatındaki durumunu açıklayan ‘hüküm şeklinde nakledilen’ hikmetli, özlü sözler” (Karataş, 2014, s. 68).

Atalar sözünün bilinen en eski örneklerine Göktürk Kitabeleri, Divânü Lügati’it Türk ve Uygur dönemi yazılı metinlerinde rastlamaktayız (Güzel, 2012, s. 62).

Atasözleri de kültürümüzün önemli miraslarındandır. Atalarımızın yaşadıkları deneyimler sonucu edindikleri izlenimleri kısaca anlatan özlü sözlerdir. Esasen hepsi de kural niteliğindedir. Yazarımız Edip Ahmed Yüknekî de eserinde atasözlerine yer vermiştir. Dilimiz ve dilimizi oluşturan her şey vatan sevgisiyle bağdaştırılır. Çünkü vatan, bayrak, dil, din bir milleti oluşturan temel öğelerdir. Bu yüzden atasözlerini vatanseverlik kök değeri altında işlemeyi uygun gördük.

Günümüzde “Rüzgar eken fırtına biçer.” şeklinde söylenen atasözümüze Yüknekî, aşağıdaki dörtlükte “Diken eken üzüm biçmez.” şeklinde yer vermiştir. Ne yaparsak mutlaka onun karşılığını alırız, anlamına gelen bu atasözünü Yüknekî, insanlara iyilik yapmamızı öğütlediği dörtlükte yer vermiştir.

Eren hayrı şerri küsep keçmez ol

İsiz edgü işke yanut kiçmez ol

Aya edgü umgan isizlik kılıp

Tiken edlegen er üzüm biçmez ol

İnsanların iyilik ve kötülükleri arzu etmekle geçmez,

İyi işin de kötü işin de karşılığı gecikmez;

Ey kötülük yapıp, iyilik uman (kimse)

Diken eken üzüm biçmez (s. 70; 373-376).

Yüknekî, aşağıdaki dörtlükte de “Dilini muhafaza altında tut, dışın kırılmasın.” diyerek sözün öneminden bahsederken bu atasözünü kullanmıştır. Günümüzde “Sözüne dikkat et ki başın gitmesin, dilini tut ki dışın kırılmasın.” şeklinde de kullanılmaktadır.

Eşitgil biliglig negü tip ayur

Edebler başı til küdezmek tiyür

Tiling bekte tutgul tişing sınmasun

Kalı çıksa bektin tişingni sıyur

Dinle bilgili ne diyor:

Edeplerin başı, dili gözetmektir;

Dilini muhafaza altında tut, dışın kırılmasın;

Eğer muhafaza altından çıkarsa, dışını kırar (s.50; 129-132).

Aşağıdaki dörtlükte yer alan “Ellerin en kutlusu veren eldir: Alıp da vermeyen el ellerin kutsuzudur.” sözü de “Veren el, alan elden üstündür.” atasözünü çağrıştırmaktadır. Cömertliğin önemi anlatılmaktadır.

Tabi’atta yigi ‘adet ‘aybsuzı

Akıllık erür bil buhul körksüzi

Eliglerde kutlugr birigli elig

Alıp birmegen ol elig kutsuzı

Tabiatlerin en iyisi ve adetlerin ayıplanmayanı

Cömertliktir; bil ki, hasislik (bunların en) çirkinidir.

Ellerin en kutlusu veren eldir:

Alıp da vermeyen el ellerin kutsuzudur (s.60; 249-252).

“Ok yarası kapanır fakat dilin açtığı yara kapanmaz.” Halk arasında: “Bıçak yarası geçer, dil yarası geçmez.” şeklinde kullanılan atasözünde, okun (bıçağın) yol açtığı yara maddi acı verir; yara kapanınca acısı kaybolur, izi de yok olur. Ancak acı, dokunaklı, kalp kırıcı sözler manevi bir acı verir; her hatırlamada insanın canını acıtır anlamı vardır (Demir, 2013, s.48).

Hiredliġmu bolur tili boş kişi

Telim başnı yidibu söz til boşı

Öçüktürme erni tilin bil bu til

Başıktursa bütmez büter ok başı

Boş- boğaz adam akıllı olur mu?

Bu boş-boğazlık ve ağız gevşekliği çok başları yedi.

İnsanı dil ile kızdırma; bil ki, ok yarası kapanır,

Fakat dilin açtığı yara kapanmaz (s. 51; 137-140).

Yüknekî aşağıdaki dörtlükte “Bin kişi dostun olsa çok görme; bir kişi düşmanın olsa azımsama.”sözüyle günümüzdeki “Bin dost az, bir düşman çok.” atasözünü kullanmıştır. Dostlarımızdan bize bir zarar gelmez ama bir tane bile düşmanımız olsa pek çok zarar gelebilmektedir.

Ukup sözle sözni ivip sözleme

Sözüng kizle kidin başıng kizleme

Ming er dostung erse öküş körmegil

Bir er duşman erse anı azlama

Sözünü düşünerek söyle, acele etme;

Sözünü sakla ki, sonra başını saklamayasın.

Bin kişi dostun olsa, çok görme;

Bir kişi düşman olsa, azımsama (s. 69; 357-360).

Aşağıdaki dörtlükte arkadaşın öneminden bahsetmektedir. Burada geçen “İnsanın arkadaşı iyi olursa kendisi de iyi olur.” sözü “Bana arkadaşını söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim.” ve ya “Üzüm üzüme baka baka kararır.” atasözlerini destekler niteliktedir. Arkadaşlarımız bizim hayata yansımamızdır. Arkadaşlarımızı hem etkiler hem de onlardan etkileniriz. Bu sebeple iyi arkadaşlar edinmeye dikkat etmeliyiz.

Yine aynı dörtlükte yer alan “Kötüye yaklaşma, kötü sohbeti seni hemen kötü huylu yapar.” sözü de “Kır atın yanında duran ya huyundan ya suyundan.” veya “Körle yatan şaşkı kalkar.” atasözlerini akıllara getirmektedir. Yakınımızda olan insanların hareketlerinden mutlaka etkileniriz.

İşi edgü bolsa er edgü bolur

Er iş edgüsindin öküş hayr bulur

İsizke yavuma isiz suhbeti

Sini terkin isiz kılıklıg kılur

İnsanın arkadaşı iyi olursa, kendisi de iyi olur;

İnsan arkadaşının iyi olmasından çok hayır görür;

Kötüye yaklaşma, kötü sohbeti

Seni hemen kötü huylu yapar (s. 71; 377-380).

Yüknekî, aşağıdaki dörtlükte yer alan “Bal nerede ise, arısı beraberdir; baldan önce arının zehri tadılır.” bir emek çekmeden, çaba sarf etmeden bir kolaylığa ulaşamayacağını belirtmektedir. Bu da bize “Emeksiz yemek olmaz.” atasözünü anımsatmaktadır.

Bu ajun mezese katıglıg meze

İzase öküşrek mezese aza

Asel kayda erse bile arısı

Arı zehri tatgu aseldin oza

Bu dünyanın tadı karışıktır,

Eziyeti daha çok ve tadı azdır;

Bal nerede ise, arısı beraberdir;

Baldan önce arının zehri tadılır (s. 75; 437-440).

Dil, o dili kullanan insanları bir arada tutan çok kuvvetli bir bağıdır. Görüyoruz ki Yükneki'nin XI. yüzyılın sonları ile XII. yüzyılın başlarında yazmış olduğu bu eserde yazdıklarını bugün hala kullanıyorsak bu bize dilin, kültürün nasıl kuvvetli bir bağ olduğunu göstermektedir. Dile, dilin her ayrıntısına verdiğimiz önem bizde vatan sevgisini de güçlendirmektedir.

4.10. Yardımseverlik

Türkçe Sözlükte (1998), "Kendi gücünü ve imkânlarını başka birinin iyiliği için kullanma, muavenet." şeklinde tanımlanan yardım toplulukları bir arada tutan evrensel değerlerden birisidir. Türk Milleti'nin en önemli özelliklerinden birisidir. Tarih boyunca yardıma ihtiyacı olan herkese Türk Milleti yardım elini uzatmakta tereddüt etmemiştir. Bu özelliği Türk Milleti'ne aynı zamanda yüksek değerlere sahip olan iyilik, cömertlik, şefkat gibi kavramları katmıştır. Yardımsever insanların en büyük özelliklerinden biri de tokgözlü olmalarıdır. Yardımseverlik kök değerinin altında iyilik, cömertlik, şefkat ve tokgözlülük değerleri verilmiştir.

Yardımseverlik çok çeşitli anlamlarda düşünülebilir. Sadece vermek anlamında değil, beraberinde merhametli olmayı, cömert olmayı getirir.

Tablo 4.10 Yardımseverlik Değeri Frekans Dağılımı.

Yardımseverlik	
Alt Değerler	f
İhsan/İyilik	4
Cömertlik	9
Şefkat (Merhametli olma)	1

4.10.1. İhsan/İyilik

Şu dünyadaki en iyi şeylerden birisi de hiç şüphesiz insanlara iyilik yapmaktır. İyilik yapan kimse hem karşısındaki insanı mutlu eder hem de kendisi mutlu olur. İnsanı insan yapan değerlerdendir iyilik yapmak. Toplumları yöneten insanlar ne kadar yetenekli, kendini geliştirmiş, insanî yönden duyarlı olursa o toplumlar da o kadar huzurlu ve mutlu olur. Yüknekî de aşağıdaki dizede Muhammed Dâd İspehsalar Bey'in çok iyi bir insan ve yönetici olduğunu, hiç kimseyi övmek istemeyen ya da övgüyü bilmeyen bir insanı bile dile getirdiğini belirtiyor. Hatta Bey'in düşmanlarının bile Onun iyi bir insan olduğunu itiraf ettiklerini belirtmektedir. Yüknekî'ye göre görüyoruz ki iyilik yapan insanlara hiç kimse kayıtsız kalamamaktadır.

Ögü bilmez erke ögüt öğretür

Anıng birr u cudı bedi ihsanı

Onun iyiliği, cömertliği ve eşsiz ihsanı,

Medhetmesini bilmeyen kimseyi dile getirir (s. 45; 45-46).

Anıng bahşışindin bulıt uvtanur

Bu sözni bütün çın tutarduşmanı

Onun ihsanı karşısında bulutlar utanır;

Bu sözün doğruluğunu düşmanları da itiraf eder (s. 45; 57-58).

Yaratılış gayemiz iyiliktir. Amacımız iyi bir insan, iyi bir kul, iyi bir yönetici, iyi bir vatandaş, iyi bir ebeveyn vs. hep iyi olmaktır. Kısacık hayatımızda en büyük kazancımız yaptığımız iyiliklerdir.

Tiril edgü fi'lin köngüller alıp

İsizliktin özni singaru salıp

İter bolsang işni sanıp saknıp it

Kerekmü kereksiz mü kirtü bilip

İyi hareket et, gönüller alarak yaşa;

Kötülükten kendini bir yana çek,

Bir iş yapacaksan, düşünüp- taşınarak

Ve (onun) lüzumlu veya lüzumsuz olduğunu gerçekten bilerek yap (s. 70; 365-368).

Yüknekî, zamanın yani insanların eskisi gibi olmadığını; artık insanların verilen sözü tutma, emanete sahip çıkma, iyilik yapma gibi temel değerlere önem vermediğini aşağıdaki dörtlükte belirtmektedir. Yüknekî'ye göre bunlar kötülüğün ilk belirtileridir. Böyle başlayan kötülüğün devamı da gelecektir.

Kanı 'ahd emanet kanı edkülüg

Kidin künde hayr iş me kötrülgülüg

Başı bardı hayrning songı bargusı

Öngi keldi şerrning songı kelgülüg

Hani ahd, emanet; hani iyilik;

Son gün hayırlı işler de ortadan kalkacaktır;

İyiliğin başı gitti, sonu da gidecektir;

Kötülüğün başı geldi, sonu da gelecektir (s. 72; 389-392).

İyilik yapan ve başarı gösteren insanın ödüllendirilmesi adalet, ödülün fazla verilmesi erdemdir. Kişiyi maddi olarak ödüllendirmek imkânı yoksa aferinle, teşekkürle, övgü ile ve dua ile ödüllendirmek gerekir. B şekilde yapılan iyilik ödüllendirilmezse kötülük ortaya çıkar (Aksoy, 2015, s.68).

İyi olmak, iyilik yapmak herkes tarafından kabul gören, yüceltilen değerlerdir. Herkes iyi olsa iyilik yapmak için birbiriyle yarışsa hayatta sorun olarak ne kalır? İyilik yapan insan gönüller kazanır bu da bu hayattaki en büyük kazançtır.

4.10.2. Cömertlik

“Para ve malını esirgemedi veren, eli açık, selek, semih, ahi, bonkör” olarak tanımlanan cömertlik herkeste aranılan bir değerdir. İnsanlar birbirlerine karşı cömert olmalı ki mutluluk artsın, daha çok insan mutlu olsun. Yardıma ihtiyacı olanlar daha az olsun.

İnsanlar arasında sevilme istiyorsak cömert olmalıyız. Her çağda her toplumda cömert insanlar sevilmiştir. Özellikle devlet adamlarının cömert olması çok önemlidir. Yükneki, Dad İspehsalar Bey’in diğer iyi özellikleri gibi cömertliğine de vurgu yapmadan geçememiştir. Bey’in iyiliği ve cömertliği herkesi onunla ilgili güzel şeyler söylemeye teşvik etmektedir.

Ögü bilmez erke ögüt öğretür

Anıng birr u cudı bedi ihsanı

Onun iyiliği, cömertliği ve eşsiz ihsanı,

Medhetmesini bilmeyen kimseyi dile getirir (s. 45; 45-46).

Şimaktin edizrek tutar himmet ol

Sehası mekarim iki dermanı

O himmeti simakten daha yüksek tutar;

Cömerdliği ve keremi(onun) iki dermanıdır (s. 45; 49-50).

Yüknekî, İspehsalar Bey'in özelliklerini büyük din ve devlet adamlarına benzemektedir. Sabır da Hz. Ömer'e benzetilen Bey, cömertlikte Hz. Osman'a benzetilmiştir.

Salabet içinde 'umer tey erip
Sehavet semahat tutar 'usmanı

(O) metanette Ömer gibidir,

Cömertlikte Osman'a denktir (s. 45; 53-54).

Yüknekî, bilime, bilgiye çok önem vermektedir. Buna da eserinde bolca yer vermiştir. Dostlarına seslenen Yüknekî, bilgili insanların örnek alınmasını öğütlemektedir. Çünkü bilgili insanın her şeyi farklıdır. Bilgili ve dürüst olmalıyız. Doğru sözlü olmalıyız. İyi özelliklere sahip olursak mutlu oluruz. Yüknekî, konuştuklarımıza dikkat etmemizi nasihat ediyor. Eğer bir söz söylüyorsak bundan emin olarak söylemeliyiz. Eğer bir kişiden övgüyle bahsedeceksek cömert insanlardan bahsetmeliyiz. Cömertliği öven yazarımız cimriliği de yermektedir.

Aya dost biliglig izin izlegil
Kalı sözleseng söz bilip sözlegil
Akı erni öggil öger erse sen
Bahılka katıg ya okun kezlegil

Ey dost, bilginin izini takip et;

Eğer söz söylersen, sözü bilerek söyle;

Öğersen, cömert adamı öğ,

Hasise kuvvetli yay ve ok ile nişan al (s. 58; 225-228).

Yüknekî, burada kimseye minnet etmeyen gönüllerin cömert insanlara karşı daha yumuşak hale geldiğini, cömert insanların her türlü isteklerine ulaştığını, cimriliği kimsenin sevmediğini fakat cömertliğin tüm halk tarafından övülen bir davranış olduğunu anlatmaktadır.

Toplumda bazı insanlar vardır herhangi bir işini para vererek bile yaptıramaz. Bazı insanlar da vardır ki sadece bir selamı ile yaptırır. Bu insanlar arasındaki fark ise o kişinin toplumda sevilip sevilmemesidir. Cömert insanlar herkes tarafından sevilir, değer görür. Cömertlik tüm diğer olumlu özelliklerin üstünde gelir, diyor Yüknekî. Cömertlikle tüm olumsuzlukların üstesinden gelebiliriz. Oysaki açgözlü, cimri insanları kimse sevmez sevmediği içinde övmez, toplumda bir itibarı olmaz.

Egilmez köngülni akı er eger

Tegilmez muradka akı er teger

Bahıllıkni kanı öger til kayu

Akılıkni 'am has tözü halk ögr

Eğilmez gönülü cömert adam eğer;

Erişilmez murada cömert adam erişir.

Hasıslığı ögen dil hani, nerede;

Cömertliği âm, has, bütün halk öger (s. 59; 233-236).

Yüknekî, aşağıdaki dörtlükte yine cömertliğin önemine vurgu yapmıştır. Bu dörtlükte “övgü” yerine “sena” kelimesini tercih etmiştir. Cömert insan bilgisi ve cömertliği ile her işini yapabilmiş, insanlara yardım edebilmiş ve bu dünya güzel bir ad bırakmıştır.

Akı er biligni yete bildi kör

Anın sattı malın sena' aldı kör

Tirildi ulamsız ulamı bolup

Ajunda at edgü kodup bardı kör

Cömert adam bilgiyi yedebildi, bak.

Malını onunla sattı ve sena aldı.

Muhtaçların yardımcısı olarak yaşadı;

Bak, dünyada iyi bir ad bırakıp gitti (s. 59; 237-240).

Burada Yüknê, zenginlere seslenmektedir. Tanrı size verdiyse siz de ihtiyaç sahiplerine verin. Eğer zenginseniz ve malınızı ihtiyaç sahipleri ile paylaşmıyorsanız herkes size kötü sözler sarf eder, arkanızdan küfreder. Eğer malınızı fakirlerle paylaşırsanız daha da çok malınız olsun diye dua ederler. Eğer ihtiyacı olan insanlara malınızdan veriyorsanız toplayabildiğiniz kadar toplayın diye öğütlemektedir. Yüknê, zenginlere verdiği bu öğütlerle sosyal dayanışmayı da desteklemektedir.

Aya mal idisi akı edgü er

Bayat birdi erse sanga sen me bir

Yirilgen sökülgen tirip binmegen

Tirip birür erseng neçe tirse tir

Ey mal sahibi iyi ve cömert adam,

Tanrı sana verdi ise, sen de ver.

Yerilen ve sövülen kimse, toplayıp da vermeyendir,

Toplarda verirsen, toplayabildiğin kadar topla (s. 60; 245-248).

Tabi 'atta yigi 'adet 'aybsuzı

Akıllık erür bil buhul körksüzi

Eliglerde kutlugr birigli elig

Alıp birmegen ol elig kutsuzı

Tabiatlerin en iyisi ve adetlerin ayıplanmayanı

Cömertliktir; bil ki, hasislik (bunların en) çirkinidir.

Ellerin en kutlusu veren eldir:

Alıp da vermeyen el ellerin kutsuzudur (s. 60; 249-252).

Yüknekî, bu dörtlükte de halk arasında şerefli, ikbal sahibi, sevilen bir insan olmak istiyorsak cömert olmamız gerektiğini vurgulamaktadır. “Veren el alan elden üstündür.” diyen atalarımız sosyal yaşamlarında cömertliğe bolca yer vermiştir.

Bu budun talası akı er turur

Akılık şeref cah cemal arturur

Sevilmek tileseng kişiler ara

Akı bol akılık sini sevdürür

Bu halk arasında en iyi adam, cömert adamdır;

Cömertlik şeref, ikbal ve cemali artırır;

İnanlar arasında sevilmek istersen,

Cömert ol; cömertlik seni sevdirebilir (s. 61; 257-260).

4.10.3. Şefkat (Merhametli Olma)

Şefkat, Türkçe Sözlükte (1998, s: 2080) “Acıyarak ve koruyarak sevme, sevecenlik.” şeklinde tanımlanmıştır.

Şefkat, bir insanın yaşadığı bir olay ya da durum karşısında bizde oluşan acıma veya acıyarak ona yardım etmeye çalışma durumudur. İnsan yaratılış gereği diğer insan ve canlılara şefkat göstermelidir. Dinimizde de önemli yere sahip olan şefkat değeri mutlu ve huzurlu bir yaşam için gereklidir.

Yüknekî, eserini sunduğu Muhammed Dâd İspehsâlâr Bey’in topluma karşı şefkatli, doğru ve yumuşak dilli olduğundan bahsediyor. Ancak sinirlendiği zaman da bir o kadar sert olduğundan da bahsetmektedir.

Re’iyyetka müşfik selim til halim

Velikin buşarda sera arslanı

(O) reaya’ya karşı şefkatli, doğru ve yumuşak dillidir;

Fakat hiddetlendiği zaman Şera arslanı kesilir (s. 45; 51-52).

Toplumun her kesiminde Őekfat 6nemlidir. Bir annenin 6ocuğuna g6sterdiği Őekfat, bir hayvanseverin sokaktaki bir hayvana g6sterdiği Őekfat, bir 6Đretmenin 6Đrencisine ya da bir doktorun hastasına... Tabiki y6neticilerin de halkına karşı Őekfatli olması 6nemlidir. Y6neticiler de halkla vardır, halkla g66l6d6r. Halkına yeterince Őekfat g6stermeyen, halkının yaralarını sarmayan y6neticilerin de 6mr6 uzun olmamaktadır.

BÖLÜM V

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Toplumların gelişmesinde rol alan en önemli faktörlerden birisi de hiç kuşkusuz eğitimidir. Teknolojik ve bilimsel gelişmelerin yanı sıra çağın ihtiyaçlarına göre toplumların zaman zaman eğitim/öğretim politikalarını ve müfredatlarını geliştirmeleri ve güncellemeleri gerekir ki çağın ilerleyişinin gerisinde kalmassınlar (Arhan ve Karatay, 2019). Bu amaçla son yıllarda gerek dünya ülkelerinde gerekse ülkemizde, kültür aktarımında önemli bir yeri olan değerler öğretim programlarında yer almaya başlamıştır.

MEB'in güncellemiş olduğu ve 2018 yılında yayınlamış olduğu müfredatların özellikleri ana hatlarıyla; temel felsefeyi içeren, sekiz anahtar yetkinliği içeren, millî ve manevî değerleri içeren, bilimsel olarak daha anlaşılabilir (kolay ve sade), bilgi odaklı yerine bilgiye duyarlı ve yaşantısal, disiplinler arası bilimsel yaklaşımı esas alan, standart biçimsel ve içerik yapısına sahip şekilde özetlenebilir (Arhan ve Karatay, 2019). Burada da belirtildiği gibi yeni müfredatlarda millî ve manevî değerler de önemli bir yere sahiptir.

Millî Eğitim Bakanlığının güncellemiş olduğu müfredatların, millî ve manevî değerleri içermesi ve Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi'ne göre hazırlanması gibi yönleri göz önünde bulundurulduğunda, müfredatların ve ders kitaplarının ilk dönem Türkçe İslamî eserlerle bağlantılı olduğu görülmektedir (Arhan ve Karatay, 2019). İlk dönem Türkçe İslamî eserlerden Karahanlı sahasında ikinci büyük eser olan (birincisi Kutadgu Bilig), Atabetü'l Hakâyık içeriği ve yazıldığı dönem itibari ile oldukça önemlidir.

Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı'nın Uygulanması bölümünün Öğretim Programı'nın Özel Amaçları kısmında "*Edebî metinler aracılığıyla Türkçenin inceliklerini, Türk edebiyatının tarih içinde gösterdiği değişim ve gelişimi tanımaları*" ve "*Türk edebiyatına ait eserler aracılığıyla millî, manevî, ahlakî, kültürel ve evrensel değerleri anlamaları (s.12)*" özel amaçları yer almaktadır. Bu amaçlar, doğrudan ilk dönem Türkçe İslamî eserlerle bağlantılı amaçlardır (Arhan ve Karatay, 2019). Bu da bize değer aktarımında ve Türk Dili ve Edebiyatı öğretim programının hedefleri doğrultusunda Atabetü'l Hakâyık'ın önemli bir kaynak olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmamızda, Atebetü'l- Hakâyık adlı eserde 2018 yılı Türk Dili ve Edebiyatı öğretim programında yer alan kök değerlerin ne oranda yer aldığını belirlemek ve bu kök

değerlerle ilgili alt değerleri sınıflandırmak ve bunların Türk Dili ve Edebiyatı dersi değerler eğitimi sürecinde kullanımının önemini ortaya koymak amaçlanmıştır. Çalışmamız, bu bağlamda nitel araştırma yöntemlerinin doğasına uygun olarak tasarlanmış ve veri toplamak için de doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular betimsel analize göre bu bölümde tartışılmıştır. Türk Dili ve Edebiyatı programında yer alan kök değerler açısından ele alınan eserin incelenmesi sonucunda hem bu kök değerlerin hem de bu kök değerlerle ilgili alt değerlerin eserde ne oranda yer aldığı tespit edilmiştir. Edip Ahmed Bin Mahmud Yüknekî'nin bu eserinde incelediğimiz “adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik ve yardımseverlik” kök değerlerinden en çok “sorumluluk, öz denetim, sevgi ve yardımseverlik” kök değerleri ve bu kök değerlerle ilgili olan alt değerlere rastlanmıştır.

“Hakka ve hukuka uygunluk, hakkı gözetme” şeklinde tanımlanan adalet kavramı toplumumuzda önemli bir yere sahiptir. Toplumların huzur içinde yaşayabilmeleri için oldukça önemli olan adalet kavramı insanlığın var olduğu her dönemde önemini korumuştur. Adaletin olmadığı bir yerde huzur ve mutluluk da olmayacaktır. Adalet kök değerini “adil olma” alt başlığında inceledik. Yüknekî, eserinde üç beyit ve dörtlükte adalet kavramından bahsetmektedir. Bunlardan ilki adaletin en büyük uygulayıcısı olan Allah'ın adaletine değinir. Eğer Allah gerçekten adaletini kullanırsa bu tüm insanlar için de Yüknekî için de felaket olur. Çünkü biz insanlar hata yapmaya meyilli varlıklarız. Ancak bizim bu eksikliğimizi yüce Allah bildiği için affetme gücü de yine O'ndadır. Adaletin geçtiği diğer iki beyit ise yöneticilerin adaleti üzerinedir. Topluma yön veren insanların her şeyiyle örnek oldukları gibi adaletleriyle de örnek olmaları beklenir. Edip Ahmed Bin Mahmud Yüknekî'nin eserini sunduğu Muhammed Dad İspehsalar Bey, diğer pek çok özelliğiyle birliktede adaletiyle de övgüye layık görülmüştür.

Schwartz'ın bireysel değerler sınıflamasında “kişinin yakın olduğu kişilerin iyiliğini gözetme ve geliştirme” sınıfında yer alan dostluk değeri, Yüknekî'nin üzerinde durduğu bir diğer kök değerdir. Bu kök değerle ilgili toplam sekiz beyit ve dörtlük bulunmaktadır. Dostluk kök değerini “dostluk- düşmanlık”, “vefa-cefa” ve “dinî şahsiyetler” olarak üç alt başlıkta inceledik. Yüknekî, dostluk- düşmanlıkla ilgili iki dörtlük yazmıştır. Bu dörtlüklerin ilkinde dost seçiminin öneminden bahsetmiştir. Dost seçmek önemlidir çünkü karakter olarak dostlarımızdan etkileniriz. Atalarımız bunu “Üzüm üzümüne baka baka kararır.” sözüyle net olarak anlatmaktadır. İkinci dörtlüğe ise gerçek bir dost bulmanın zorluğundan

bahsetmektedir. İnsanların giderek vefasızlaştığından, dostluk değerine önem vermediğinden bahsedilmektedir.

Dostluk kök değerinin bir alt grubundaki diğer değer “vefa- cefa”dır. Sözlükte; sevgide sebat, sevgide durma, sevgi bağlılığı gibi anlamlara gelen bu değere Yüknekî, dört dörtlükte yer vermiştir. İnsanların kötü olduğundan, bu dünyanın cefa yeri olduğundan artık o eski insanî değerlerin unutulduğundan bahsetmektedir. Diğer dörtlükte; insanların birbirine olan bağlılığının giderek azaldığından şikâyet eden yüknekî, dost diye etrafımızda çok kişi olduğunu ama içlerinden birisinin bile gerçek bir dost olmadığından yakınmaktadır. Yine dünyanın düşmanlıkla, cefayla, eziyetle dolu olduğunu, insanlığın giderek kötüye gittiğini; kötü olanın insanlar olmasına rağmen herkesin “dünyaya” kötü dediğini aktarmaktadır. Son dörtlükte ise iyi, çalışkan insanların cefa ile karşılandığından; kıymetlerinin bilinmediğinden bahsedilmektedir.

Dostlukla ilgili bir diğer alt değer başlığımız dinî şahsiyetlerdir. Eserde bu bölüme ait bir tane dörtlüğe yer verilmiştir. Dostluk değerine Peygamber Efendimizin dostları da eklenmiştir. Bu dörtlükte Peygamber Efendimizin dostları ve aynı zamanda dört halife olan Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali’den bahsedilmiştir. Yüknekî, dörtlükte Hz. Ali dışındaki halifeler için farklı isimler kullanmıştır. Hz. Ebubekir için Atîk, Hz. Ömer için Fâruk, Hz. Osman için de Zinnûreyin ismini kullanmıştır. Atîk; Hz. Peygamber, kayın pederi (Peygamberimizin eşlerinden Hz. Aîşe, Hz. Ebubekir’in kızıdır.) ve en sadık dostu olan bu sahabeye “cehennemden kurtulmuş” olduğunu beyanla “ kölelik zincirinden kurtulan” kişinin durumuna benzeterk “Atîk” lâkabını vermiştir. Faruk; Hz. Ömer daha Müslüman olmadan önce yabancılara elçi olarak gönderilir, kabileler arası anlaşmazlıklarda hakem veya arabulucu olarak görevlendirilirdi. Verdiği kararlar ve söyledikleri doğru çıkardı. Müslüman olduktan sonra ölünceye kadar İslam’a hizmet etti. Cennetle müjdelenen on kişiden biridir. Zinnûreyin; Hz. Osman, önce Hz. Peygamberin kızı Rukiye ile onun ölümü üzerine diğer kızı Ümmü Gülsüm ile evlenerek iki kere Hz. Peygamber’e damat olmasından dolayı iki kere nurlanmış sayılarak Zinnûreyin lâkabı verilmiştir. Son olarak da Yüknekî, dörtlükte Hz. Ali’den bahsetmiştir. Dördüncü halife olan Hz. Ali, Peygamberimizin damadı ve amcası Ebutalib’in oğlu, Müslümanlığı kabul eden ilk dört kişiden biridir. Cennetle müjdelenmiş on kişiden birisi (Çağbayır, 2009, s.14-15). Böylece Yüknekî, hem dinî anlamda hem de toplumsal yaşamda dostluk değerini ve bu değerini önemini bizlere anlatmaktadır.

“Doğru ve dürüst olma durumu” şeklinde tanımlanan dürüstlük kök değeri pek çok alt değeri içermektedir. Bunları “doğruluk, şerefli olmak, sır saklamak, haram- helale dikkat etmek” şeklinde sayabiliriz. Toplamda on bir beyit ve dördlükten oluşan bu bölümün ilk alt değeri doğruluktur. Yüknekî'nin doğruluk ile ilgili en çok üzerinde durduğu konu ise yalan söylemek ve boşboğazlık etmektir. Bu ikisinin olduğu insanlardan kesinlikle uzak durmamızı öğütlemektedir. Doğru sözlü olmak çok değerli, bu söz için dilin ziyneti benzetmesinde bulunulmuştur. Dilimizi sıkı tutmanın gereği de son derece önemli görülmüş bunun önemini anlatmak için de “İnsanı yüzü koyun ateşe atan dildir.” sözü kullanılmıştır. Yüknekî'ye göre o kadar doğru ve doğru sözlü bir insan olmalıyız ki düşmanlarımız bile söylediğimiz sözün doğruluğunu inkâr edememeliler. Yüknekî, bu bölümde yine doğru sözü bala, yalan sözü de soğana benzetmiştir. Başka bir dördlükte ise doğruluğu giyilebilecek en güzel elbiseye benzetmiştir.

Dürüstlikle ilgili bir diğer alt değer de şerefli olmaktır. Bu konuyla ilgili bir beyit bulunmaktadır. Yüknekî, Muhammed Dad İspehsalar Bey'in özelliklerinden birisinin de şerefli bir insan olması olduğunu belirtmektedir. Dürüst insanın kensine olan saygısı, şerefine verdiği önem oldukça değerli görülmektedir.

Sır saklamak da dürüstlük alt değerlerinden birisidir. Yüknekî sır saklamanın önemi ile ilgili iki dördlük yazmıştır. Bunların ikisinde de sırrımızı kimseye söylememeyi öğütlemektedir. En yakın arkadaşımız da olsa sırrımızı kimseye söylememeliyiz. Bunun nedenini de şöyle açıklamaktadır: “Sırrın kendinde sabretmez ve saklanmazsa, arkadaşında sabreder mi; bunu iyi düşün.” Diğer dördlükte ise saklayamadığımız sırrımız herkes tarafından öğrenilip insanlar arasında gülünç duruma düşebileceğimiz konusunda bizi uyarmaktadır.

Dürüstlikle ilgili son alt değerimiz dinî niteliktedir. Haram ve helâl farkını gözetmek, haramdan kaçınıp helâl olanı yapmak. Dinimizce yasak olan şeyler bizim için haramdır. Bunlardan kaçınmalı ve her zaman helal olanı yapmaya çalışmalıyız. Dürüst insan buna dikkat eder. Yüknekî bu konuyla da ilgili olarak iki dördlük yazmıştır. İnsanların haram yerken utanmadıklarından şikâyet etmektedir. İkinci dördlükte ise mal hırsı yüzünden gözü dönmüş insanların bu malı nasıl kazandıklarına “haram mı, helal mi?” hiç önem vermediklerinden bahsetmektedir.

Atabetü'l Hakâyık'ta en fazla yer alan değerlerden ikinci sırada öz denetim kök değeri gelmektedir. Öz denetimle ilgili 25 beyit ve dördlük belirlenmiştir. İnsanın düşünce ve hareketlerine yön vermesi, kısıtlaması ve denetleyebilmesi şeklinde tanımlayabileceğimiz öz

denetime “oto kontrol” de diyebiliriz. Atebetü’ l Hakâyık’ta, öz denetimle ilgili belirlediğimiz alt değerler şu şekildedir: utanmak, ayıp, nefis, düşünmek, cimrilik, açgözlülük, tokgözlülük, dünya hayatına meyl etmemek. Bunlardan ilki olan utanmakla ilgili üç dörtlük bulunmaktadır. Yüknekî bu dörtlükerden ilkinde insanların yaptıkları yanlışlardan dolayı utanmadıklarından yakınmaktadır. Utanmak, kötü bir durum ama insanın yaptığı bir hatadan dolayı utanıyor olması da bir iyi niyet göstergesidir. Hem yapıp hem de utanmamanın ne kadar büyük bir değer yozlaşması olduğuna dikkat çeken Yüknekî, haram mı helal mi diye bir kaygı da taşımadıklarından söz etmektedir. Utanmakla ilgili başka bir dörtlükte ise açgözlü insanlardan bahsedilmektedir. Açgözlülüğün ne denli kötü olduğu; bu dünyadaki tüm gayretini mal biriktirmek için harcayan insanların bu kıymetli mallarının bir gün öldükleri zaman düşmanlarına kalacağını, o kadar malın içinde bir kefeni bile insanlar utandıkları için kıyıp da verecekler, ifadesiyle anlatmaktadır. Utanmakla ilgili son dörtlükte ise insanlar arasında utanılacak duruma düşmemenin önemi vurgulanmaktadır. İnsanların anlamadıkları bir şeyi anlamış gibi konuşmaları onları utanılacak duruma düşürmektedir.

Öz denetimle ilgili bir diğer alt değerimiz de ayıptır. Bu alt değeri utanmak alt değeriyle ilişkilendirmek yanlış olmaz. Çünkü ayıp saydığımız şeyler karşısında utanılması, beklenen bir durumdur. Bilmediğimiz şeyler hakkında bilgi sahibi gibi konuşmak ayıplanılacak bir davranıştır. Dilimize hâkim olmayı da gerektirir ki bunun için de öz denetimimiz güçlü olmalıdır.

Öz denetimle ilgili bir diğer alt değer ise öz denetimle birbirine çok yakın değerler olan insanın nefisine hâkim olmasıdır. Yüknekî, insanın nefisine hâkim olması gerektiğini açgözlülük örneği üzerinden anlatmaktadır. Hangi konuda olursa olsun aşırıya gitmek iyi değildir. Bunun için nefsimizi kontrol altına almamız gerekmektedir. Yüknekî, Atebetü’l Hakâyık’ta pek çok önemli öğütte bulunmaktadır. Her bir dörtlükte pek çok değer yer almıştır. Açgözlülüğün zararını anlattığı dörtlüğünde nefis, utanmak, vefasızlık gibi pek çok değer yer almaktadır.

Öz denetimle ilgili alt değerlerden birisi de düşünmektir. Bir işe başlamadan önce onu iyice düşünüp ondan sonra harekete geçmemiz bizi sonradan üzüleceğimiz durumlardan korur. Yüknekî, düşünceyle ilgili ilk dörtlükte düşünceyi uzun tutmamak gerektiği konusunda uyarılmaktadır. Çünkü uzun düşünmek de hiç düşünmeden iş yapmak gibi insanı olumsuz etkiler. Diğer bir dörtlükte ise işin başında iyice düşünüp sonu iyi olacak işlere girişmemizi

öğütlemektedir. Düşünce ile ilgili son dörtlük ise olumsuz konuları kendimize düşünce etmememiz konusundadır.

Öğretim programında yer alan kök değerlerden birisi de sabırdır. “İnsanın başına gelen sıkıntı verici, üzücü durumlara karşı geçeceği günü bekleme” diye tanımlayabileceğimiz sabır değeri evrensel bir değerdir. Eserde altı beyit ve dörtlükte yer almaktadır. Sabır kök değeri altında; sabırlı olmak ve kaza-kader alt değerlerini oluşturduk. Sabırlı olmak, övülen bir değerdir. Çünkü insanın başına gelen kötü bir olayda isyan etmemesi, durumu daha da zorlaştırmaması bağenilen bir davranıştır. Yüknekî'nin ilk beyitinde sabır; eserini sunduğu Muhammed Dad İspehsalar Bey sabırlı olması yönünden Hz. Ömer'e benzetilmiştir ve sabır, övgüyle bahsedilen bir değer olmuştur. Diğer bir dörtlükte başımıza gelen zorluk ve zahmetlere sabretmemizi öğütleyen Yüknekî, sabırla ilgili son dörtlükte ise sabrettiğimiz sürece bunun mükâfatını göreceğimizi, sabrımızın karşılığında sevap kazanacağımızı öğütlemektedir.

Başımıza gelen pek çok olayı kadere bağlarız. Yüknekî, başımıza gelen her şeyin kaderle geldiğini, bizim başka sebepler aramamızın yersiz olduğunu öğütlemektedir. Bu konuyla ilgili şu örnekleri vermektedir: “Ayağa diken kader ile batar.”, “Geyiği tuzağa düşüren kaderdir.”, “Havada uçan kuşlar, kader ile hem kola konar hem kafese girerler.” Ne yaparsak yapalım kaderimizi değiştiremeyeceğimizi de “Koşanın koşmaması mukadderse, vursan da koşmaz; kuvetli yay kurmakla kader geri çevrilmez.” sözleriyle anlatmaktadır. Kaderimizde üzüntü çekmek varsa bundan şikâyet etmeden sabretmemiz gerektiği de öğütlenmektedir.

Türk Dili ve Edebiyatı öğretim programında yer alan kök değerlerden birisi de saygıdır. Saygı, evrensel bir değerdir. Dünyanın neresine gidersek gidelim insanlar kendilerine saygı duyulmasını isterler ve saygı gösterdikçe saygı görürler. Saygı değerine on bir beyit ve dörtlükte yer verilmektedir. Saygı kök değeri dört alt değer başlığında gruplandırılmıştır. Bunlar: alçakgönüllülük, selam vermek, empati kurmak ve dinlemektir.

İnsanlar, sevdiği insanlara içtenlikle saygı duymaktadırlar. İnsanlar arasında sevilmenin bir yolu da alçakgönüllü olmaktan geçer. Yüknekî, alçakgönüllülüğün insanlardaki iyi duyguları ortaya çıkaran bir anahtar olduğuna dikkat çekmekte ve insanlar tarafından seilmek için alçakgönüllü olmayı öğütlemektedir. Alçakgönüllü olmayı önemli sözlerinden birisi olarak özellikle belirtmiştir. Yüknekî, Atabetü'l Hakâyık'ta yer verdiği değerleri anlatırken bu değerlerin tersi değerleri de vererek her iki açıdan da değerinin önemini

anlaşılmasına çalışmıştır. Alçakgönüllülük değerinde de tersi olan kibirli olmanın yanlışlığı da anlatılmıştır. Alçakgönüllülükle ilgili yedi dörtlükte öğütler vermiştir. Bunların hepsinde kibrin ne kadar kötü olduğundan ve alçakgönüllülüğün öneminden bahsetmektedir. Kibrin tüm insanlık tarafından sevilmediğinden, sadece insanlar değil Allah tarafından da sevilmediğinden bahsetmektedir. Para, mal sayesinde kibirlenen insanların sonları acınacak halde olmuştur. Allah alçakgönüllü insanı yüceltir; kibirli olanı ise aşağı atar. Kibrinden ululuk taslamanın son derece yanlış olduğu çünkü tek ulu olanın Allah olduğu öğütlenmektedir.

Saygı kök değeri ile ilgili bir diğer alt değer de selam vermektir. “Sözle ya da işaretle bir saygı, nezaket gösterisi yapma” olarak tanımlanan selam vermekle ilgili iki beyit tespit edilmiştir. Yüknekî, eserinin başında Peygamberimize ve onun dört arkadaşına selam göndererek Onlara olan saygısını bu şekilde göstermektedir.

Empati kurmak da saygı değeriyle yakından ilişkilendirilmektedir Çünkü empati kurabilmek, karşımızdaki insana saygı duyduğumuzu ve değer verdiğimizizin göstergesidir. Hiçbir şey yoksa bile insanlara insan olduğu için saygı duyulup, empati kurulmasını öğütlemektedir. Yüknekî, bir Müslümanın kendisi için düşündüklerini diğer Müslüman kardeşleri için de düşünmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Müslüman kimse Müslüman kardeşine affedici olmalı ve saygı duymalıdır.

Karşımızdaki insana saygı göstermenin bir yolu da onun sözlerini dikkatle dinlemektir. Yüknekî pek çok öğütünde okurların kendisini dikkatli dinlemelerini istemektedir. Bu, Ona ve sözlerine saygı göstermektir.

Değer sınıflarının hemen hemen hepsinde yer alan evrensel değerlerden birisi de sevgidir. Yazarımız Edip Ahmed Yüknekî, on altı beyit ve dörtlükte bu değere yer vermiştir. Sevgi değerini; sevilme, hediye vermek, aile sevgisi, dua, affetmek ve övgü olmak üzere altı alt değer grubunda işledik. Pek çok değer de kaynağını oluşturan sevgi değeri, insanın kendini sevmesiyle başlar ve evrendeki her şeyi sevebilmesi ile devam etmektedir. İnsanlar arasında sevilme de önemlidir. Sevgiyi kazanmanın pek çok yolu vardır. Yüknekî’ye göre insanlar arasında sevilmenin yollarından birisi de cömert olmaktır, cömert insanı herkes sever.

Sevgimizi göstermenin yollarından birisi de hediye vermektir. Hediyeleşmenin toplumumuzda önemli bir yeri vardır. Hediye almak da vermek de insanı mutlu eder. Hediye sadece maddî şeyler değil güzel bir söz, ince bir davranış da olabilir. Yüknekî, yazdığı bu eserini Muhammed Dâd İşpehsalar Bey’e hediye etmiştir. Onun da bu küçük hediyesini kabul

etme alçakönüllülüğünde bulanacağına inandığını belirtmektedir. Aynı zamanda bu hediye bir bağlılık göstergesi olarak da düşündüğünü belirtmiştir. Yüknekî, eserini sadece Muhammed Bey'e değil; bu eseri okuyacak ve bu kitaptan faydalanacak herkese hediye etmektedir.

Sevgi denince ilk akla gelen şeylerden birisi de ailedir. Yüknekî, ailesi ya da soyu güzel olan insanlardan zarar gelmeyeceğini, böyle insanları sevmek gerektiğini öğütlemektedir. İnsan çoktur ve hepsi sevebilir ama huylarını bilmemiz önemlidir. Huylarını bilmek için de ailesine bakmak gerekmektedir. Aile temelinin oluşmasında önemli bir konuya değinmiştir.

Sevgiyle ilgili bir alt değer de duadır. İnsanlar sevdiği kişiler için içten gelerek dua ederler. Yüknekî, öncelikle günahlarının bağışlanması için çok sevdiği Yaradan'a dua etmektedir. Atabetü'l Hakâyık'ı okuyan herkesten sevdiği Muhmmmed İspehsalar Bey ve kendisi için de dua istemektedir.

Sevgiyle ilgili bir alt değer de affetmektir. İnsanlar içlerinde sevgi varsa affedebilirler. İnsan ne kadar akıllı, iyi olsa da hata yapabilir. Hata yapanları affetmezsek çevremizde insan bulamayız. Bu yüzden affetmek de önemli bir değerdir. Yüknekî, sevgisi sonsuz olan Allah'tan günahlarını bağışlaması için af dilemektedir. Başka bir dörtlükte ise kusurlu insanların kusurlarını affetmemizi, hiddet ve düşmanlığın yerine yumuşaklık ve sevgiyi koymamızı öğütlemektedir.

Schwartz'ın iyilikseverlik, Rokeach'ın araç değerler bölümünde yer alan sorumluluk kök değeri çalışmamızın otuz yedi beyit ve dörtlükle, en çok beyit ve dörtlüğe sahip değeridir. İnsanız ve her alanda bir sürü sorumluluğumuz var. Bu sorumluluklarımızı yerine getirebildiğimiz kadar başarılı bir kişilik geliştirebilir ve başarılı bir insan oluruz. Sorumluluk kök değerini şu alt değerler bağlamında grupladık: ibadet, bilgi edinmek, okumak, öğüt, konuşmanın önemi ve hadistir.

Sorumlu olduğumuz alanlardan birisi dinî sorumluluklarımızdır. İnsanlar, başta İslamiyet olmak üzere bütün Semavî dinlerde Allah'a karşı sorumludurlar. Allah'ın emir ve yasaklarına uyma sorumluluğundayız. İbadetler de yapmamız gereken sorumluluklardandır. Yüknekî, eserinde yer verdiği dörtlükte insanların namaz başta olmak üzere sorumlu olduğu ibadetleri yerine getirmemesinden duyduğu üzüntüyü dile getirmektedir.

Eserde yer alan bir diğerk sorumluluğumuz okumaktır. Yüknekî'ye göre hayatı anlamak, dünyaya geliş amacımızı bilmek, Allah'ın varlığı ve birliğini daha iyi kavrayabilmek için okumak zorundayız. Yüknekî, okuyanlar faydalansın diye bu kitabı yazdığını belirtmektedir. Ayrıca gelecek nesillerin de okuyup, faydalanması istenmektedir.

Sorumlulukla ilgili alt değerlerden birisi de konuşmanın önemidir. Dilimiz yani söylediğimiz sözler de bizim sorumluluğumuzdadır. Konuştuklarımıza dikkat etmezsek çok ciddi sorunlar yaşayabiliriz. Bu durumun önemine Atabetü'l Hakâyık'ta ayrı bir başlık altında değinen Yüknekî, on beş dörtlükte konuşmanın önemine yer vermektedir. Yüknekî'ye göre edeplerin başı dili gözetmektir. "Dilini gözetmeyenin dişi kırılır." sözüyle bu durumu özetlemektedir. İnsanlar dilleri yüzünden çok büyük zararlar görmektedirler. Dilini tutamamanın cezasını kimisi malıyla, kimisi canıyla, kimisi de itibarıyla ödemektedir. Sözlerimizi söylemeden önce iyice düşünüp ondan sonra söylemeliyiz. Sözle ilgili değinilen bir diğerk konu olan kibir ve kibirli konuşmanın da kimse tarafından sevilmediği anlatılmaktadır. Statümüz ne olursa olsun kibirli konuşmamalı, herkese karşı tatlı dilli olmamız gerektiği anlatılmaktadır.

Sorumlulukla ilgili bir alt değerimiz de öğüttür. Eğer bir tecrübemiz varsa bunu diğerk insanlara anlatarak faydalanmalarını sağlamalı, onlara öğüt vermeliyiz. Ya da birisi bize faydalı bir şeyler anlatmaya çalışıyorsa öğüdünü dinlememiz gerekmektedir. Öğüt vermek de öğüdü dinlemek de sorumluklarımız arasındadır. Yüknekî, Atabetü'l Hakâyık adlı bu eserinde doğru bildiğine inandığı tüm öğütleri bize yazarak bilgilendirme, yol gösterme sorumluluğunu yerine getirmektedir. Biz de buradan öğrendiğimiz değerli öğütleri anlayıp, bundan ders çıkararak hayatımıza uygulayıp daha mutlu bir hayat sürmeye çalışmalıyız ve yine zamanı geldiğinde biz de çıkardığımız bu dersleri gelecek nesillere öğütlemeliyiz. Bu eserdeki pek çok beyiti bu başlık altında düşünebiliriz.

Sorumlulukla ilişkilendirdiğimiz son konu hadistir. Peygamberimizin kutsal sözlerine hadis denir. Atabetü'l Hakâyık, Türklerin İslamiyete geçişlerinin hızlıca olduğu bir dönemde yazılmış olması dolayısıyla dinî, ahlakî ve didaktik bir eserdir. İslamiyeti kabulün ilk dönemleri olması sebebiyle eserde Kur'ân-ı Kerîm ayetleri ile hadisler yer almaktadır (Çalka, 2018). Yüknekî, eserinde şu hadislere yer vermiştir:

"İlmi Çin'de bile olsa talep ediniz."

(Bilgi edin, usanma, bil ki O Hak Resulü, "Bilgi Çin'de dahi olsa gidip alınız" dedi.)

“Bedene kolay ve hafif gelen ibadeti size bildireyim mi? Susmak ve güzel ahlak sahibi olmaktır.”

(Çok konuşan dil yenilmez bir düşmandır./ Sıkı tut dilini, sözünü boş bırakma.)

“Ok yaraları kapanır, ama dil yarası geçmez.”

(Sefih insanın dili kendi başının düşmanıdır./Dilleri yüzünden birçok adamın kanı döküldü.)

“Kurtuluş için dilini tut, evinde otur, günahların için ağla.”

(Resul, insanı ateşe yüzükoyun atan dilidir dedi./ Dilini sıkı tut, koru ataşten yüzünü.)

“Aşırı hırs yapan kimse ziyandadır.”

(Hasis maldan ötürü diyerek kendini yorar./ Mala bu kadar gönül bağlamak neden?)

“Peygamber Aleyhisselam demiştir ki, haris mahrumdur.”

(Harislik de insan için kötü bir haslettir./ Harisliğin sonu gam, pişmanlık ve hasrettir.)

“Dünya ahiretin tarlasıdır.”

(Dünya bir tarladır dedi Resul./ Tarlada çalış ve iyilik ek.)

“Dünya sevgisi her hatanın başıdır.”

(Bu dünya dışarıdan güzel görünür./ Ancak içersinde binlerce çirkinlik bulunur./ Onun dış güzelliğe bakarak ona gönül vermen hataların başıdır.)

“Allah tevazu göstereni yükseltir, kibirleneni ise rezil eder.”

(Müminliğin nişanı tevazudur./ Eğer Müminsen tevazu göster/ Tevazu göstereni Allah yüceltir./ Kibirleneni alçaklara düşürür./ Sakın kibirlenme, büyük olan bir olan Allah'tır./ Zira O, “Büyük olan benim siz üzerinize alınmayın” dedi.)

“Sizden biri kendisi için istediği şeyi kardeşi için de istemedikçe, (gerçek) mümin olamaz.”

(Müslümana karşı şefkatli ve merhametli ol./ Kendin için düşündüklerini Müslüman için de düşün.)

“Helâlinin hesabı, haramının ise azabı vardır.”

(Kendini dünya malı için neden o kadar sıkıyorsun?/ Dilindeki sözün de gönlüneki gamın da bu olmuş./ sen gidersen malın dünyada kalır./ Sarılacağı bezi de utanarak verirler./ Senin malın öbür tarafa götürdüğün maldır./ Sıkı tutup durduğun ise hasret kalacağıdır.) (Çalka, 2018)

Olmak üzere eserde 11 hadise çağrışım yapıldığı tespit edilmiştir.

Türk Dili ve Edebiyatı öğretim programındaki kök değerlerden dokuzuncusu vatanseverliktir. Vatanseverlikle ilgili dokuz beyit ve dörtlük tespit edilmiştir. İnsan yaşadığı toplum ve toprakla birlikte vardır. Toprağı, dili, dinî bir milleti oluşturan unsurlardır. Bu unsurları korumak için yeri gelmiş ölünmüştür. Vatanseverliğin bir bağı da anadilini sevmektir. Çünkü aynı dili konuşan insanlar aynı duyguları yaşayıp, aynı düşünebilirler. Vatani sevmek dilimizi, Türkçeyi de sevmek demektir. Bu kök değerle ilgili dili sevmeye ve dilin yapı taşlarından olan atasözleri alt başlıkları oluşturulmuştur. Dil sevgisi yani Türkçeye verilen önemin beş beyitte ve dörtlükte ele alındığı tespit edilmiştir. Yüknekî, eserini Kaşgar dili ile yazdığını ve Kaşgar Türkçesini bilen herkesin kendisinin ne söylemek istediğini anlayacağını söylemiştir. Türkçe yazdığı bu kitapta sözünün edep ve nasihat olduğunu belirten Yüknekî, sözlerinin anlaşılacağına ve ders alınacağına inanmaktadır. Atabetü'l Hakâyık'ın en önemli özelliklerinden birisi de İslam dinini o dönemde anlaşılır bir Türkçe ile ele almasıdır.

Atasözleri, Türkçenin temel yapı taşlarındandır. Kültürün mirası olan atasözleri zengin bir kültürel birikim ve geçmiş gerektirir. Atabetü'l Hakâyık'ta yedi tane atasözüne yer verilmiştir. “Diken eken üzüm biçmez.”, “Dilini muhafaza altında tut, dışın kırılmasın.”, “Veren el, alan elden üstündür.”, “Ok yarası kapanır fakat dilin açtığı yara kapanmaz.”, “Bin dost az, bir düşman çok.”, “Kötüye yaklaşma, kötü sohbeti seni hemen kötü huylu yapar.”, “Bal nerede ise, arısı beraberdir; baldan önce arının zehri tadılır.” atasözlerine yer verilmiştir.

Öğretim programında yer alan son kök değer yardımseverliktir. Schwartz'ın “iyilikseverlik” ve Rokeach'ın “araç değerler” sınıfında yer alan yardımseverlik Atabetü'l Hakâyık'ta on dört beyit ve dörtlükte yer almaktadır. Yardımseverlik kök değeri: iyilik, cömertlik ve şefkatli olmak alt değerlerine ayrılmıştır. İyilikle ilgili dört, cömertlikle ilgili on ve şefkatli olmakla ilgili bir beyit ve dörtlük tespit edilmiştir. Yüknekî, ilk olarak Muhammed Dâd İspehsalar Bey'in pek çok iyi özelliğinin yanında iyiliğinden de bahsetmektedir. Bey'in iyiliği karşısında bulutların bile utandığını söyleyerek övgüde bulunmaktadır. Bu övgüsünü yaparken söz sanatlarından da faydalanmaktadır. Daha sonra insanlara şöyle öğüt vermiştir:

İyilik yapıp gönüller alarak yaşamamızı, insan olmanın amacının bu olduğunu; kötülük yapmaktan kimseye bir fayda olmadığını söylemektedir. Son olarak da kaygılarını dile getirmektedir. Çoğu güzel şeylerin bozulduğu gibi insanların da artık iyilik yapmaktan soğuduğunu, kötülüklerin giderek arttığını anlatmaktadır.

Yüknekî, Atabetü'l Hakâyık'ta cömertlikle ilgili öğütlerini ayrı bir başlık altında yazmıştır. Cömertliğin iyiliğine ve cimriliğin kötülüğüne oldukça geniş yer vermiştir. Bunların dışında yine Muhammed Dad İspehsalar Bey'in özellikleri arasında da Onun cömertliğini saymış, Bey'i cömertlikte Hz. Osman'a benzetmiştir. Yüknekî, övgüye layık birisi varsa onun cömert insanlar olduğunu, cömertliğin tüm milletlerde övülen bir değer olduğunu, yapılan bazı hatalarımızı cömertlikle telafi edebileceğimizi, cömert insanların öldükten sonra bile adlarının yaşayacağını, cimriliğin herkes tarafından yerilen bir değer olduğunu, cömert insana Allah'ın da cömert olacağını, en kutlu elin veren el olduğunu, cimriliğin bir hastalık olduğunu ve tedavisinin olmadığını, cimrinin malının sonunda düşmanına kalacağını anlatmaktadır.

Yardımseverlikle ilgili son alt değerimiz şefkatli olmaktır. Yüknekî, eserinde Muhammed Dad İspehsalar Bey'in halkına karşı şefkatli bir insan olduğundan övgüyle bahsetmektedir.

Sonuç olarak Atabetü'l Hakâyık'ta, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programında yer alan kök değerler ve bunlarla ilgili alt değerler incelendiğinde sorumluluk (37), öz denetim (25), sevgi (18), yardımseverlik (14) ile ilgili beyit ve dörtlükler çoğunlukla işlenmiş değerlerken; saygı (11), dürüstlük (11), vatanseverlik (9), dostluk (8), sabır (6) ve adalet (3) ile ilgili kök ve alt değerlerin daha az işlendiği görülür.

Atabetü'l Hakâyık'ta ayrıca hadislerin yol göstericiliğinde ideal insanın tanımı da verilmeye çalışılmıştır (Pilav, 2018). Buna göre ideal insanın özellikleri şunlar olmalıdır:

- Bilgili olması, bilgiye kıymet vermesi
- Dilini muhafaza etmesi
- Cömert olması
- Tevazu sahibi olması
- Hırslı olmaması
- Şefkatli olması
- Sabırlı davranması
- Doğru olması

- Yardımsever olması

Araştırma sonucunda elde edilen veriler göz önünde bulundurulduğunda şu önerilerde bulunulabilir:

- Atabetü'l Hakâyık'ta, Türk Dili ve Edebiyatı öğretim programında kazandırılması hedeflenen on kök değerın tümünün yer aldığı tespit edilmiştir. Tespit edilen bu dörtlükler ve beyitler Türk Dili ve Edebiyatı dersinde farklı sınıf seviyelerinde değer eğitiminde, söz konusu değerlerin kazandırılması sürecinde kaynak olarak kullanılabilir.
- Millî Eğitim Bakanlığının müfredatları güncelleme gerekçelerinden birisi de değerlerimizi müfredatlarda ön plana çıkarmak ve değerlerimize özel vurgu yapmaktır. Millî kültürümüzde önemli bir yeri olan Atabetü'l Hakâyık'ın her sınıf düzeyindeki ders kitaplarında yer alması faydalı olacaktır.
- Atabetü'l Hakâyık, zengin içeriği ve anlaşılır diliyle dokuz asırdır güncelliğini yitirmemiştir. Kültürümüzün yol gösterici millî ve ahlakî değerlere sahip başucu kitabıdır. Böyle bir eserin günümüz Türkçesiyle basımı arttırılıp okul ve sınıf kütüphanelerinde daha fazla yer alması sağlanmalıdır.
- İlköğretimde ve liselerde Atabetü'l Hakâyık panosu düzenlenip her haftaya bir değer belirlenerek hem pano çalışması hem de o değer ile ilgili etkinlikler düzenlenerek Atabetü'l Hakâyık'ta yer alan değerler öğrencilere özümsetilebilir.

KAYNAKÇA

1. Akbaş, O. (2008). Değer Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış, *Değerler Eğitimi Dergisi*: Cilt 6, No. 16, 9-27.
2. Akbaş, O. (2013). Türk Milli Eğitim Sisteminin Dyuşsal Amaçlarının (Değerlerinin) İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinde Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi.
3. Aksoy, Ö.A. (2010). *Türkçe Tabirler Sözlüğü*. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü: Atasözleri Sözlüğü I. İstanbul: İnkılap Kitabevi
4. Aksoy, R. (2013). *Değer ve Değerler Eğitimi*. İstanbul: Değer Eğitim Merkezi
5. Akyüz, Y. (2012). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem Yayıncılık
6. Arat, R.R. (1992). *Atebetü'l- Hakâyık* (Edip Ahmed B. Mahmud Yüknekî). Ankara: TDK Basımevi
7. Arhan S. ve Karatay H. (2018). *Millî Eğitim Bakanlığı Müfreatlarında ve Ders Kitaplarında 'İlk Dönem Türkçe İslamî Eserler*. B.A. Gökdağ (Editör), İlk Dönem Türkçe İslamî Eserler Sempozyumu Bildiri Kitabı (s. 16-39). Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
8. Atsız Gökdağ, B. (Ed.) (2019) “İlk Dönem Türkçe İslamî Eserler I” Sempozyum Bildirileri. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları
9. Atsız Gökdağ, B. (Ed.) (2019) “İlk Dönem Türkçe İslamî Eserler II” Sempozyum Bildirileri. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları
10. Aydın, M. Z. ve Gürler, Ş. A. (2014). *Okulda Değerler Eğitimi*. Ankara: Nobel Yayınları

11. Aydın, M. (2011). *Değerler, İşlevleri ve Ahlak. Eğitime Bakış*,18,19.
12. Balcı, A. (2010). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*. (8. Baskı). Ankara: Pegem Akademi
13. Binbaşıoğlu, C. (2009). *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Anı Yayıncılık
14. Banarlı, N.S. (1998). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C.I. İstanbul: MEB Basımevi
15. Başaran Yılmaz, A.H.(2017). *Ortaöğretim 10. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitabı*. Ankara: Bir-Yay Yayınevi
16. Bolay, S.H. (2007). *Aşkın Değerler Buhranı*. Değerler Eğitimi ve Uluslararası Sempozyumu, Edt. R. Kaymakcan ve Diğerleri, İstanbul: DEM
17. Bozkırlı, K.Ç. (2018). *Atabetü'l Hakâyık'ın Eğitsel Değeri Üzerine Bir İnceleme*. B.A. Gökdağ (Editör), İlk Dönem Türkçe İslamî Eserler Sempozyumu Bildiri Kitabı (s.316-321). Kafkas Üniversitesi.
18. Çağbayır, Y. (2009). *Günümüz Diliyle Atabetü'l Hakâyık*. Ankara: Ötüken Yayınları
19. Çalka, M.S. (2018). *Âyet ve Hadis Şerhi Bağlamında Atabetü'l Hakâyık'ı Okumak*. B.A. Gökdağ (Editör), İlk Dönem Türkçe İslamî Eserler Sempozyumu Bildiri Kitabı (s.303-309). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi.
20. Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi
21. Dilmaç, B. (2012). *İnsanca Değerler Eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi
22. Ercilasun, A. B. (2010). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları

23. Ertürk, A. (2017). *Edip Ahmet B. Mahmud Yükneki'nin Atabetü'l Hakâyık Adlı Eserinin Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Değerler Açısından İncelenmesi*. Aydın: Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi
24. Gülensoy, T. (2009), *Türkçe El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları
25. Güngör, E. (1998). *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar*. İstanbul: Ötüken Yayınları
26. Güven, A. Z. (2014). *Değerler Eğitimi ve Türkçe Derslerinde Değerlerin Kullanımı*. Konya: Palet Yayınları
27. Güzel, A. ve Torun, A. (2003). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları
28. Hökelekli, H. (2011). *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları
29. Hökelekli, H. (2013). *Pisikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsanî Değerler*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları
30. Kaya, D. (2010). *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü (2. Baskı)*. Ankara: Akçağ Yayınları
31. Karasar, N. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Akademik Yayıncılık
32. Karataş, T. (2014). *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Sütun Yayınları
33. Karul, Ü. (2018). *Hibetü'l Hakâyık'ın Necip Asım Neşri ve Eserde Verilen Değerler Eğitimi*, NÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı, YL.

34. Kaymakcan R., H. Hökelekli ve M. Zengin (Editörler), “Değerler ve Eğitimi” *Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, (s. 673-696). İstanbul: Değerler
35. Kaymakcan, R. ve Meydan, H. (2014). *Ahlak Değerler ve Eğitimi*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları
36. Kuçuradi, İ. (2013). *İnsan ve Değerleri*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu
37. Kuşdil, E. ve Kağıtçıbaşı, Ç. (2000). Türk Öğretmenlerinin Değer Yönelimleri ve Swartz Değer Kuramı. *Türk Psikoloji Dergisi*, cilt: 15, sayı: 42.
38. Kurnaz, C. (2004). *Eski Türk Edebiyatı*. Ankara: Gezi Kitabevi
39. *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*. (1968). (c.XIX). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi
40. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. (1981). (c.4). Ankara: Dergâh. Yayınları
41. Köprülü, Mehmed Fuad (1925). “*Aybetü'l – Hakâyık'a Dair*”. *Türkîyat Mecmuası*, C.I.
42. Millî Eğitim Bakanlığı. (2009). *Dinî Terimler Sözlüğü*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları
43. MEB. (2018). Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı.
(<http://mufredat.meb.gov.tr/dosyalar/Turkdiliveedebiyatprogram.pdf>, 18.06.2018 tarihinde erişildi.)
44. Memiş, Y.S. (2013). *Aşık Şeref Taşlıova'dan Derlenen Halk Hikâyelerinde Değerler Eğitimi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Antalya.

45. Nas, G.E. (2018). *Atabetü'l Hakâyık ve Kutadgu Bilig'deki Tema Ortaklıkları: Bilgi ve Dil Kavramları*. B.A. Gökdağ (Editör), İlk Dönem Türkçe İslamî Eserler Sempozyumu Bildiri Kitabı (s. 301-308). Mostar Cemal Biyedîç Üniversitesi.
46. Özensel, E. (2003). Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (3), 217-239
47. Pala, İ. (2007). *İki Dirhem Bir Çekirdek*. İstanbul: Kapı Yayınları
48. Parlatır, İ. (2008). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi
49. Pilav, S. (2018). *Atabetü'l Hakâyık'ta İdeal İnsan Tasavvuru*. B.A. Gökdağ (Editör), İlk Dönem Türkçe İslamî Eserler Sempozyumu Bildiri Kitabı (s.295-300). Kırkkale Üniversitesi.
50. Rokeach, M. (1973). *Nature of Human Values*. New York: The Free Press
51. Sinanoğlu, İ. (2002). *Hedef Türkiye*. İstanbul: Otopsi Yayınları
52. Tezcan, M. (1997). *Eğitim Sosyolojisi*. (11. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık
53. Togan, Z. V. (1982). *Umumî Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Ötüken Neşriyat
54. Türkiye Yeterlikler Çerçevesinin Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik. (19 Kasım 2015 tarihli ve 29537 sayılı Resmî Gazete)
55. Ülken, H.Z. (2001). *Bilgi ve Değer*. (2. Baskı). İstanbul: Ülken Yayınları
56. Üstün, K. (2018). *Atabetü'l Hakâyık'ta Yüceltilen Değerler ve Nitelikleri*. B.A. Gökdağ (Editör), İlk Dönem Türkçe İslamî Eserler Sempozyumu Bildiri Kitabı (s. 310-315). Hacettepe Üniversitesi.

57. Varış, F. (1996). *Eğitimde Program Geliştirme Teoriler- Teknikler*. Ankara: Alkım Yayıncılık
58. Yaman, E. (2014). *Değerler Eğitimi, Eğitimde Yeni Ufuklar*. (3. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları
59. Yaman, E. (2014). *Değerler Eğitimi*. Ankara: Akçağ Yayınları
60. Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Akdeniz Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun 1 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Emel AYDIN

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel bilgiler

Adı Soyadı : Emel AYDIN
Doğum Yeri ve Tarihi : ANTALYA, 01/ 01/ 1985

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Türkçe Öğretmenliği
Yüksek Lisans : Akdeniz Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : MEB Yeşilyurt Ortaokulu,
Kulu/ KONYA
:MEB Aliya İzzetbegoviç İmam Hatip Ortaokulu,
Selçuklu / KONYA
:MEB Bosna Hersek Anadolu İmam Hatip Lisesi,
Selçuklu / KONYA

İletişim

E- Posta Adresi : emel.aydn07@gmail.com

Tarih : 05/ 07/ 2019

Dr. Öğr. Üyesi Adile YILMAZ

Atabetü'l Hakayık'ta Değerler Eğitimi

ORIJINALLIK RAPORU

%28

BENZERLİK ENDEKSİ

%28

İNTERNET
KAYNAKLARI

%9

YAYINLAR

%

ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

- 1 adudspace.adu.edu.tr:8080
İnternet Kaynağı %7
- 2 www.turkcenindirilisi.com
İnternet Kaynağı %1
- 3 human-resources-health.com
İnternet Kaynağı %1
- 4 www.gulceedebiyat.net
İnternet Kaynağı %1
- 5 turuz.info
İnternet Kaynağı %1
- 6 mebk12.meb.gov.tr
İnternet Kaynağı %1
- 7 www.scribd.com
İnternet Kaynağı %1
- 8 acikerisim.lib.comu.edu.tr:8080
İnternet Kaynağı %1
- 9 egitimbilim.akdeniz.edu.tr
İnternet Kaynağı %1